

arshungarica

42. ÉVFOLYAM 2016 | 3

Az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Művészettörténeti Intézet folyóirata

Törékeny érték.
A gipsz a 19-20. századi múzeumi
és oktatási gyakorlatban. II.

Törékeny érték.

A gipsz a 19-20. századi múzeumi és oktatási gyakorlatban

Katona Júlia–Székely Miklós

Előszó

211

Tervezési segédlet és látványosság

Sisa József

„Főszminták” az Országházhoz – tervezési segédlet és látványosság

213

Farbakyné Deklava Lilla

Gipszműhely egy építkezés szolgálatában

A gipsz szerepe a Mátyás-templom 19. századi helyreállításában

223

Módy Péter

Schulek Frigyes Mátyás-templom makettjének restaurálása

237

Dokumentum

Havasi Krisztina–Végh András

A budavári Nagyboldogasszony-templom középkori kőfaragványainak gipszmásolatai

*A Nagyboldogasszony-templom és a Budapesti Történeti Múzeum gyűjteményei
Állapotfelmérés és katalógus, 2006¹*

245

Papp Júlia

Gipszgyűjteményt cserélünk szakácsnőre

Források az Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskola gipszgyűjteményének történetéhez

283

Szemle

Lővei Pál

„Pillanatnyi építészet”

Ephemeral Architecture in Central-Eastern Europe in the 19th and 20th Centuries.
Ed. by Miklós Székely. [Paris], L'Harmattan, 2015. 337 p.

295

Közlemények

Bubryák Orsolya

Intézeti események 2015

299

Előszó

Az MTA BTK Művészettörténeti Intézet és a Schola Graphidis Művészeti Gyűjtemény (MKE – Képző- és Iparművészeti Szakgimnázium és Kollégium) közös konferenciát rendezett 2016. február 19-én *Törekény érték: a gipsz a 19–20. századi múzeumi és oktatási gyakorlatban* címmel. Az egynapos tanácskozás célja a gipsz sokrétű felhasználásának és szerepének bemutatása volt a 19–20. századi magyar múzeumi és oktatási gyakorlatban. A gipsz művészeti és múzeumi alkalmazásának kutatása az utóbbi évek erősödő jelensége a nemzetközi tudományosságban, számos tudományos szimpózium tárgyalja a témát különféle nézőpontokból. Csatlakozva a külföldi konferenciákhoz, a gipszmásolatok, gipszgyűjtemények iránti fokozódó érdeklődéshez, a *Törekény érték* konferencia szervezősekor egyik fő célkitűzésünk volt, hogy átfogó képet kapjunk a hazai gyűjteményekben őrzött gipsztárgyakról, állapotukról, helyzetükről, feldolgozottságuk mértékéről, jövőjükéről, illetve kirajzolódjanak a vakfoltok, hiányos területek mind a múzeumi, mind az oktatási gipszgyűjtemények esetében. A konferencia szekcióiban a gipszmásolatokat múzeumi környezetben, a gipszmásolatok és -modellek útját a középítkezésektől a közgyűjteményekig, valamint a gipszmintákat oktatási környezetben vizsgáló előadások szerepeltek.

Az *Ars Hungarica* 2016. évi második és harmadik száma a konferencián elhangzott előadásokból szerkesztett tanulmányokat és korábban még nem publikált, gipsz-emlékekkel kapcsolatos forrásközléseket tartalmaz. A múzeumi és oktatási témájú második lapszám tanulmányainak első egysége az ország legjelentősebb képzőművészeti gyűjteménye, a Szépművészeti Múzeum gipszmásolatainak beszerzését, azok későbbi sorsát, valamint jövőjük alakulását tárgyalja. A szobrászat történetének bemutatását szolgáló gipszmásolat-gyűjtemény kialakulását mutatja be Rózsavölgyi Andrea és Bognár Zsófia tanulmánya, Szócs Miriam pedig egy eset-tanulmányon keresztül világítja meg a gyűjteményépítés mechanizmusait. A gyűjtemény jelenlegi helyzetét, az ország több intézményében szétszóródott állományát veszi számba Andó Géza és Baku Eszter kitekintése. A jövő útjait, a múzeum felújítását és a külső raktárak elkészülte utáni lehetőségeket a kurátor Szócs Miriam és az építész Vasáros Zsolt írása mutatja be.

A tanulmányok másik csoportja a gipszek oktatási felhasználását tárgyalja. Katona Júlia tanulmánya a magyar művészeti oktatás intézményeiben őrzött gipszanyag elemzését a Képző- és Iparművészeti Szakgimnázium és Kollégium muzeális gyűjteményében, a Schola Graphidis Művészeti Gyűjteményben található középfokú művészeti oktatást támogató, az utóbbi években rendszerezett és számba vett gipsztárgyak elemzésével kezdi. A gipszek oktatási célú felhasználásának elterjedtségéről és oktatásban betöltött változatos lehetőségeiről szól Székely Miklós tanulmánya a zalatnai egykori Kőfaragó és Kőcsiszoló Ipariskola pár évvel ezelőtt megmentett gipszgyűjteménye kapcsán. Salamon Gáspár tanulmánya a gipsz oktatási és épületplasztikai lehetőségeinek határait feszegető Maróti Géza teoretikus és gyakorlati tevékenységét mutatja be. Albert Ádám, Káldi Richárd és Pusztai Barbara a Magyar Képzőművészeti Egyetem mindaddig feltáratlan oktatási gipszmintagyűjteményét elemzik.

A múzeumi és oktatási szerep mellett a gipszhasználat az építészet területén vált különösen jelentőssé, ezt a szerepet mutatják be a harmadik lapszám írásai a korszak két jelentős fővárosi középítkezése köré szervezve. Sisa József a budapesti Országházhoz készült gipszmodellek történetét és szerepét elemzi részletesen. Az előzőekben bemutatott új középület után egy egyházi épület felújításának ismertetése következik

két, egymásra épülő tanulmányon keresztül. Farbakyné Deklava Lilla a budavári Nagyboldogasszony-templom (Mátyás-templom) Schulek-féle átépítésének dokumentumain és tárgyi emlékein keresztül értelmezi a gipszminták felhasználását. Módy Péter a templom építkezése során az Országházhoz hasonlóan felhasznált és szerencsésen fennmaradt gipszmodell restaurálásának tapasztalatait mutatja be. A középipítkezésekről a korszak gyakorlata alapján a gipszmodellek és -minták gyakran oktatási és közgyűjteményekbe kerültek. A konferencia tanulmányait két forrásközlés egészíti ki. Havasi Krisztina és Végh András a Mátyás-templom középkori kőfaragványainak gipszmásolatainak és a Schulek Frigyes-féle helyreállításból historizáló gipszmintáinak 2006-os állapotfelmérését és katalógusát

adják közre. Papp Júlia az Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskola gipszgyűjteményének történetével kapcsolatos forrásokat közli.

A meglévő eredmények bemutatásával és a hiányosságokat körvonalazva, bízunk benne, hogy ezzel a dupla tanulmánygyűjteménnyel lendületet adhatunk a gipszmásolatok, gipszminták történeti kutatásához és restaurálásuk mellett a hazai gipszgyűjtemények muzeológiai szempontú feldolgozásához.

Katona Júlia, Székely Miklós

„Főszminták” az Országházhoz – tervezési segédlet és látványosság

Az Országház tervezése sok évre elnyúló folyamat volt. 1882–1883-ban zajlott le a pályázat, amelyet Steindl Imre nyert meg (1. kép). Pályatervét utána alaposan át kellett dolgoznia, ami 1884-re megtörtént. Az elhúzódozó építési előkészületek, a betonalapozás elkészítése időt adott arra, hogy Steindl a tervét tovább érlelje és módosítsa. Így született meg az épület 1886-os, majd 1888-as tervváltozata. A több menetben lezajlott tervezési eljárást gipszmodellek egész sora segítette. Közülük kettőt, a teljes épületet ábrázolókat, a nagyközönségnek is bemutatották. Készítettek további négy makettet az Országház nagyobb tereihez, amelyek közül többnek a bemutatása az Ezredéves kiállítás kapcsán merült fel. Az elkövetkezőkben áttekintjük mindezeket a modelleket, figyelemmel arra, hogyan befolyásolták vagy éppen tükrözték a tervezés összetett folyamatát, illetve hogy milyen módon reagáltak rájuk a kortársak. Ezt annak tudatában kell megtennünk, hogy a makettek mára elpusztultak vagy eltűntek, és mindössze egyről – szerezésére a legnagyobbobbról – áll rendelkezésre archív fotó.

A tervpályázatot követően az „állandó országház építése érdekében működő országos bizottság” 1883. május 27-én ülést tartott, amelyen határoztak Steindl tervének további sorsáról, alapos átdolgozásáról.¹ A bizottság az ülésen egyebek mellett megbízta rangidős építész tagját, Ybl Miklóst egy gipszmodell elkészítésével. Ennek a környező területet is ábrázolnia kel-

lett, mégpedig oly módon, hogy az Országház mintája belehelyezhető legyen, sőt a házak – melyek a lehető legnagyobb, négyemeletes magasságúak – a modellben ugyancsak elmozdíthatók legyenek a helyükről. Vagyis a makettel nemcsak azt akarták megvizsgálni, hogy nézne ki az Országház, illetve milyen változtatásokat kell rajta végrehajtani, hanem legalább annyira fontos volt annak tanulmányozása, hogyan viszonyulna a környezetéhez, milyen átcsoportosítást kell esetleg végrehajtani. A gipszmodellt – melyet egyébként „főszmintá”-nak, majd utóbb gyakrabban „gipszmintá”-nak neveztek – Marchenke Vilmos díszítőszobrász készítette el.² (Marchenke pecsétjén „szobrász” megjelölést használt.) A makett léptéke 1:200 volt.³

A terv átdolgozása nem egészen kilenc hónapot vett igénybe, tehát 1884 februárjáig tartott. A folyamat részletei nem ismertek, mindössze apró utalások állnak rendelkezésre. Egy ilyen fontos megjegyzés épp a modellre vonatkozik: báró Liphay Béla, az átdolgozásért felelős albizottság tagja a végleges terv elfogadásáról szóló főrendi házi vitában számolt be arról, hogy az eljárás során az eredeti pályaterv szerint készült gipszmodell alapján tudták megállapítani, hogy az eredeti elképzelés szerint túl alacsony lenne az épület, amit egy félemelet közbeiktatásával kell orvosolni.⁴ Amikor pedig az építész a kívánalmak szerint kialakított (átalakított?) makettet februárra elkészítette, az országos bizottság – köztük

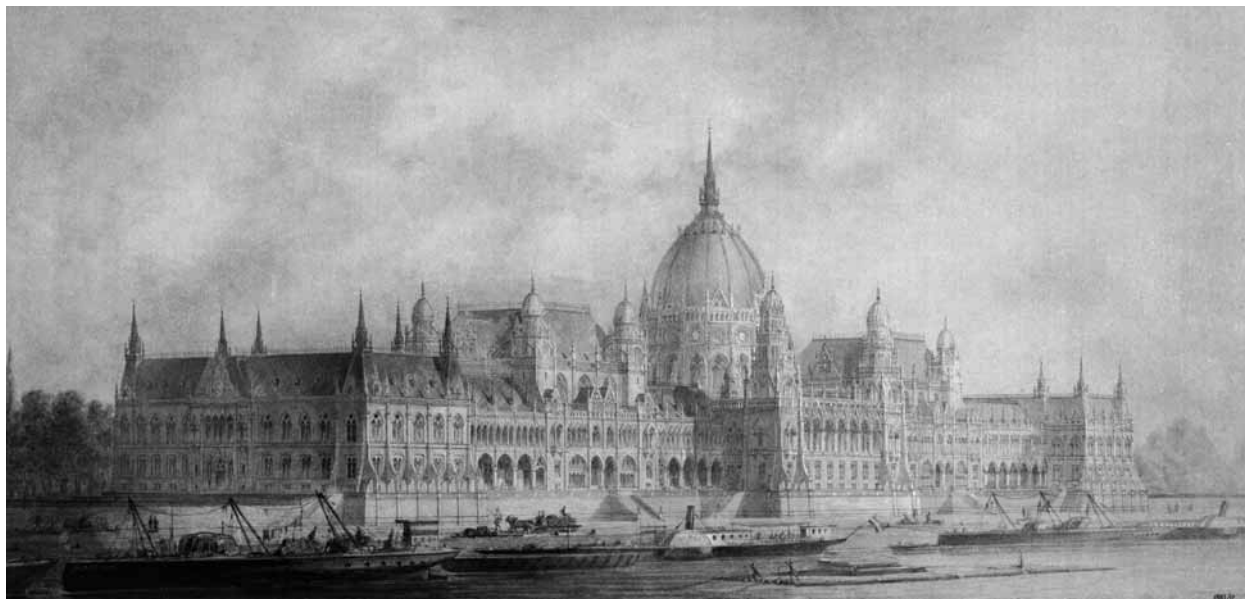
1 Országgyűlés Hivatala, műszaki terv- és irattár: Állandó Országház Építési Végrehajtó Bizottság iktatott iratai [a továbbiakban: OH: VB] 1881-12. Jegyzőkönyv az állandó országház építése érdekében működő országos bizottság XI. üléséről. – Sisa József: A pályázati tervtől a végleges tervig. In: *Az ország háza. Buda-pesti országháza-tervek 1784–1884. The House of the Nation. Parliament Plans for Buda-Pest 1784–1884.* Kiállítási katalógus. Szerk. GÁBOR Eszter–VERŐ Mária. Budapest, Szépművészeti Múzeum, 2000. 255–264, 394–405.

2 Országgyűlés Hivatala műszaki terv- és irattár: Állandó Országház Építési Végrehajtó Bizottság jegyzőkönyvei [a továbbiakban: OH:

VBJK] 7. 1885. szeptember 11. – A makett elkészítéséért Ybl 3365, a hozzá való tervekért, vagyis lényegében a terv átdolgozásáért Steindl 5000 forintot kapott. OH: VB1881-13. Jegyzőkönyv az állandó országház építése érdekében működő országos bizottság XII. üléséről.

3 Országgyűlés Hivatala, műszaki terv- és irattár: Vegyes iratok [a továbbiakban: OH: VI] 933. Felülvizsgálati jegyzőkönyv 1891. június 8. fol. 5.

4 Az 1881. évi szeptember hó 24-én hirdetett országgyűlés főrendi házának naplója, II. Szerk. MASZÁK Hugó. Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1884. 326.

1. Steindl Imre pályaterve az Országházhhoz, távlati kép, 1883
Budapest, Országgyűlés Hivatala, Tervgyűjtemény

volt Tisza Kálmán, Andrásy Gyula és Ybl Miklós – azt megvizsgálta, „még egy-két vonást javított rajta, azzal aztán a tervet végképp megállapítottnak mondta ki”.⁵

Az átdolgozás során sok minden változott, ami nemcsak az épület arányait, hanem a méretét, sőt a helyszínét is érintette. A tervezett épület ugyanis az eredeti elképzeléshez képest jelentősen, összesen 72 méterrel északabbra tolták.⁶ Ez elsősorban a leendő épület városszerkezetben elfoglalt helyével és a meglévő utcahálózatba történő ízesülésével függött össze. Steindl pályázati tervén az épület keresztcsárnya, tehát közepe, éppen a Báthory és az Alkotmány utca közé esett volna. A végleges terven a középrész az Alkotmány utca torkolatának a vonalába került. Ez egyrészt a jobb megközelíthetőség, másrészt a rávezető útvonalról kibontakozó vizuális hatás miatt kedvezőbb, még akkor is, ha az Alkotmány utca nem merőleges az épületre. Ugyanakkor a tágasabb területen az új épület környezetének rendezésére, a város felőli oldalon egy tér kialakítására is jobb lehetőség nyílt. Ahogy utóbb a főváros mérnöki hivatala indokolta: „ezáltal nyújtott alkalom

az új országház környékét, illetve az előtte keletkezett tért szabályos, az új országház homlokzatával méltó arányokban álló telek, illetve épület csoportokkal környezni és könnyű módon egy megfelelő szélességgel bírót, a belső körutat az országháztérrel összekötő útvonalat létesíteni”.⁷ A végleges terv a közvetlen környezet utcarendezését is tartalmazza, amely Vecsis del Vecchio Ferenc fővárosi mérnök koncepcióján alapult.⁸ Nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy nemcsak az Országház arányainak megállapításában, hanem a helyrajzi viszonyok módosításában is szerepet kapott a kivehető, mozgatható elemeket tartalmazó gipszmacett.

Érdeemes közelebbről megnézni, hogy a módosítás során mi minden változott magán a tervezett épületen. Hossza a pályázati terven 285 méter, a végleges terven már csak 260 méter volt. A földszint és az emelet közé mintegy 5 méter magas félemeletet iktattak, ami nemcsak az épület magasságának emelését szolgálta, hanem a hosszúság lecsökkentése miatti területvesztésért is ellensúlyozta. Vagyis összességében az eredetileg kissé terjengős hatású, lapos épület össze-

5 N. n.: Az új országház – gipszből. *Ország-Világ*, 5. 1884/7. 110.

6 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár: K 26. Miniszterelnökségi levéltár 1. Iratok. [a továbbiakban: MNL OL: K 26] 1885-120. 347/1885.

7 Budapest Főváros Levéltára: IV. 1407/b. III. Budapest Székesfőváros Levéltár Tanácsai iratok 1785/1884 k. cs.

8 OH: VB 1881-13. Jegyzőkönyv az állandó országház építése érdekében működő országos bizottság XII. üléséről.

fogottabb, magasabb és ezáltal arányosabb lett. Viszonya a folyóval némileg szintén módosult. Eredetileg a főhomlokzat mindhárom rizalitja erősen kiugrott az alsó rakpartra, ahová az épület irányából egyenes lépcsőlejárók is vezettek. Ez utóbbi fokozta azt a szándékolt hatást, mintha az épület egyenesen a Dunából nőtt volna ki. A véglegesnek szánt terven a zavartalan rakparti közlekedés fenntartása érdekében az épület hátrébb, a felső rakpart vonalába került, amit azonban az enyhén előrelépő középhízalít, valamint az oldalrizalitikok előreugró támaszai továbbra is némileg megbontottak. Az alsó rakpartra levezető középső lépcsők haránt irányúak lettek, ugyancsak a forgalom minél kisebb zavarása végett. Viszont a módosított terven egyelőre megmaradt a Dunához idomulás másik eszköze, a folyó görbületét követő, annak irányában lapos tompaszöget mutató, enyhén megtört hossztengegy.

Az épület külsején véghezvitt legszembeütőbb változtatás a tornyokat érintette. Az eredeti terven a középrizalit két nagy tornyát és a két ülésterem pavilonját közrefogó négy-négy tornyot kis kupolák koronázták, amely utóbbiak hagymaformája még keleties jelleget is kölcsönzött. Ez eltért az épület egészének gótikus formavilágától, viszont összecsengett a lehangsúlyosabb motívummal, a főkupolával. Steindl jól tudta, hogy a kupola nem tartozik a klasszikus gótika repertoárjához, ám ha már a főmotívum a kupola, a további kiugró elemek lezárását is hozzá igazította. Az átdolgozás ezeken a pontokon a gótikus jelleg következetes érvényesítését célozta meg: valamennyi szóban forgó torony hegyes sisakot kapott. A dunai homlokzat két nagy tornya oly mértékig megmagasodott, hogy jóformán a kupolával lépett versenyre. A változtatások jóvoltából az épület légiesebb, könnyedebb lett, a középrész további hangsúlyozása pedig az egész tömeg dinamikáját fokozta. A tömegalakítás fontos elemét képezik a tetőidomok. Steindl pályatervén – a kupolán kívül – csak a két ülésterem pavilonszerű tömbjének tetőzete emelkedik ki, a két szélső épületrész tömbjének teteje alig valamivel magasabb az oldalsó szárnyakénál. A terv átdolgozásánál változatosabb tetőkialakításra törekedtek.

1884. február végén a Műegyetem⁹ Múzeum körüti épületében kiállították az Országház és környéke véglegesített gipszmakettjét, valamint hosszmetsetét és

alaprajzát. Ennek nyomán hamarosan megjelentek az ismertető és bíráló cikkek. Az építészeti orgánumok rögtön reflektáltak rá. A kurrens budapesti szaklap, a *Bauzeitung für Ungarn* B. A. monogramú szerzője tárgyilagosan számol be a tervezetről, ismerteti a leendő épület új helyét és méreteit.¹⁰ Úgy véli, jót tett neki az áttervezés mind az arányok, mind az immár következetesebben gotizáló architektúra szempontjából. A cikkből kiderül, hogy a maketten az Országház körüli területen ahhoz igazodó stílusú, tehát neogótikus lakóházakat formáztak meg. A *Vállalkozók Lapja* rövid hírében megjegyzi: „A minta igen kedvező hatást tesz.”¹¹

Az átdolgozott tervet megjelenítő gipszmakett alapján írta meg bírálatát Hevesi Lajos, aki utóbb – Ludwig Hevesi néven – mint a századfordulós Bécs éles szemű műkritikusa szerzett magának máig élő hírnevet. A *Pester Lloyd*-ban megjelent írása az előképek azonosításában megegyezik az épület mai művészettörténeti értékelésével.¹² A bécsi városházát tekinti az Országház elsődleges előzményének. A két épület összevetéséből számára az előbbi kerül ki győztesen, mivel erőteljesebb, összefogottabb, mint Steindl aprólékos díszek miatt szétfolyó és nyugtalanító – ám az utókor által majd éppen e vibráló hatás miatt nagyra értékelt – munkája. Alaprajzi rendszerében a budapesti Országház előképek tekinti a bécsi Parlamentet. Tájékozottságra és jó érzékre vall, hogy felfedezi a Steindl-féle tervezetnek rokonságát Friedrich Schmidt kupolával és toronypárral kialakított, neogótikus Bécs-fünfhausi templomával. Hevesi egyébként a gótikus stílust Budapesten idegennek és gyökértelennek találja, és utal az Akadémia palotája körül huszonöt évvel korábban lezajlott vitára, amikor ez a stílus vereséget szenvedett. De általános tanulságot is levon, és pedig a politikai önállóságra törekvő Budapest továbbra is létező építészeti függőségét a rivális Béctől.

Az Osztrák Mérnök- és Építész-Egylet 1885 elején tett Budapestre kirándulást.¹³ A Friedrich Schmidt vezetésével idelátogató bécsi kollégák felkeresték a Műegyetemen Steindlt, megtekintették az Országház gipszmakettjét, és ez alapján alakították ki véleményüket. Álláspontjuk szerint a kijelölt terület alkalmas ilyen nagyszabású terv megvalósítására, és úgy vélték, hogy a tervezett épület gazdagon tagolt homlokzata valame-

9 Királyi József Műegyetem.

10 B. A.: Das Gypsmodell des neuen Parlamentsgebäudes. *Bauzeitung für Ungarn*, 13. 1884/8. 53–54.

11 *Vállalkozók Lapja*, 5. 1884/8. 2.

12 L. H-i. [Ludwig HEVESI]: Vom neuen Reichstags-Gebäude. *Pester*

Lloyd, 31. 1884. 71. Beilage [5–6.]

13 Die Vereins-Excursion nach Budapest. *Wochenschrift des Österreichischen Ingenieur- und Architektenvereins*, 10. 1885/4. 27–29. – A kirándulásról röviden: Bécsi vendégek Budapesten. *Vasárnapi Ujság*, 32. 1885/2. 33.

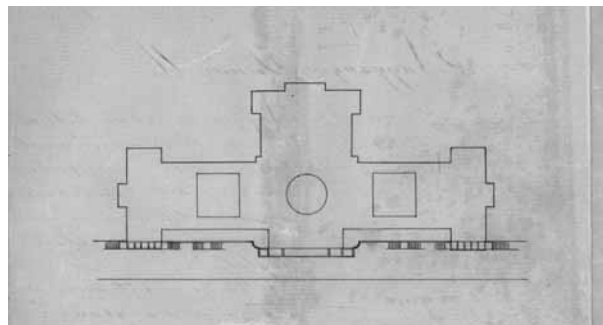
lyest emlékeztet a londoni Parlamentre. Beszámolójuk az átdolgozott terv tárgyyszerű ismertetésével zárul.

A szóban forgó makettet több mint egy éven keresztül a Műegyetemen őrizték. 1885 szeptemberében, miután a helyiséget rajzteremmé alakították, az Országház építési irodájába szállították.¹⁴ Utóbb nem esett róla említés, ma már sajnos fellelhetetlen, valószínűleg elpusztult.

Az építés irányításáért felelős szervezet, az Országház Építési Végrehajtó Bizottsága, vagy röviden a Végrehajtó Bizottság 1884. július 30-án alakult meg Tisza Lajos gróf elnökletével.¹⁵ A Végrehajtó Bizottság felett elméletileg az Építészeti Tanács állt, amely 1884. október 11-én jött létre, elnöke Tisza Kálmán miniszterelnök, Tisza Lajos bátyja volt.¹⁶ Az Országház tervét Budapest Főváros Tanácsa 1884. október 9-én jóváhagyta.¹⁷

Bár a pályaterv átdolgozása és tanácsi engedélyezése megtörtént, a tényleges építkezés megkezdéséig még egy évet várni kellett. Az akadályt az építési területre eső vízmű szívókútjai, csövei és vezetékei jelentették, amelyek áthelyezésére csak 1885 tavaszára született meg az egyezség a fővárossal, ezt követték maguk a munkálatok.¹⁸ Bármennyire fájdalmas is lehetett a várakozás, a közben eltelt idő alkalmat adott a terv további érlelésére és módosítására. A következő fázisban ennek legfontosabb elemét az épület enyhén megtört hossz tengelyének kiegyenesítése jelentette. 1886 tavaszára-nyarára az új terv elkészült, de az Építési Tanács még mindig nem volt teljesen elégedett. Épp ezért kijelentette: „utasítandónak tartja a tanács az építési végrehajtó bizottságot, és ez által a művezető építész, hogy a tervezett architektonikus alakzatok[ra] és díszítésekre nézve a lehető egyszerűsítés és a tömegek általi hatás elveinek figyelembe vétele mellett, alternatív tervrajzokat készíttessen, melyek esetről-esetre újabb elbírálás tárgyát képezendik”.¹⁹

Az előírása értelmében Steindl Imrének tovább kellett finomítania a tervét. Ennek elsődleges segédeszközei a könnyen formázható és egyszerűen módosítható gipszmaettek voltak. Az 1883–1884-ben készült 1:200-as modell léptéke a részletek vizsgálatát kevésse

2. Az Országház nagy makettjének alaprajzi vázlata, 1888 Budapest, Országgyűlés Hivatala, VI 933

tette lehetővé. Így 1886 tavaszától kezdve egymás után újabb makettek kerültek ki Marchenke Vilmos műhelyéből. Először a főlépcsőház és csatlakozó terei kerültek sorra. Még mielőtt a Végrehajtó Bizottság, illetve az Építészeti Tanács írásba foglalta volna idézett véleményét, gróf Tisza Lajos már felszólította Steindlt, hogy a főlépcsőházzal készíttessen makettet. Az építész május 7-én jelenti, hogy Marchenke két ajánlatot nyújtott be, az egyik 1:50-es, a másik 1:25-ös léptékű modellre szól; az előbbi 700, az utóbbi 930 (ténylegesen 980) forintba kerülne.²⁰ Tisza úgy véli – és a bizottság úgy dönt –, hogy „ezen lépcsőzetek alternatív szerkezeteit feltüntetető főszminta készíttessék 1:25 arányban, mert csakis ily minták alapján lehetséges a lépcsőzet szépségi hatásának kellő megbírása”.²¹ Steindl terve szerint a makett elkészült.²² (Sajnos ennek sincs ma már nyoma.) Mindenesetre a lépcső és csatlakozó terei nagyobb szabásúak és egyszerűsebbek lettek.

1886. december 24-én Steindl engedélyt kért, hogy a régi, 1:200-as gipszmaetten Marchenke a tornyok tetjét levehetővé alakítsa át, „hogy a tornyok különböző alakjai a készített alternatív tervek szerint kicserélhető legyenek”.²³ E célra december 29-én a Végrehajtó Bizottság 200 forintot engedélyezett. Marchenke a megadott rajz szerint három változatot készített.²⁴ (Az 1884-es és

14 OH: VBJK 7-E. 1885. szeptember 11.

15 OH: VB 1884-1.; MNL OL: K 26. 1884-60. 2165/1884.

16 Országgyűlés Hivatala, műszaki terv- és irattár: Építészeti Tanács jegyzőkönyvei [a továbbiakban: OH: ÉT] 1. 1884. október 11.; Az új országház építő tanácsa. *Építő Ipar*, 8. 1884/41. 422.

17 Országgyűlés Hivatala, műszaki terv- és irattár: Tervtár. A jóváhagyási záradékkal ellátott tervsorozat.

18 Tisza Kálmán: Jelentés az állandó országház építésének előhaladásáról. In: Az 1884. évi szeptember hó 25-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai, XXI. Budapest, Pesti Könyvnyomda-

Részvény-Társaság, 1887. 127–129.

19 OH: ÉT 3. 1886. május 30.

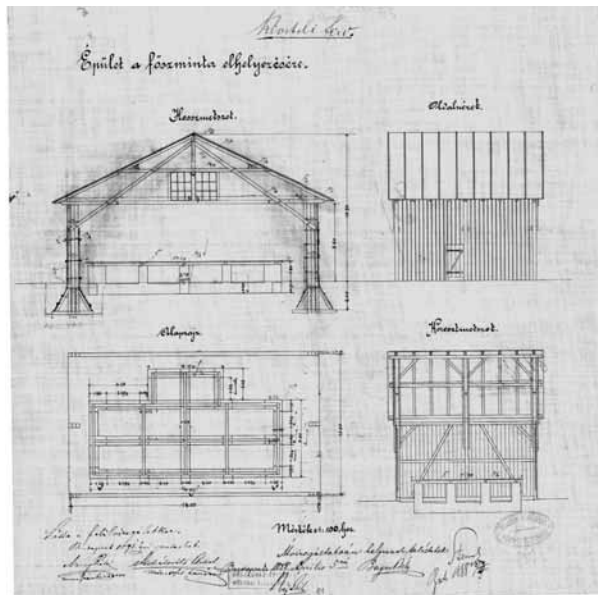
20 OH: VB 1886-96.

21 OH: VBJK 12-E. 1886. május 8.

22 OH: VI 933. fol. 28. Marchenke Vilmos költségvetése, 1886. május 6., fol. 30. Marchenke Vilmos számlája 1886. október 28. (980 forint).

23 OH: VBJK 15-E. 1886. december 29.; OH: VB 1886-265.; OH: VI 933. fol. 31. Marchenke Vilmos számlája 1888. március 1.

24 OH: VI 933. fol. 31. Marchenke Vilmos számlája 1888. március 1.

3. A nagy makett fabódéjának terve, 1888
Budapest, Országgyűlés Hivatala, VI 934

az 1888-as terveket összevetve kiderül, hogy a tornyok eredeti formája végül nem változott.)

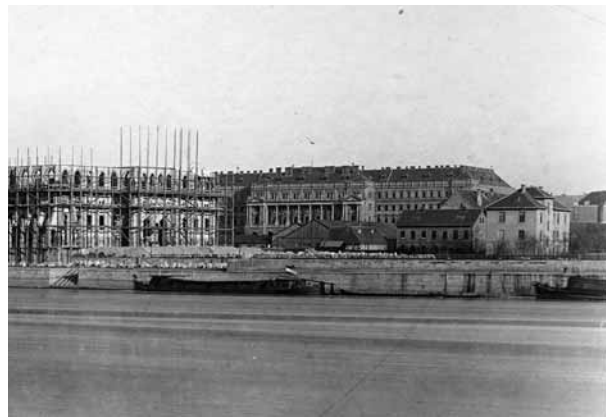
Az épület külsejének megítéléséhez, esetleges módosításához további gipszmodell(ek) készítését tartották szükségesnek. Ezt Steindl kezdeményezte, elsőként a homlokzat egyes részeit megrendelve, ám a részek hamarosan a teljes dunai oldal egyetlen makettjévé álltak össze, hogy az utóbb a teljes épület modelljévé egészüljön ki. 1887. november 26-án az építész kérésére Marchenke Vilmos árajánlatot nyújtott be a homlokzatok főbb részei 1:20-as gipszmodelljének elkészítésére a megadott terv szerint.²⁵ December 12-én ajánlatát pontosította, és már a teljes dunai homlokzatról, valamint a két rövid homlokzat kocsibehajtott is magába foglaló szakaszáról beszél, amit utóbb kis alaprajzi vázlattal illusztrált²⁶ (2. kép). Megjegyzi, hogy a modell része a teljes kupola, az üléstermek pavilonjai, a tor-

25 OH: VB 1887-301., VBJK 22-E. 1887. november 28. Az ajánlat 12 770 forintnyi átalányösszegekről szól.

26 OH: VI 933. fol. 22–23. Marchenke Vilmos árajánlata, 1887. december 12. 11 840 forintról, megjegyzés alaprajzi vázlattal a hátoldalon 1888. március 18.

27 OH: VB 1887-301.

28 OH: VBJK 23-E. 1888. március 23. A gipszmodell elkészítésére összesen 11 840 forintot, a bódé alapozására 527 ft 18 xr, építésére 1218

4. Az Országház építési irodája és felvonulási épületei, 1892
Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Fényképtár, 65-490

nyok, a rakparti építmények, továbbá elkészíti a „dunai »árkád« első emeleti egyik szárnyát két külön alternatívában oly módon, hogy a két külön alternatíva kivehető és beilleszthető lehessen”.²⁷ A Végrehajtó Bizottság 1888. március 23-án hagyta jóvá a készülőfélben lévő makettet a „déli szökellék” módosításával, egyúttal elrendelték a makett számára az építési terület szélén fabódé létesítését.²⁸ Ez április 18-án már készen állt²⁹ (3–4. kép). A makettnek május 6-ra kellett volna elkészülnie, de a munka közben elrendelt, a déli rizalitról és bejárónál gazdagabb kiképzést előíró változtatások miatt csak május 14-re készülhetett el teljesen.³⁰ A modell – amelynek kivitelezését személyesen Steindl Imre felügyelte – hús ember munkájával négy hónap alatt készült el.³¹

Lévén 1:20-as léptékű, a gipszmodell maga nemében rendkívüli méretű építmény volt: hossza 14, magassága 5 métert tett ki (5. kép). Célját Tisza Kálmán úgy foglalta össze: „[A]z épülettömbök összehatása meg legyen ítéhető s a főhomlokzaton alkalmazandó architektonikus díszítmények is helyesen megbíráltathassanak.”³²

Kézenfekvőnek tűnt azonban, hogy a látványos alkotás ne csak tervezési segédlet legyen, hanem szélesebb

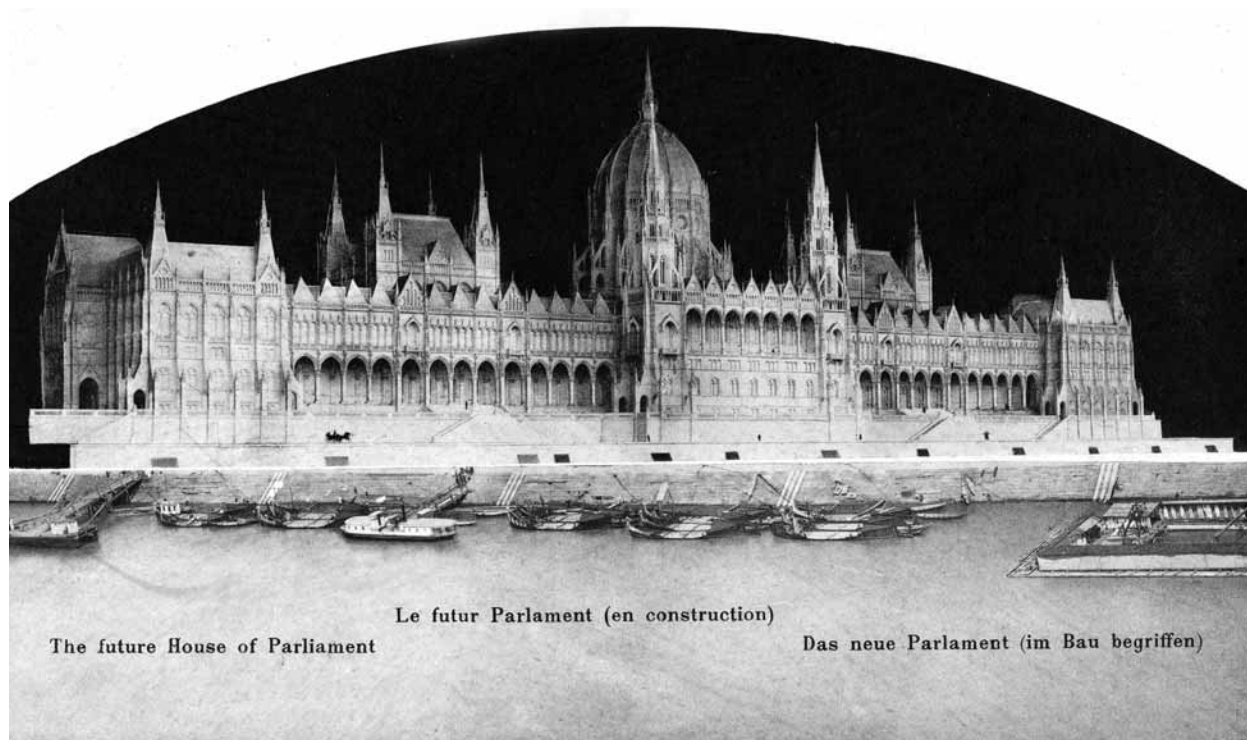
forintot engedélyeztek. Az utóbbi kivitelezésével Holtzspach Alajos és fia, és Hauszmann Sándor vállalkozókat bízzák meg.

29 OH: VI 934.

30 OH: VI 933. fol. 3–4. Felülvizsgálati jegyzőkönyv, 1891. június 8. Tisza 1889 (lásd 18. jegyzetben). 37.

31 Vasárnapi Ujság, 35. 1888/21. 353.

32 Tisza 1889 (lásd 18. jegyzetben). 37.

5. Az Országház nagy makettje, 1888
Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár, 71-1466

körben is megismertessék. Ennek szellemében 1888. május 17-én illusztris társaság, Tisza Lajos, Steindl Imre és Ney Béla mutatta be a hírlapíróknak és építészeknek.³³ A makett mellett több tervet is kiállítottak. Ezután a makettet természetesen a nagyközönség is láthatta, akik körében komoly sikert aratott; vasárnap és ünnepnap délelőtt 9-től 12-ig és délután 3-tól 6 óráig, csütörtökön délután 9-től 12-ig lehetett megtekinteni. A belépőjegy ára vasárnap 20, csütörtökön 50 krajcár volt. A belépési díjakat az árvízkárosultak segélyezésére fordította a „Jó-Szív” társaság, és már az első napon 60 forint folyt be.

Az akció célja a szakemberek és a publikum tájékoztatása mellett a lelkesedés fenntartása is lehetett. Mert ahogy az *Ország-Világ* cikkírója helyesen megjegyezte: „A gipsz-minta még hosszú ideig lesz egyetlen eszköz arra, hogy a parlamenti palota építésével, annak ter-

vével a közönség megismerkedjék, mert Steindl Imre, a tervező építész véleménye szerint az építés még akkor is eltart legalább nyolc évig, ha a legkedvezőbb viszonyok mellett, korlátlan pénzerővel dolgoznak.”³⁴

A makett ma már fellelhetetlen, mindössze egy archív fotó áll róla rendelkezésre.³⁵ A technikáját illetően a *Bauzeitung für Ungarn* kiemeli, hogy több ezer darabból áll, és gótikus tagozatai élesen kirajzolódnak rajta.³⁶ Mérete is joggal töltötte el ámulattal a kortársakat: „oly arányokban, aminőkben azóta, hogy Michel Angelo gipszbe öntötte a római Szent-Péter templom modelljét, még nem állítottak elő épületi mintát”, lelkesedett a *Vasárnapi Ujság*.³⁷ Az összehasonlítás annyiból helytálló, hogy a Michelangelo-féle modell is mintegy 5 méter magas, csak éppen végső változata tartós anyagból, fából készült. Nem egyedülálló eset Magyarországon, hogy

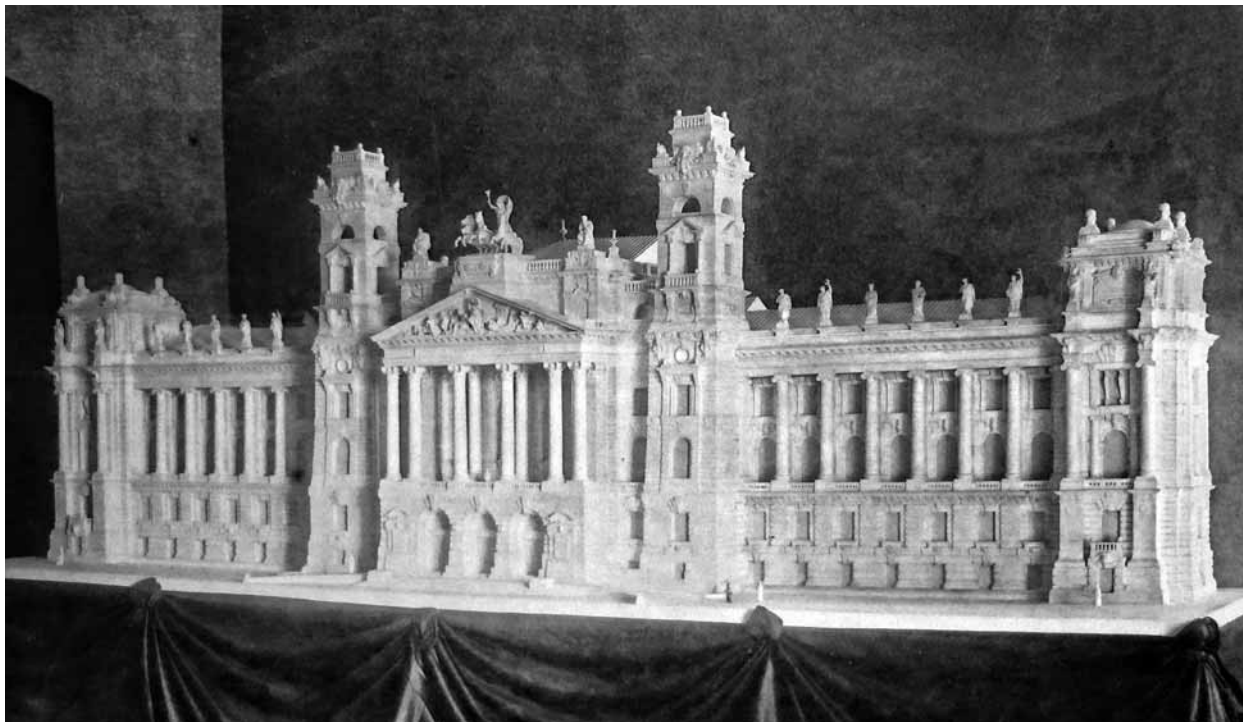
33 A. [Alois] HELL: Das Modell des neuen Parlamentsgebäudes. *Bauzeitung für Ungarn*, 17. 1888/16. 121; N. n.: Az országház a „Jó-szív” szolgálatában. *Építő Ipar*, 12. 1888/22. 235–235. rajzmelléletek: távlati kép, főrendiház és képviselőház; N. n.: Az új országház. *Ország-Világ*, 9. 1888/23. 358; *Vasárnapi Ujság*, 35. 1888/21. 353; N. n.: Az új országház. *Vasárnapi Ujság*, 35. 1888/22. 361–362.

34 N. n.: Az új országház. *Ország-Világ*, 9. 1888/23. 358.

35 Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár: 71-1466. („Budapest” album, Czettel és Deutsch Budapest.) Először publikálva: Török András–WACHSLER Tamás: *A nevezetes magyar Országház, és a tér, ahol áll*. Budapest, Országgyűlési Hivatala, 2015. 79.

36 HELL 1888 (lásd 33. jegyzetben).

37 Az új országház. *Vasárnapi Ujság*, 35. 1888/22. 361.

6. A Kúria gipszmaletteje az *Építő Iparban*, 1894/22. 15. rajzmelléklet

fontos középületről nagyméretű gipszmalette készül: ilyen volt ebben az időben például a Mátyás-templom ugyancsak 1:20-as léptékű maletteje, vagy a Kúria szintén tekintélyes nagyságú modellje³⁸ (6–7. kép). De biztosnak tekinthető, hogy hazánkban, sőt akár nemzetközi szinten is, az Országház maletteje a legnagyobbak közé tartozhatott.

Az 1888 tavaszán bemutatott nagy malette története még nem ért véget: mint tervezési segédlet az igényeket és elképzeléseket követve tovább alakult és növekedett. 1889. február 16-án vitatta meg a Végrehajtó Bizottság az épülettől kétoldalt a Duna alsó rakpartjára vezető lépcsők kérdését.³⁹ Korábban a lépcső az üléstermek előtt teraszos kiképzéssel kétoldalt haránt irányban ment volna le. Az új elképzelés egyenes, széles szabad-

lépcsőt irányoz elő, és a malette egyik oldalán ezt a változtatást végre is hajtották. Ez meggyőzte a bizottság tagjait arról, hogy az új megoldás monumentálisabb jellegű, és úgy döntöttek, hogy a lépcső ilyen formában épüljön meg. Nemsokára a modell még hiányzó hátsó része van soron. A Végrehajtó Bizottság 1889. október 3-i ülésén határozott úgy, hogy a város felőli oldalát – beleértve az „F osztály”-ként jelölt keresztszárnyat – Marchenke Vilmos 2400 forintért készítse el.⁴⁰ A kiegészítés 1890-ben megtörtént, amiről Tisza Kálmán miniszterelnök hivatali utóda, gróf Szapáry Gyula tett jelentést az országgyűlésnek.⁴¹ Ekkortájt a bódé körül pallójárdát fektettek le Ferenc József 1890. június 9-i látogatása alkalmából⁴² (8. kép).

38 FARBAKYNÉ DEKLAVA Lilla: Schulek Frigyes Mátyás-templom maletteje és szerepe a tervezésben. In: *Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246–2013)*. Kiállítási katalógus. Szerk. FARBAKY Péter–FARBAKYNÉ DEKLAVA Lilla–MÁTÉFFY Balázs–RÓKA Enikő–VÉGH András. Budapest, Budapesti Történelmi Múzeum Vármúzeum és Budavári Nagyboldogasszony-templom. 2015. 354–365; *Építő Ipar*, 18. 1894/22. 15. rajzmelléklet; *Építő Ipar*, 18. 1894/23. 16. rajzmelléklet.

39 OH: VBJK 27-E. 1889. február 16.

40 OH: VBJK 29-E. 1889. október 3.; OH: VB 1889-182.

41 SZAPÁRY Gyula: A miniszterelnök jelentése, az állandó országház építésének előrehaladásáról az 1890. évben. In: *Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdett országgyűlés képviselőházának irományai, XXVIII*. Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1891. 140.; OH: VI 933. Marchenke Vilmos végszámlája, 1890. május 17.

42 OH: VI 934.

7. A Kúria gipszmalettje az *Építő Iparban*, 1894/23. 16. rajzmelléklet

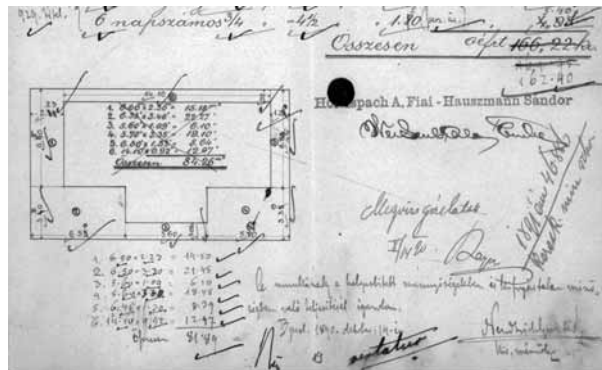
1893-ban a makett kupoláján végeztek változtatást, összhangban a kupolabelső – egy másik gipszmaletten kikísérletezett – módosításával.⁴³ Ugyanebben az évben még egy jelentős változtatást vittek végbe. A már épülőfélben lévő Országház kiviteli tervein az üléstermek falát és főpárkányát 1,5 méterrel megemelték. A magyarázat szerint a következő előzmények után: „A nagy gipszmintának egyik felén – a képviselőház üléstermén – eszközölt próba kimutatta, hogy a felemelés által az üléstermek anélkül, hogy a kupolának nagyobb konkurenciát csinálnának, nemcsak jobban érvényesülnek, hanem az egész épület összhatása is kedvezőbbé válik”.⁴⁴ Így jött létre az épület végleges, még erőteljesebb hatású tömegelrendezése.

A makett „az építés folyamán megbecsülhetetlen szolgálatot tett s a ráfordított költséget az épület művészi sikerében busásan megtérítette”, vélte a Végrehajtó

43 OH: VBJK 47-E. 1893. március 14.

44 OH: VB 1893-184.

45 OH: VBJK 62-E. 1895. szeptember 18.

8. Vázlat a makett bódéjának pallójárójához, 1890
Budapest, Országgyűlés Hivatala, VI 934

Bizottság, ám 1895-ben már nem volt rá szükség, és a közelgő millenniumi ünnepséget megelőző tereprendezés miatt a bódéval együtt el kellett távolítani.⁴⁵ Először az Iparművészeti Múzeum és Iskola befejezéséhez közeledő épületében szerették volna elhelyezni, de ott nem volt erre fogadókészség. Talán a mérete miatt is, hiszen egy 15 méter hosszú, 8 méter széles és 5 méter magas építményről volt szó. Hamarosan más helyszínek merültek fel: a szegedi Közművelődési Palota, vagy az Ezredéves kiállítás után fenntartandó valamelyik nagy térfigatú épület, de egyikből sem lett semmi. Végül 1895. december 31-én szétszedték és ládába csomagolva az Országház egyik pincehelyiségébe rakták.⁴⁶ 1901-ben szóba került, hogy a Fővárosi Múzeumban, a Központi Városháza épületében helyeznék el. Ez azért hiúsult meg, mert a makett a többszöri átraktározások miatt már erősen károsodott állapotban volt. Csak 1907-ben jelentkezett érte a Műgyetem Hauszmann Alajos kezdeményezésére, aminek nyomán az intézmény a már töredezett makettet „taneszközként” átvette.⁴⁷ Ilyen módon a modell – vagy ami maradt belőle – végül az oktatásügyben is megtalálta a helyét. Mára azonban a jelek szerint nyoma veszett, valószínűleg elpusztult. Eleve nem szántak neki hosszú életet, hiszen alapvetően egy formázható tervezési segédlet volt, és ezt a hivatását be is töltötte. További lehetőségként a nagyközönségnek is bemutatták. Tartós fennmaradása csak akkor lett volna elképzelhető, ha átteszik például fába.

46 MNL OL: K 26. 1907-XXXVI-2626. – Gypsmodell. *Bauzeitung für Ungarn*, 25. 1896/2. 13.

47 MNL OL: K 26. 1907-XXXVI-2626. 2626/1907, 2915/1907.

Erre azonban nem volt igény – miért is lett volna, hiszen maga az épület már állt –, így sorsa megpecsételődött.

A tárgyalaton túl további három makett készült az Országházhoz. A Végrehajtó Bizottság 1893. március 14-i ülésén javasolta Steindl, hogy készíttessenek Marchenke Vilmosmal 1:20-as léptékű gipszmintát a két ülésteremhez és a kupolacsarnokhoz.⁴⁸ A bizottság ezt melegen pártolta, mivel „a szerkezeti és díszítő részletek hatásának minden oldali megítélésére és a művészi siker érdekében feltétlenül szükséges”, ugyanakkor a két ülésterem makettje az 1896-os Ezredéves kiállításon is bemutatható lenne. A három makett elkészült. Két év elteltével, 1895. április 19-én Marchenke maga kérvényezte, hogy mind a hármat az „ezredéves országos tárlaton” kiállíthassa – nyilván immár saját produktumaként.⁴⁹ A Végrehajtó Bizottság engedélyezte, de azzal a kikötéssel, hogy az oda- és visszaszállítás költségeit Marchenke állja, és feltünteti a tervező (Steindl Imre) és a tulajdonos (a Végrehajtó Bizottság) nevét.⁵⁰ Az épületszobrász nem élt a lehetőséggel, a makettek nem szerepeltek az Ezredéves kiállításon.⁵¹ Meg-

jegyzendő, hogy Marchenke Vilmos műhelye egy 1894. februári híradás szerint az Országház építési területén állt;⁵² feltehetőleg ott volt már korábban is, amikor a nagy építészeti maketteket készítették.

Az építészeti gipszmaletteken kívül készültek gipszminták az oszlopfőkhöz és frízekhez, továbbá szobrokhoz is, így a kupolacsarnok királyszobor-csoportozataihoz, vagy a homlokzatokra helyezendő szobrokhoz. (Szerencsére az utóbbiakból számos darab fennmaradt.) Ezek feldolgozása és bemutatása már egy másik tanulmány feladata lesz.

Sisa József, Dr.
tudományos tanácsadó
Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi
Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet
sisa.jozsef@btk.mta.hu

48 OH: VBJK 47-E. 1893. március 14., VB 1893-10., 1893-78. A két ülésterem ára egyenként 2600 forint, a kupolacsarnoké 1260 forint volt.

49 OH: VB 1895-208.

50 OH: VBJK 60-E. 1895. május 4.

51 A makettek nem szerepeltek a hivatalos katalógusban. Az 1896-iki ezredéves országos kiállítás általános katalógusa. Szerk. MUDRONY SOMA-RÁTH Károly–MICSEH Endre. Budapest, Kosmos, 1896.

52 STEINHAUSZ László: Kapitélek és képszékek (fries) majolikából az állandó országház épületén. *Építő Ipar*, 18. 1894. 75.

Plaster Models for the Parliament – Planning Aids and Spectacle

The time-consuming process of planning the Hungarian Parliament, which included finalising the original competition design and carrying out repeated modifications and gradual fine-tuning, required the construction of a series of plaster models. The largest of them proved to be a major attraction, satisfying public interest before the building itself was completed.

First, in 1883, Miklós Ybl was commissioned to arrange for a 1:200-scale model to be built, based on Imre Steindl's winning design, which would include not just the Parliament but the buildings in the surrounding area as well. This and all the subsequent models were made by Vilmos Marchenke, a prominent decorative sculptor of the time (who preferred to style himself, on his rubber stamp, simply as a "sculptor"). With the help of this first model, substantial changes were implemented, which concerned both the length and the height of the building, the shape of its main towers, and its actual location, which was now transferred 72 metres north of the original site. The model was put on display at the Technical University.

From 1886 on, a series of further models were prepared, but this time at a much larger scale. First the main staircase and the adjacent rooms were cast in plaster at a scale of 1:25. In 1888 Marchenke presented a 1:20-scale model of the main facade and the two lateral facades, the product of four months' labour by twenty men. This unprecedentedly enormous plaster structure measured 14 metres in length and 5 metres in height, and was probably the largest model ever made in Hungary and even exceptionally huge by international standards. Originally it was intended as a visual aid with which to evaluate the proportions and the architectural decoration of the building, but soon it was put on show in a large wooden shed on the

construction site, with the aim of informing the public and maintaining enthusiasm. It was even inspected by the king, Franz Joseph I, when he visited the site in 1890. Over time, and by experiment, several changes were made to the model: these culminated in final decisions being taken, for example, about the arrangement of the steps on the Danube side, the shape of the dome and the height of the main pavilions either side of the dome. In 1890, the rear of the model was added, making the three-dimensional structure complete.

In addition to the above, three large plaster models were manufactured for the internal spaces: one for the rotunda and two for the debating chambers of the two Houses of Parliament. Additional, actual-size plaster models were created for the capitals, friezes and other ornaments, as well as smaller mock-ups for the building's sculptures.

With the completion of the exterior in 1895, the great model was no longer needed and the space around the Parliament had to be cleared as well. Repeated efforts to transfer the model to a public institution failed, so it was dismantled and stored in the basement of the edifice. In 1907 the Technical University of Budapest requested the by-then heavily damaged model, or what survived of it, for use as a teaching aid. Apparently, no trace of it survives today.

József Sisa
Scientific advisor
Institute of Art History, Research Centre for the Humanities,
Hungarian Academy of Sciences

TÁRGYSZAVAK

Országház, gipszmodell, tervezés, Steindl Imre, Marchenke Vilmos

KEYWORDS

Parliament, plaster model, planning, Imre Steindl, Vilmos Marchenke

Gipszműhely egy építkezés szolgálatában

A gipsz szerepe a Mátyás-templom 19. századi helyreállításában

A budavári Nagyboldogasszony-templom a 19. század végén nagy helyreállításon-átépítésen esett át, amelynek tervezését és a munka vezetését Schulek Frigyes látta el. Schulek a korszerű épületrégészeti módszerek alkalmazását, a középkori építészeti stílusok ismeretét a mérnöki tudással ötvözve alkotta meg a régi-új templomot, amely fő művének tekinthető. A 2015. április 15-én megnyílt *Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246–2013)* című kiállításon és a hozzá kapcsolódó katalógusban igyekeztem vázolni, hogy miképpen változott Schulek elképzelése a kezdetektől, milyen erővonalak eredőjeként jött létre az az épület, amely most is meghatározó városképi eleme a fővárosnak.¹ A kutatás azonban nem zárult le, további tanulmányok vannak születőben, többek közt Schulek építéstörténeti kutatásához, a tervezéshez és a kivitelezéshez kapcsolódóan létrehozott gipszműhely tevékenységének bemutatása és a gipszek szerepének feltárása.

A templomhoz készült gipszek közül eddig csak a Budapest-Vári Nagyboldogasszony Főplébánia és a Budapesti Történeti Múzeum tulajdonában lévő darabokkal foglalkozott részletesen a kutatás. Ezek feldolgozását 2006-ban végezte el Havasi Krisztina és Végh András.² A templomon 2004–2014 közt zajló nagy helyreállítás egyik járulékos tudományos eredménye lett volna a templom kőfaragványainak részletes feldolgozása, a

középkori és a Schulek-féle faragványok elkülönítése. Ennek kezdeti szakaszában készült dokumentációjuk, azonban a feldolgozás további munkáira a helyreállítás kivitelezése során már nem kerülhetett sor.³

A templom helyreállítása, a tervezési, kutatási időszakot is beleszámítva, huszonnyolc évig, 1873–1901 között zajlott. Az ennek során folyó gipszkészítés, illetve a létrehozott gipszműhely tevékenysége több szakaszra osztható. Az első szakasz 1876-ig, a második 1884-ig, a harmadik pedig vélhetően a tervezési időszak lezárulásáig tarthatott, ám ahogy a kezdet, úgy a befejezés pontos ideje sem megfogható. Az építkezés során készített gipszeket 1895-ig, az építési terület felszámolásáig még valószínűleg a Halászbástyán kialakított felvonulási épületben őrizték.⁴ (1–2. kép.)

Első szakasz (előzmény) – Dinnert Ferenc munkái 1875 (?)–1876 között

A középkori templom helyreállítását több éves kutatás előzte meg és kísérte. A templomban lezajló teljes fal-kutatás és a belső közel teljes, illetve a környezet részleges feltárása számos középkori kőfaragványt hozott

1 *Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246–2013)*. Kiállítási katalógus. Szerk. FARBAKY Péter–FARBKYNÉ DEKLAVA Lilla–MÁTÉFFY Balázs–RÓKA Enikő–VÉGH András. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2015.

2 HAVASI Krisztina–VÉGH András: *A budavári Nagyboldogasszony-templom középkori kőfaragványainak gipszmásolatai és historizáló gipszminták a Schulek Frigyes-féle helyreállításból. A Nagyboldogasszony-templom és a Budapesti Történeti Múzeum gyűjteményei*. Kézirat. Budapesti Történeti Múzeum, Középkori Osztály, 2006. Köszönöm a szerzőknek, hogy dokumentációjukat elolvashattam. Munkájukban nyolc középkori faragvány gipszmásolatát és nyolc új faragvány gipszmodelljét írták

le. További tíz gipszről úgy vélik, hogy nem a templomhoz készült. Az azóta végzett forráskutatás és helyszíni megfigyelések azonban sok új adatot tártak fel, amelyek ismeretében megállapításaikat számos részlettel gazdagítani, néhol árnyalni, időnként módosítani szükséges.

3 Csak a BTM-ben őrzött kőfaragványok feldolgozását végezhettk el, lásd HAVASI Krisztina–VÉGH András: *A budavári Nagyboldogasszony-templom középkori kőfaragványai. Állapotfelmérés és katalógus*. Kézirat. Budapesti Történeti Múzeum, Középkori Osztály, 2005.

4 FARBAKYNÉ DEKLAVA Lilla–FARBAKY Péter: A templom környezetének rendezése. In: *Mátyás-templom 2015* (lásd 1. jegyzetben). 594.

1. A gipszműhely raktára, 1893 után
Budapest, BMGE Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, Rajztár, ltsz. 103412

2. A gipszműhely raktára, 1893 után
Budapest, BMGE Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, Rajztár, ltsz. 103413

a felszínre, és tett megismerhetővé. Schulek már ebben a fázisban is igyekezett rögzíteni a látottakat, írásban, rajzban és formában – vagyis gipszben.⁵ Nem tudjuk pontosan, mikor vette fel Schulek Dinnert Ferencet szobrászi munkákra, annyi biztos, hogy alkalmazása idején a déli fal három szakaszának helyreállítása és a belső kutatása zajlott.

Dinnert munkáiról szűkszavúan szólnak a források. 1875 júliusában jutott a déli fal helyreállítása addig a magasságig, hogy az ablakok kivitelezésére sor kerülhetett. Előkészítésként át kellett vinni a fal belső oldalán álló oltárokat a templom északi kápolnáiba, és el kellett rekeszteni a déli mellékhajót a főhajótól, hiszen a templom még működött.⁶ „A támpokon előforduló szobrászati munkára nézve Schulek Frigyes kérde, vajon az most vagy később vétessék fogamatba? [...] a bizottság kívánatosnak vélné, hogy azon néhány levéldíszből és néhány kapitálból álló szobrász munka is – mely a támpok díszítményét képezendi – mennél előbb elkészítésék.” Az 1875 októberi jegyzőkönyv szerint ezen részletek kifaragása is Dinnertre mint az egyetlen szobrászra várt (volna). Schulek azonban a kivitel során már az első darabnál csalódott Dinnert stílusérzékében. Leállította, és új feladatként a fal másik oldalán, a déli fal falpillérei két fejezetének tisztításával és kiegészítésével bízta meg, amelyre utóbb 60 forintot kapott. Ezután további fejezetek tisztítását végezte a déli mellékhajóban.⁷

A déli fal 1875. július 19. és augusztus 2. közötti időre datálható rajzán⁸ a külső támpilléreken látható csúcscsúcsok kidolgozatlanok, noha a rajz maga már kivite-

li szintű, a kőkiosztásokat is tartalmazza. A pillér vakmértműves lezárása fölött a csúcscsúcs két szélső pillér esetében még csak a befoglaló kötömböt mutatja, a középsőn már látható egy levél vázlatos ceruzarajza. A déli fal helyreállításakor legkorábban ezeknél lett volna szükség Dinnert stílusérzékére. A kérdéses elemeket már 1876 után készítette el Rózsa Ferenc, Dinnert utódja. Tudjuk, hogy 1876-ban Dinnert dolgozott még „ablakdíszműveken” is – ezek, okulva az alkalmatlanságából, már csak az ablakmértművek lehettek.⁹ Egy, az egyházflak bontása és a délkeleti kiskapu építése alatt készült fotón látható, hogy az elkészült harmadik ablak szobrászati díszei, a fejezetek és a mértműkaréjok liliomos végződésai még nincsenek kifaragva a beépített kötömbjeikből.¹⁰

Valószínűleg Schulek már ekkor elkezdte a hozzáférhető részek faragványainak gipszbe öntését. A módszer alkalmazásáról az egyik első adat a legkésőbb 1874 júniusában megtalált délkeleti kiskapu¹¹ díszítményeinek gipszben való leöntése 1876 áprilisában.¹² Erre azután lett szükség, hogy eldőljön: a kaput nem *in situ* állítják helyre, hanem az eredeti köveket kiemelik és a Nemzeti Múzeumba szállítják, a kaput pedig teljesen újjafaragják. Ezért a munkáért Dinnert 1876 első felében 185 forintot kapott.¹³ További gipszöntvényeket is készített, ez a déli A, B, C falpillér fejezeteit érinthette a belsőben, de az öntvények nem maradtak fenn. A május 15. és június 17. között végzett munkáért 100 forint volt a fizetése.¹⁴ Július 28-án még hozzálátott a déli fal C falpillér alsó fejezetének helyreállításához, amelyet augusztus 5-re a B falpillér fejezeteinek kiegészítésével együtt be is fejezett.¹⁵ Végül augusztusban megkapta

5 Schulek írásos hagyatékát a Budapesti Történelmi Múzeum Kiscelli Múzeum, Térkép-, Kézirat- és Nyomatványtára (továbbiakban BTM KM TKNy) őrzi.

6 Forster Központ, Tudományos Irattár, MOB iratok (továbbiakban FK TI MOBi), 1875/69. A Műemlékek Ideiglenes Bizottságának 1875. július 17-i rendes ülésén hangzik el, hogy a déli ablakok elkészültek már.

7 FK TI MOBi, Budavári Főegyház Építési Bizottsága (továbbiakban: BFÉB) 1875/20, 26. A BFÉB 1875. október 18-i és december 2-i rendes ülésének jegyzőkönyve. Még háromszor kapott 60-60 forintot. Uo. BFÉB 1876/1, 14.

8 A rajzra lásd BTM KM Építészeti Gyűjtemény (továbbiakban ÉGy), ltsz. 63.24.15. A datálásra: FK TI MOBi, BFÉB 1875/6. „Schulek Frigyes az építésre nézve előadja, hogy a pillérek a válaszpárkány felett részben a harmadik részben a hatodik körteget érték el [...]”. Részlet a BFÉB 1875. július 6-i ülésének jegyzőkönyvéből. A kivitelező Hofhauser Lajossal új, más feltételekkel kötötték szerződést 1875-ben. Ehhez Schulek készített egy rajzot, amelyen vonallal jelezte a kivitelezett magasságot, véleményem szerint erről a rajzról van szó, mert azon csak 1-2 körteggel feljebb található a vonal, amely a kivitel állapotát jelzi. FK TI MOBi, BFÉB 1875/3. A BFÉB 1875. június 19-i rendes ülésének jegyzőkönyve. A szerződéstervezet 1875. augusztus 2-án mutatta be Radányi József,

Zsigmondy Gusztáv és Schulek Frigyes. FK TI MOBi, BFÉB 13/1875.

9 FK TI MOBi, BFÉB 1876/12. A BFÉB 1876. március 18-i rendes ülésének jegyzőkönyve. Nem valószínű, hogy Schulek rábízta volna az ablakszárak és osztósudarak fejezeteit, vagy a mértműkaréjok levélvégződéseit, illetve azok mintáit.

10 BME, Építészmérnöki Kar, Építészettörténelmi és Műemléki Tanszék, Rajztár, ltsz. 103419. A fotó 1876 késő tavaszán, nyarán készülhetett, legkésőbb 1876. augusztus 20-án, ugyanis 21-én elkezdték a köoszlopok elhelyezését. BTM KM TKNy, ltsz. 52.41.2758.3. Schulek Frigyes naplókivonata 1876. november végéről.

11 A kapu megtalálásának ideje 1874 első fele, és már szerepel Schulek 1874. június 12-i két rajzán, amely a déli fal felmérését és tervét ábrázolja nézetben és alaprajzban. FK Tervtár, ltsz. 10357 és 16396.

12 BTM KM TKNy, ltsz. 52.41.2760.5. A budavári főegyház helyreállítása 1876-ban. Schulek Frigyes naplója, április 25-i bejegyzés.

13 FK TI MOBi, BFÉB 1876/19. A BFÉB 1876. május 15-i rendes ülésének jegyzőkönyve.

14 FK TI MOBi, BFÉB 1876/26. A BFÉB 1876. július 28-i rendes ülésének jegyzőkönyve.

15 BTM KM TKNy, ltsz. 52.41.2758.3. Naplókivonat 1876. november végén.

utolsó munkadíját, 230 forintot, ezután Schulek „a nevezett szobrászt ki szakmájának megfelelni kellően képes nem volt a szolgálatból elbocsátotta”, helyére pedig az összes szobrászi feladatra Rózsa Ferencet vette fel.¹⁶

Második szakasz – Rózsa Ferenc és Rózsa István (1876–1884)

A déli kiskapu faragására Schulek korábban Marchenke Vilmostól kért ajánlatot,¹⁷ de végül Friedrich Schmidt ajánlására döntött Rózsa mellett. „1876 augusztus 21-én kezdette meg Rózsa ferencz szobrász működését, a déli kis kapuhoz kívántató oszlopfőkkel, miután az eddig alkalmazott szobrász ki különben ügyes, szorgalmas és becsületes munkásnak bizonyult, az itt alkalmazandó stilszerű munka tekintetében meg nem felelt. Rózsa ferencz koros ember, sok tapasztalattal és gyakorlattal, különösen az itt kívánt irányban.”¹⁸ A volt 48-as honvéd Rózsa Ferenc bő harmincévnyi, főleg állami építkezéseken végzett szolgálat után rögtön bizonyíthatott.¹⁹ Elkészítette a déli kiskapu új faragványainak, a háromkaréjos ívsoros párkány három különböző betétdíszének, két vízköpőnek és egy konzolnak a gipszmintáit. Ekkor nem készült külön gipszminta a fejezetekhez és a timpanonban talált szőlőindához, ezek kifaragásához Rózsa feltételezhetően a töredékes darabok Dinnert-féle öntvényeit használta fel.

1884. évi leszámolásának irataiból tudjuk, hogy ő faragta a 2 nagy, a 2 közepes és a 14 kis fejezetet, a 63 darab gömböt, a timpanon szőlőindáját és természetesen az általa gipszben kiöntött elemek kőváltozatát.²⁰ Ugyanakkor nem követte pontosan a fennmaradt töredékek formáit. A feltáráskor készült fotó alapján a kapu bal oldali fejezetsorából fennmaradt, de legalábbis értelmezhető a középtől számított első, a harmadik és

a negyedik fejezet, a kapuszemöldök gyámja mindkét oldalon és a jobb oldali fejezetsor első, második, harmadik, negyedik eleme. A később az Epreskertben felállított építményen további három fejezet is látható a bal oldalon egy Csemegi által közölt fotón.²¹ Rózsa az új faragványokon is követte a szemöldökgyámok díszítését mindkét oldalon. Ugyanakkor számos részletben másképp valósult meg a fejezetzőna. Eltért a bal oldali fennmaradt fejezetektől, amelyek eredetileg a bal oldali gyám motívumát variálták. Helyette a jobb oldali fejezetsor egyik motívumát, a bimbóyelek előtt felnyúló húsos, domborúerezett leveleket emelte át az első, második, negyedik, hatodik és hetedik fejezetre. A felnyúló, szétágazó leveles ágat, amely ugyancsak az eredeti kapu jobb oldalán, a negyedik fejezeten maradt fenn és tölgyleveles gallyra emlékeztet, a bal oldalon a harmadik és az ötödik fejezetre adaptálta. A jobb oldali fejezeteken még furcsábban járt el: negligálta az ott talált húsos felnyúló leveles bimbós formát, és a bimbós levelek elé az indagyűrűből felnyúló kettes, hármastölgylevélcsoportokat faragta ki. A jobb oldalon fennmaradt tölgyleveles gallyat a harmadik és az ötödik fejezetre „helyezte át”. A tölgylevélcsoportok motívumát a belsőben, a főszentély egyik fejezetéről adaptálta. Ehhez hasonló motívum a déli C pillér fejezetzőnájában fordul elő, de ezen a tölgylevelek egyesével sorjáznak. Ezenkívül a formát több új épületrészen is alkalmazták.²² A gipszraktár belsejét ábrázoló két fotón is feltűnik három fejezeten. Közülük az egyik a főszentélyben egykor volt fejezet gipszöntvénye.²³ A kiskapu kőfaragó munkája október elejére, koronázópárkánya november közepére, a felső rész szobrászmunkája december 22-re készült el.²⁴ Segítségül Schulek végül fiát, Rózsa Istvánt is felvette napszámba, napi 2, később 3 forintot fizetéssel.²⁵

1876. október közepére Schuleknek végre sikerült elérnie, hogy bezárják a templomot. Így a teljes épület beállványozásával kiterjeszthette a kutatást és az ása-

16 Alkalmazása, „mely múlthatatlanul szükséges”, egyelőre próbaidőre szült, 4 forintos napibéréért. FK TI MOBi, BFÉB 1876/29. A BFÉB 1876. augusztus 16-i rendkívüli ülésének jegyzőkönyve; uo. 1876/39.

17 FK TI MOBi, BFÉB 1876/12. A BFÉB 1876. március 18-i rendes ülésének jegyzőkönyve. Marchenke 969 forintos ajánlatát végül nem fogadták el. Uo. 1876/19.

18 BTM KM TKNy, ltsz. 52.41.2760.12. A budavári főegyház helyreállítása 1876-ban. Schulek Frigyes naplója, augusztus 21-i bejegyzés.

19 FK TI MOBi, BFÉB 1884/49.

20 FK TI MOBi, BFÉB 1884/49; BTM KM TKNy, ltsz. n. A Mátyás-templom számlái. Rózsa Ferenc 1884. évi leszámolása.

21 CSEMEGI József: *A budavári főtemplom középkori építéstörténete*. Budapest, 1955. 15–16. k. Lásd még uő: *A budavári koronázó főtemplom*

déli-keleti kapuja. *Történetírás*, 1. 1937. 356–369.

22 Láthatjuk többek között a keleti sekrestye egyik fejezetén, három konzolján, az északi sekrestye fejezetén és egy konzolján, az északi kereszthajó-bővítmény északi D sarokpillérének fejezetén. Hármastölgylevélcsoportok díszítik az északnyugati sekrestye béléltívét is.

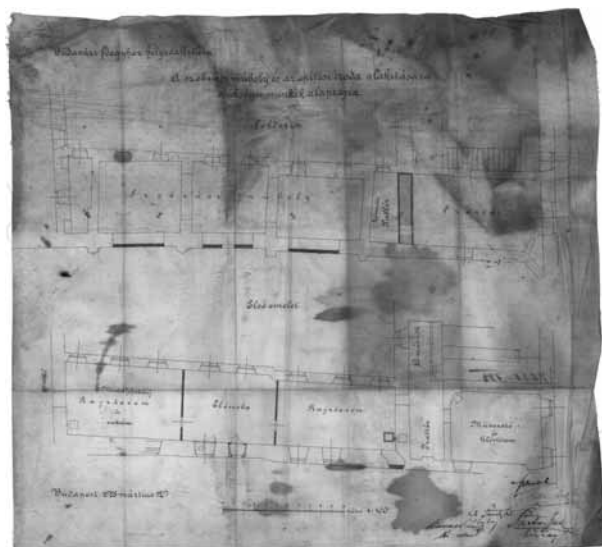
23 A fotóra lásd BME, Építészmérnöki Kar, Építéstörténeti és Műemléki Tanszék, Rajztár, ltsz. 103412 és 103413. A fejezetről lásd *Mátyás-templom* 2015 (lásd 1. jegyzetben). Kat. 3.21. (Havasi Krisztina).

24 BTM KM TKNy, ltsz. 52.41.2760.13. A budavári főegyház helyreállítása 1876-ban. Schulek Frigyes naplója, október 6-i bejegyzés.

25 BTM KM TKNy, ltsz. 52.41.2758.3. Naplókivonat. 1876. október 9-i bejegyzés.

tást, hozzáláthatott a teljes felméréshez. Schulek a két szobrászt bízta meg a fejezetek letisztításával. Közben „gypsléöntvények készültek az előtalált díszes faragású ékítményes részletekről, melyek a XIII és XIV és XV század ornamentációját egész és folytonos sorozatban tüntetik elő”.²⁶ Schulek szándéka szerint elkészítették minden, a templomon fennmaradt, vagy a kutatás során földből, falazatból előkerült, az épületben egykor beépített kőfaragvány öntvényét, akkor is, ha nem tudta értelmezni. A szóhasználattal egyértelműen megkülönböztették a meglévő követ dokumentálni, megőrizni szándékozott öntvényt vagy leöntvényt (németül *Abguß*), tehát a fennmaradt kőfaragványok másolatát az új faragások előképéül szolgáló teljesen ép „mintától”, amelyet a német szövegekben mindig *Model*nek említettek. Steindl Imre, az építési bizottság egyik tagja azt is felvetette, hogy szerezzék meg a „Schmidt Frigyes bécsi építész és csász. építészeti főtanácsos birtokában lévő kapitálek főszöntvényeit [...] nem csak azért, mert a budavári főegyház restaurálásánál azoknak nagy hasznát lehetne venni”. A munkák lezárása után kiválóan fel lehetne azokat használni az oktatásban, mind az egyetemen az építészképzésben, mind a Mintarajztanodában.²⁷ A bizottság Schuleket bízta meg a levelezés bonyolításával, azonban a próbálkozást valószínűleg nem koronázta siker.²⁸ Valahányszor gipszmunkáról volt szó, mindig Steindl volt az, aki az oktatási szempontokat felvetette. Szerette volna, ha a darabok több példányban készülnek, hogy azokból egy-egy darab bekerülhessen a Műegyetemre.²⁹

Kivételes esetekben azonban Schulek nem csak a kőfaragványokat örökíttette meg. 1876. október 24-i naplóbejegyzésében így írt egy sírkőről: „A főhajó 4-ik szakaszában közvetlenül a lépcsők előtt feküdt márvány sírlemez nemesi czimere gypsben lenyomatott. Az írás elkopott. Két paizs egyiken három virág, másikon 3 lapos golyó. Griff madár.”³⁰ Schulek szűkszavú beszámolója annál inkább fontos, mert a kérdéses sírkő Lővei Pál szíves közlése alapján 11 darabra törve, elkopva, alig értelmezhető állapotban maradt fenn a Nemzeti Múzeumban.³¹ Sajnos magáról a gipszről még ennyit sem tudunk, így a sírkőről csak Schulek naplóbejegyzé-

3. A szobrászműhely, raktár és építési irodák kialakításának terve, 1878 Budapest, BTM Kiscelli Múzeum, Térkép-, Kézirat- és Nyomatvántár, ltsz. n.

se és a földkiásást rögzítő rajza ad információt.³² A címer gipszmásolatát Rózsa Ferenc szobrász készítette.

A kivitelezés második szakasza az 1877. augusztus 18-án a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba felküldött tervek engedélyezését követően a keleti oldal újjáépítésével indult. Ez a három poligonális szentély teljes és a negyedik hajószakasz részleges bontásával járt.³³ Ez már a teljes, a kivitelezést bonyolító szervezet felállítását igényelte. Gondoskodni kellett műhelyekről, irodákról, rajzolókról, kőfaragókról, kőművesekről, nap-számosokról, építőanyagok beszerzéséről és elhelyezéséről, a sitt elszállításáról. Schulek a maga irányítása alá akarta vonni a teljes kivitelezést, ún. „házi kezelésben”, ezért kiváltotta az iparüzési engedélyt, hogy ő tölthesse be az építőmesteri pozíciót. Minimalizálni akarta a vállalkozói hasznot, amely az építkezést terhelte volna. „Tekintettel az esetleges adó kivetésre különösen megemlítendőnek tartom, hogy nem ipar üzés és avval összekötött üzleti nyereség – mely itt fönnt nem forog, – hanem csupán a hatóság irányában viselendő fele-

26 BTM KM TKNy, ltsz. n. Schulek-hagyaték. Schulek Frigyes jegyzete.

27 Magyar Királyi Országos Mintarajztanoda és Rajztanárképezde.

28 FK TI MOBi, BFÉB 1876/12. A BFÉB 1876. március 18-i rendes ülésének jegyzőkönyve.

29 Királyi József Műegyetem. FK TI MOBi, BFÉB 1877/50. A BFÉB 1877. április 19-i levele Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszterhez.

30 BTM KM TKNy, ltsz. 52.41.2758.2. Napló kivonat folytatása.

31 Magyar Nemzeti Múzeum, középkori kőtári gyűjtemény, ltsz. 60.281.c, 70.73.1-4.c, 70.121.c, 70.122.1-4.c, 70.127.c. Az adatot köszönöm Lővei Pálnak.

32 BTM KM ÉGy, ltsz. 63.21.72.

33 Bővebben lásd a szerző tanulmányát: A templom Schulek Frigyes-féle „restaurációja” a 19. században. In: *Mátyás-templom 2015* (lásd 1. jegyzetben). 284–285.

lősséggel összekötött szabályok írják elő lépésemet.” – fogalmazott beadványában.³⁴

Schulek az irodák és műhelyek elhelyezését a templom északi részén két szinten oldotta meg. Az irodákat már 1877-ben kialakította az északi oldalon, a kápolnák fölötti volt barokk oratóriumokban, amelyeket a Pénzügyminisztérium átengedett a templomnak.³⁵ A szobrászműhelyt a három földszinti Zichy-kápolnában helyezte el, hogy legyen elegendő hely az öntvények tárolására, a makett készítésére és a megtalált kőszervezetek tárolására és összeállítására (3. kép).

A barokk sekrestye kettéosztott terében a kőművespallér kisebb és a szertár lényegesen nagyobb helyiséget alakította ki. Az emeletre az egyik ajtóvá kibontott oratóriumablakhoz tervezett falépcsőn lehetett feljutni. „A szellemi munkálkodásra zavartalan csend kívántatván”, fent az előszobától balra helyezte el a rajzolókat, az előszobától jobbra pedig a kőfaragópallér szobája került, amely egyben a kőfaragáshoz alkalmazott bádogsablonok rajzterme és raktára is lett. Külön kiemeli Schulek, hogy a pallér és a rajzolók közti szoros egyeztetés érdekében helyezte őket egymás közelébe. A rajzteremtől keletre egy hosszú helyiség húzódott, a sötétebb végébe az irattár, a világos végébe az ellenőrző főmérnök, Lers Pál irodája került. A sekrestye fölött az emeleten, a legcsendesebb helyen Schulek irodáját alakították ki, amely egyben tárgyalóteremként is funkcionált.³⁶ A műhely felállításával párhuzamosan a VKM véglegesítette Rózsát, és 120 forintos havi fizetést engedélyezett a számára az 1878. április 27-én kelt 5449. sz. rendeletében.³⁷ A munkálatokban többször az építési őr is segítségükre volt.³⁸

Rózsa Ferenc és fia Schulek intenciói szerint összesen 249 darab öntvényt készített a templomon talált faragott kövekről. Ezek felölelték mindazon faragványtípust, amelyek újraalkotását később Schulek is szobrászmunkának jelölte ki. Beletartozott minden fejezet, különböző növényornamensek, figurális elemek, a profilozott tagozatokról azonban csak felmérési rajzok születtek. A dokumentáláson és az újrafaragás előké-

szítésén túl a szerkezetek megismerése, értelmezése, esetleg rekonstrukciója is indokolta Schulek mindent rögzítő szándékát. Sok szerkezeti elemet talált másodlagos felhasználásban, falazóanyagként, amelyek nagy része – amint írta – a templom egyik fennálló elemével sem volt kapcsolatba hozható. Építéstörténeti jelentőségüknel fogva értelmezésüket és összeillesztésüket legalább olyan fontosnak tartotta, mint magát a dokumentálást. „A muzeumba ne szállíttassanak mielőtt be nincs fejezve a megfejtés lehetősége” – figyelmeztetett. Helyhiány miatt a műhelyek kialakítása előtt ezekre kevés lehetőség nyílt.³⁹

Az öntvények nagy száma felveti a kérdést, vajon van-e közöttük duplum, készült-e némelyik faragványról több példány is. Ha figyelembe vesszük Steindl szándékát a műegytemi és mintarajztanodai felhasználásról, valamint a kiállításokon való részvételeket, feltételezhető, hogy igen. Rózsáék az 1884-ben készített összefoglalásukban már akkor említik, hogy a 249 öntvényből csak 83 darab van a templomban, a többi Bécsbe, Székesfehérvárra és Pestre került.⁴⁰ Az intézményeket vagy helyszíneket még nem tisztázta a kutatás, a pesti helyszín feltehetően a Mintarajztanoda és a Műegytem volt.

Rózsáék 1884. évi drasztikus elbocsátásukig 243 gipszmintát is elkészítettek. Ezek listája egybevág azokkal az épületrészekkel, amelyek kivitelezése működésük alatt zajlott. Mivel a tervezéssel már előrébb járt az iroda, a még munkába nem vehető részekhez is készítették gipszmintákat. Tehát az ő munkáik láthatóak a déli külső falon, a szentélyekben, a négyezeten, a királyi oratóriumban, az északi sekrestyében, a szabadon álló pillérek fejezetein (az utóbbiakhoz 25 mintát készítettek), a királyi lépcsőház déli oldalán futó sekrestyefolyosón és a Zichy-kápolnában, ezekbe 20 fejezetmodell készült.⁴¹

Az északi sekrestyében egy súlyos ikonográfiai hiba is feltűnik. A négy fal középtengelyében egy-egy evangélistaszimbólum jelenik meg a konzolokon. A bika és az oroslán Szent Lukácsra és Szent Márkra utaló feliratai

34 BTM KM TKNY, Schulek-hagyaték, ltsz. n. Schulek Frigyes 1878. február 27-i beadványa a Főváros VI. kerületi előljáróságához iparúzési engedélyért.

35 FKTI MOBi, BFÉB 1877/79. Lers Pál 1877. júliusi jelentése.

36 BTM KM TKNY, ltsz. n. Schulek Frigyes 1878. március 11-i beadványa az irodák, műhelyek és raktárok kialakítására. Egy kőfaragó műhely már korábban, a déli fal kivitelezése során felépült a Halászbástyán.

37 BTM KM TKNY, ltsz. n. A Mátyás-templom számlái. A maketten végzett szobrászmunkák és az eszközök felhasználásának elszámolása 1878. február 1. és április 30. között.

38 FKTI MOBi, BFÉB 1877/79. Lers Pál 1877. júliusi jelentése.

39 BTM KM TKNY, ltsz. 52.41.2758.1. Schulek Frigyes naplókivonata, 1876. április 25. – július 25. között. A templomban talált régészeti leleteket a Nemzeti Múzeumba szállították el, akárcsak a délkeleti kiskapu töredékeit. Ekkor még Schulek vélhetően ugyancsak a Nemzeti Múzeumra gondolt a kövek majdani végső őrzési helyeként.

40 FKTI MOBi, BFÉB 1884/49. Rózsa Ferenc és István 1884. október 25-i tételes listája az általuk végzett gipszmunkákról.

41 BTM KM TKNY, ltsz. n. A Mátyás-templom számlái. Rózsa Ferenc és fia végelszámolása, 1884. október 31.

4. a. Szent János evangélista szimbóluma az északi sekrestyében a hibás St. Mattheus felirattal (Hámori Péter felvétele, 2016)

4. b. Szent Máté szimbóluma a megkezdett felirattal (Hámori Péter felvétele, 2016)

rendben vannak, ám a sas alá a kőfaragó Mattheus (sic!) feliratot vésett. Ezek után, úgy tűnik, lemondtak arról, hogy az angyal alatt megismételjék ugyanazt, ide már csak a St. rövidítés került (4. a–b. kép). Nincs adat arra, hogyan cserélődhetek össze a nevek, talán a mondat-szalagok feliratait papíron adták tovább a következő fázishoz, és közben keveredtek össze, feltételezhetően a kőfaragó már csak adaptálta, amit faragásra elé tettek.⁴²

Rózsák ideje alatt készült el a templom 1:20 léptékű gipszmodellje is, amelyet Schulek a maga intenciói szerint, tervezési segédletként készítettett, s mint ilyet, több alkalommal át is alakított, kipróbálva az új elképzeléseit⁴³ (5. kép). Rózsák az eddig ismert átalakításokon túl készítették egy további rózsablakot a

nyugati homlokzatra, ez látható a gipszraktár fotóján, és ez valósult meg a templomon.⁴⁴ A főszentély ikerablakait rózsablakokra alakították a déli oldalon, ahogy végül megépült, átalakították a királyi lépcsőt, és két további oromzatváltozatot is készítettek, amelyek szintén felismerhetők a fotón.⁴⁵ A forrásokból ismert északi oldali átalakítás is értelmezhető a fotó alapján. A folyamatos kutatás öröndetes eseménye, hogy a makett további fennmaradt elemét, a királyi lépcsőt is sikerült azonosítani. A darab elszennyeződött, de viszonylag ép állapotában jelenleg a Magyar Képzőművészeti Egyetemen van.⁴⁶ A királyi lépcsőt 1883-ban készítették Rózsák, nyilván az 1883. évi, északkeleti tervcsoporttal összefüggésben.⁴⁷ A teljes templommaketten kívül több

42 Schulek, a rajzoló, az építésvezető, a szobrász, a kőfaragó, a pallér, valamelyikük nem volt tisztában az ikonográfiával. Schulek más ikonográfiai tévedéseiről is tudunk, például amikor összemosta a Szűz Mária mennybe felvétele és az Immaculata-ábrázolás ikonográfiáját. Lásd bővebben a szerző tanulmányát: Adalékok a Mátyás-templom berendezéséhez. In: *Mátyás-templom* 2015 (lásd 1. jegyzetben). 473.

43 Lilla FARBAKY-DEKLAVA: The model of Matthias Church, created by Frigyes Schulek, and its role in the design. *Periodica Polytechnica*, 45. 2014/1. 9–18; FARBAKYNÉ DEKLAVA Lilla: Schulek Frigyes Mátyás-templom makettje és szerepe a tervezésben. In: *Mátyás-templom* 2015 (lásd 1. jegyzetben). 354–365.

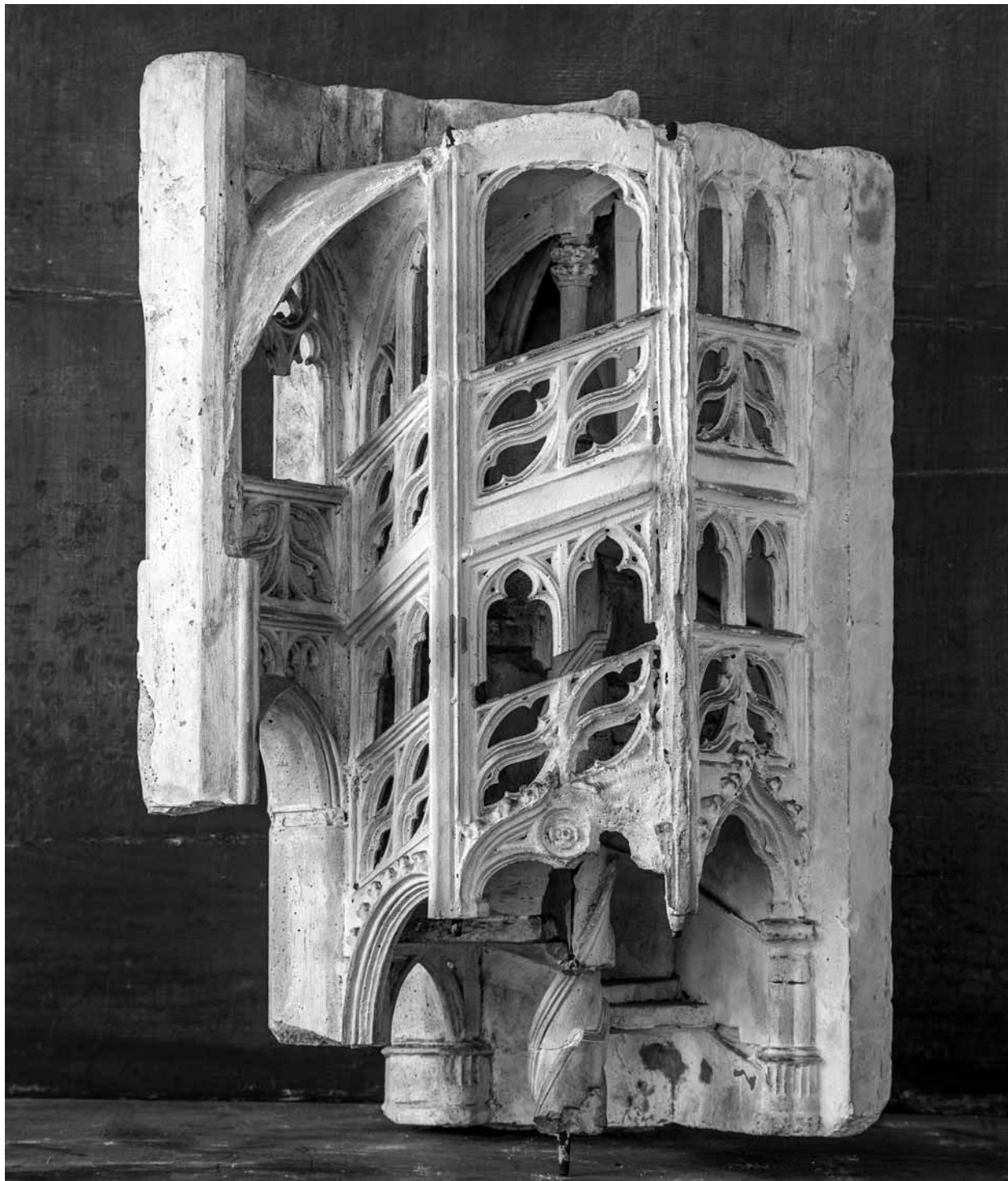
44 BME, Építészmérnöki Kar, Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, Rajztár, Itsz. 103412.

45 BTM KM TKNy, Itsz. n. A Mátyás-templom számlái. Rózsa Ferenc és fia 1884. október 31-i elszámolása. Az elszámolásban a „Chor Fenster” kifejezés mellé Schulek ceruzával odajegyezte, hogy „Rozetten”, a

„köni: Oratorium” mellé pedig azt, hogy „Stiege”. Ezzel egyben világossá vált, hogy Rózsa eltévesztette, mert átalakítani való lépcső a királyi lépcsőházban van, amelynek terve valóban változott is.

46 A lépcsőt a *Törékeny érték: a gipsz a 19–20. századi múzeumi és oktatási gyakorlatban* című, az MTA BTK Művészettörténeti Intézet és a Schola Graphidis Művészeti Gyűjtemény szervezésében 2016. február 19-én tartott konferencián vetítette előadása keretében Albert Ádám. Káldi Richárdal és Pusztai Barbarával közösen tartott előadásuk címe: *Iskolai örökség, avagy gipsz szemléltető eszközök és műtárgymásolatok használata az oktatásban tanszékek közötti együttműködés keretében a Magyar Képzőművészeti Egyetemen*. Figyelmem ekkor fordult a számomra váratlanul felbukkant darab felé. Magyar Képzőművészeti Egyetem, Művészeti Anatómia, Rajz és Geometria Tanszék Gyűjteménye, Itsz. n. Az elem méretei: 43×23×23 cm. Az egyetemen Albert Ádám segítette munkámat, szívességét köszönöm!

47 FKTI MOBi, BFÉB 1883/21, 22, 23. Lers Pál 1883. májusi, júniusi, augusztusi jelentése.

5. A királyi lépcső modellje
Budapest, MKE Művészeti Anatómia, Rajz és Geometria Tanszék Gyűjteménye, Itsz. n. (Albert Ádám felvétele, 2015)

6.a. Tölgyleveles maszkos konzol mintája
Budapest-Vári Nagyboldogasszony Főplébánia Gyűjteménye, ltsz.
2016.709.71(5) . (Hámori Péter felvétele, 2016)

6.b. Tölgyleveles maszkos konzol kőből készült változata a keleti
sekrestyében (Hámori Péter felvétele, 2016)

épületrészt is modelláltak. Készült egy kripta-szentély-boltozat, amely a szentélykörüljárós elrendezése miatt igényelhetett megformálást, és egy déli lépcsőtorony modell, ez utóbbi 1:10 méretben. A keleti oldal építése a déli lépcsőtoronnyal indult, amely a délkeleti kiskaputól keletre eső támpillér helyén áll. A kinti és a déli mellékhajóból nyíló bejáratán át a lépcsőn közelíthető meg a trifórium folyosó és a déli mellékszentély tetőzete, így a lépcsőkar indulás kijelölésének és a fellépések kiserkesztésének bonyolult feladata igényelhetette az 1:10-es modellt.

1884. október 18-án Schulek és Rózsa Ferenc csúnyán összeveszett. Schulek kérte, hogy egy már elkészült elemet építsenek be a makettbe, de mivel ahhoz még egy részlet kiöntése hiányzott, Rózsa kérte a hozzá való rajzot. Szó szót követett, végül Schulek elbocsátotta Rózst és a fiát is, október 30-án már a végelszámolás is lezajlott. Történt mindez az építési szezon végén, közvetlenül a tél előtt, amikor szinte lehetetlen volt munkát találni. Rózsa hiába kért végkielégítést, az alkalmazásának jellege miatt nem kaphatott. Az építési bizottság azonban, érezve, hogy nem teljesen mél-

tányos, ami történt, körülbelül 1890-ig rendszeresen megítélt egy kisebb segélyt számára.⁴⁸

Harmadik szakasz – Langer Ignác (1884/1885?–?)

A gipszműhely 1884-et követő időszakaza kevésbé dokumentált. Ekkorra már ki kellett költöztetni a műhelyt a templom északi kápolnáiból a Halászbástyán kialakított épületbe, mert a bontások és az építkezések az északi oldalon következtek. Az újonnan épített felvonulási épület három földszinti helyiségében működött tovább. Átköltöztették a szétszedett makettet, valamint megtisztították és elrendezték a mintákat.⁴⁹ Az új szobrász Langer Ignác lett. A BFÉB-iratokban nem szerepel a neve, a számlákon viszont rendszeresen előfordul mint egyedüli szobrász. Már 1885 decemberében tudható, hogy „a szobrász készített díszes mintákat és zárköveket a sekrestyék boltozataihoz”. Valójában csak a keleti sekrestyéről lehet

48 FKTi MOBi, BFÉB 1884/49., 1888/20., 1889/21., 1890/32. sz. irat.

49 FKTi MOBi, BFÉB 1883/25. Lers Pál 1883. szeptemberi jelentése.

szó, mert az északi sekrestyéhez Rózsa már elkészített hét modellt. A keleti sekrestyében készült dupla levélsoros, maszkos konzolok egyike fenn is maradt⁵⁰ (6. a–b. kép). Langer emelte be a kőfaragványok motívumai közé a komlót, amely a keleti sekrestyében tűnik fel először.

Működési idejét szem előtt tartva Langer munkái közé sorolható az északnyugati előcsarnok, továbbá a teljes nyugati oldal épületszobrászati díszítése: a Lorettói kápolna, a nyugati előcsarnok, a Béla-toronyalj, a karzat fejezetei és zárókövei, és természetesen a nyugati homlokzat, többek között a Mátyás-torony díszai gipszmintáinak elkészítése. Langer heti elszámolásban 24 forintot fizetést kapott, ami kevesebb volt, mint Rózsa havi fizetése.

Langer működési ideje alatt már a templom belső díszítőmunkái is elkezdődtek, készültek az épületdíszeken kívül is gipszek. Tervillusztrációként a Lorettói kápolna mennyezeti gipsz csillagdíszítését egy festett boltozatmodellen szemléltette Schulek.⁵¹ A berendezési tárgyak közül tudunk a szószék és két meg nem valósult főoltárterv gipszmodelljéről, az utóbbiak egyikéről fotó is maradt fenn.⁵² A berendezés modelljeinek készítése már a figurális szobrokra dolgozó Mikula Ferenc műhelyének feladata volt. A főoltár előkészítésénél is folytatták a bevett módszert: a bonyolultabb kőfaragványokról 1:1-es mintát készítettek Mikula segítségével.⁵³

Az 1880-as évek második felétől a figurális szobrászati díszítés, majd a berendezés készítésével olyan újabb feladatok merültek fel, amelyek szintén gipszmodellek használatát igényelték. A szobrokra alkotó Mikula Ferenc és a nyugati kaputimpanont jegyző Lontay Lajos a munkákat először agyagban formázta meg, majd gipszben öntötte ki a bizottsági bírálat előtt. Azt viszont nem tudjuk, hogy ez hol történt, saját műhelyben, vagy itt. A módszer amúgy is az általános gyakorlatot követte, részletes ismertetésétől most eltekintek.

Nem tudjuk pontosan, hogy Langer meddig dolgozott a Mátyás-templomnál. 1893-ban még szerepel a neve a

rovatos kimutatásokban: a 12. héten „Langernek főszmodelekért”, a 17. héten ugyancsak szerepel a „Langer szobrásznak, főszmintákért” bejegyzésben. Munkáját kőfaragó mellékköltségként számolták el, egyszer 200, majd 144 forintot kapott.⁵⁴

Az 1890-es években került sor a templom két legdíszesebb részének, a déli előcsarnoknak és a Mária-kapunak, valamint a Gara-kápolna helyén épült Szent István kápolnának a felépítésére. Ez a két épületrész oly gazdag gótikus díszítményekben, hogy a kövek faragását már nem kőfaragókra, hanem szobrászokra bízta. Sajnos arról nem sikerült forrást találnom, hogy ebben az esetben milyen szerepe volt, ha volt egyáltalán a gipszműhelynek. A déli előcsarnok építése során Langer még biztosan itt működött, nyilván volt együttműködés közte és az ideiglenesen felvett szobrászok között, de a munkamegosztás jellegét nem ismerjük.⁵⁵ A kápolna a déli előcsarnok után épült, azon időből csak nagyon töredékesen maradtak fenn források, nem igazolható és nem is cáfolható Langer itteni működése.

Gipszek a templomon kívül

A helyreállítás mindvégig a közérdeklődés középpontjában állt, a sajtó folyamatosan adott hírt a munkákról. Tudunk arról, hogy a makettet is meg lehetett időnként tekinteni, bár nem volt olyan szervezetten és folyamatosan látogatható, mint a Parlament makettje.⁵⁶ Ezekon kívül a helyreállítás bemutatására a rajzok, látványtervek, fotók és a különböző gipszek kiállítására volt a legalkalmasabb a nagyközönség tájékoztatására. Az 1879. évi székesfehérvári Országos Kiállításon a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a magyarországi műemlékvédelem és a Műemlékek Ideiglenes Bizottsága (MIB) munkájának versenyen kívüli szemléltetésének keretében a Mátyás-templom helyreállítása központi elem volt

50 A Budapest-Vári Nagybaldogasszony Főplébánia Gyűjteménye, ltsz. 2016.709.1.

51 FKTI MOBi, BFÉB 1891/7.

52 BTM KM ÉGy, ltsz. 52.41.677. Közölte a szerző, lásd Adalékok a Mátyás-templom berendezéséhez. In: *Mátyás-templom* 2015 (lásd 1. jegyzetben). 472.

53 A szószékre: FKTI MOBi, BFÉB 1892/8, 9, 15. A főoltárra uo. 1889/33., 1892/8, 9, 15, 16. A modellért Mikula 500 forintot kapott. BTM KM TKNy, ltsz. n.: A Mátyás-templom számlái. Átnézeti kimutatás Mikula Ferenc akadémiai szobrász 1892–1893. évi fizetéseiről és kereseteiről. A modell tervfázisával egyező rajz: BTM KM ÉGy, ltsz. 63.21.522.

Lásd a szerző *Adalékok a Mátyás-templom berendezéséhez* című tanulmányát. In: *Mátyás-templom* 2015 (lásd 1. jegyzetben). 466–477.

54 BTM KM TKNy, ltsz. n. A Mátyás-templom számlái. 1893. évi rovatos kimutatás. Ugyanott olvasható: „Wallának fős, cement és márvány]törm[elék].”

55 Lásd a szerző tanulmányát: A templom Schulek-Frigyes-féle „restaurációja” a 19. században. In: *Mátyás-templom* 2015 (lásd 1. jegyzetben). 306.

56 SISA József: A pályázati tervtől a végleges tervig. In: *Az ország háza. Buda-pesti Országgháza-tervek. Kiállítási katalógus*. Szerk. GÁBOR Eszter–VERŐ Mária. Budapest, Szépművészeti Múzeum, 2000. 232–234, 241. Lásd még Sisa József jelen számban megjelent tanulmányát.

7.a. Macska formájú vízköpő mintája
Budapest, MKE Művészeti Anatómia, Rajz és Geometria Tanszék
Gyűjteménye, ltsz. n. (Albert Ádám felvétele, 2015)

7.b. Macska formájú vízköpő megalósult változata az északkeleti
lépcsőtornyon (Hámori Péter felvétele, 2016)

Kassa, Ják, Pozsony, Brassó, Nagyszeben templomai és a visegrádi vár bemutatása mellett. „Alant a budai vártemplom oszlopfejeinek 20 db főszöntvénye, melyek feltüntetik ezen templom építtetésének időszakaiban dívott román átmeneti, góth, későgóth styljeit a XIII., XIV. és a XV. századokból.” – foglalta össze a kiállítási kalauz szerzője.⁵⁷ Egy másik, pontosabbnak tekinthető forrás a rajzok, egy darab helyszínrajz és egy látványterv ismertetése mellett csak 13 gipszöntvényt említ, vagyis meglévő középkori fejezetről készült gipszet. A három legnagyobb közül a Béla-toronyalj sárkányos fejezete azonosítható, mellette egy lombdíszes gótikus és két torzképpel díszített késő gótikus fejezetet nevezett meg konkrétan a beszámoló.⁵⁸

A következő évben, 1880-ban a Sugárúton a Zeneakadémia akkori épületében (ma Régi Zeneakadémia) megrendezett, a MIB elmúlt nyolc évét bemutató kiállításon rajzok, fotók és akvarellmásolatok mellett a templommakett déli tornya is látható volt, két részletben, külön az alsó és a felső része.⁵⁹ További 44 középkori fejezet gipszmásolatát mutatták be azzal a céllal, hogy a középkori építés minden korszakát, stílusát felvonultassák, „kezdve az átmenetin, egész a csúcsíves

stylnek hanyatlásáig” – szölt az ismertető. A Béla-pillér sárkányos fejezetét és a Béla-toronyalj délnyugati, írópult fölött egymás felé hajló, két olvasó alakot ábrázoló fejezetének gipszmásolatát külön is említi az ismertető. Ezeken kívül egy stilizált levelekkel borított zárókő és hét sarokkonzol gipszöntvényét is kiállították. Az utóbbiak alsó része „vagy phantastikus álarczot vagy állatfőt mutat, egyike csinos angyalfőt. E gyámkövek a styl jó korából valók”.⁶⁰ Valószínűleg közülük való az a két torzfejes konzol is, amelyeket legutóbb Végh András ismertetett a Mátyás-templomot bemutató kiállítás katalógusában. Az angyalfő a déli mellékszentély boltzárókővének modellje, vagy az annak mintájával szolgáló középkori angyaltörredék öntvénye lehetett.⁶¹

A gipszek utóélete

A gipszek további sorsáról még töredékesek az információink. Ha bármilyen adat feltűnik, soha nem tudható, hogy az mekkora darabszámra vonatkozik, érinti-e a teljes kontingenst, vagy csak egy részletét. A templom

57 PRÉM József: *Székes-fehérvári kiállítási kalauz*. Budapest, Hunyadi Mátyás Ny., 1879.

58 *A Vallás- és Közoktatásügyi M. Kir. Ministerium collectiv kiállításának magyarzó lajstroma a Székesfehérvári 1879-iki Országos Mű-, Ipar-, Termény- és Állatkiállításán*. Budapest, nyomtatott a M. Kir. Egyetemi Könyvnyomdában, 1879. 47–49.

59 FKTi MOBi 1880/38, 94; *A Magyarországi Műemlékek Ideig. Bizottsága által hazai műemlékek rajzaiból rendezett kiállítás kalauza*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1880. 45, 47, 51–52, 62–63. A makett a 67. és 188. tétel.

60 Uo. 62–63.

61 *Mátyás-templom 2015* (lásd 1. jegyzetben). Kat. 3.39. a–b. Torzfejes konzolok (Végh András). Angyalalakra lásd Uo. Kat. 3.11. Angyalalak töredéke (Havasi Krisztina).

8. a. A főszentély északi (F) pillérének eredeti fejezete
Budapest, BTM Középkori Osztály, Fotótár, ltsz. 8992-186

8. b. A főszentély északi (F) pillérének gipszmásolata
Budapest-Vári Nagyboldogasszony Főplébánia Gyűjteménye, ltsz. 2016.709.3.1.E

tulajdonában lévő, említett 26 darabon kívül 5 darabot sikerült a Képzőművészeti Egyetem gipszei között is azonosítani (7. a–b. kép).⁶² A Műegyetem gipszgyűjteményének feldolgozása még várat magára, de két olyan gipszet biztosan rejt, amelyek a Mátyás-templomhoz készültek.⁶³

További kérdést vet fel az öntőformák utóélete, ez azonban a forrásokban nehezen tetten érhető. Az 1904-ben megjelent gipszkatalógusban mint megrendelhető darab szerepel több, eredetileg a Mátyás-templomba készült gipszminta is: egy román oszloptalp, öt gótikus vízköpő, egy kereszttróza, két gótikus oszlopfő, az egyik kétféle „alakulásban” és egy gótikus konzol („gyámol”).⁶⁴ Közülük a kereszttróza ma is megtalálható az MKE – Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola és Kollégium Schola Graphidis Művészeti Gyűjteményében.⁶⁵ A templom gipszműhelyében létrejövő változatos formakincs láthatóan utat talált mind az oktatásba, mind a művész-képzésbe, az alkotók eredeti szándéka szerint.

62 Magyar Képzőművészeti Egyetem, Művészeti Anatómia, Rajz és Geometria Tanszék Gyűjteménye, ltsz. n. 1. A már említett királyi lépcső makettje; 2. Egy hátsó lábával vakarózó macskát formázó vízköpő, amely az északkeleti lépcsőtorony keleti oldalára készült; 3. Egy bimbós fejezet, amely a Béla-torony külső homlokzatán, a legfelső galériaszint egyik oszlopát díszíti; 4. A kúszólevelekkel övezett csúcscsúsz a Szent István-kápolna homlokzatán, a pillérek baldachinjának lezárásában ismerhető fel; 5. Egy seprűjűt szorongató boszorkány tanulmányterve csekély változtatással a Mátyás-torony zárterkély szintjének vízköpői között látható. A tanulmányterven az alak kendőben van, kéztartása pont szimmetrikus a megvalósulttal. Vízont a környező építészeti tagozatok azonossága igazolja a készítés célját.

63 BME Építésztechnológiai Kar, Rajzi és Formaismereti Tanszék Gyűjteménye. Egyik a már említett kettős céllal készült darab, a másik a Béla-toronyalj zárókövének gipszmodellje.

A munka módszere, a műhely szerepe a faragványok elkészítésében

Felmerül a kérdés, vajon készítettek-e két gipszet, vagy is öntvényt és mintát is egy elemről, és ez mitől függött. Egy sérült fejezetet a dokumentumértékű másolat elkészítése után vajon modellként is megformáztak-e, vagy a kőfaragók már el tudták azt készíteni az előbbi alapján is. A Rózsáék által elkészített minták nagy száma miatt ez a sérült faragványok esetében biztosan így volt. A gipszek nagyfokú pusztulása miatt az átfedés mértékét nem lehet meghatározni. Egy ép minta mindenképpen biztosabb támpontot adott a faragáshoz, amelyre talán a Dinnert-féle kudarc miatt is szükség volt. Ráadásul az ornamentális kőfaragványok (fejezet, frízek, konzolok, zárókövek stb.) készítőit a tehetségesebb kőfaragók közül választották ki, nem szobrászok készítették azokat, ugyanis a kivitelezés

64 A Budapesti Áll. Felső Ipariskolával kapcsolatos gipszminta-öntőműhelyben készülő minta- és szobormásolatok árajegyzéke. Budapest, Hornyánszky, 1904. A Mátyás-templom gipszeinek itteni előfordulására Katona Júlia hívta fel a figyelmet, szívességét ezúton is köszönöm. 12. oldal, 243., 276–278. tételek. A román oszlopfő képe: IX. tábla, 243. számú kép. Felismerhető a gipszraktár egyik fotóján: BME, Építésztechnológiai Kar, Építészettörténelmi és Műemléki Tanszék, Rajztár, ltsz. 103412. A 285. számú konzol (X. tábla) az északi kereszt-hajó-bővítvényben, az északi D falpillér északnyugati faloszlopát tartja. A 276–278. számú fotók (X. tábla) a tetőn lévő vízköpők között találhatóak. A 284. számú fotó (X. tábla) a királyi oratórium keleti homlokzatán az eredetileg Szent Ferenc számára készített baldachinos pillérfülke fejezete. Jelenleg egy hibás rekonstrukció miatt Szent Erzsébet szobra áll benne.

65 Schola Graphidis Művészeti Gyűjtemény, ltsz. 2015.600.069.

második szakaszától kezdve különvált a szobrász- és a kőfaragómunka. A szobrászok csak a gipsszel foglalkoztak, a kőbefaragást már csak kőfaragók végezték, ez alól csak a déli előcsarnok és a Szent István-kápolna volt kivétel. A kettőzést támasztja alá, hogy a gipszraktár egyik fotóján is látható olyan minta, amelynek öntvényét is ismerjük. Azonosítható például a főszentély egykori északi F fejezetrészének végül be nem épített, „javított”, sematikus változata (8. a–c. kép).⁶⁶ A duplázást valószínűsíti a déli „A” falpillér példája is. A déli falpillérek öntvényeit még Dinnert elkészítette, de az „A” falpillér felső zónájában látható női fejes fejezet rajza csak Dinnert elbocsátása után, 1876. október 6-i dátummal készült, tehát a fennmaradt mintáját csak ezután, és már Rózsa önthette.

Arra is látunk példát, hogy a minta készítése után a kőbefaragás során még módosult a motívum. A nyugati karzat összetett fejezete például, amely a gipszraktári fotón látható, csekély változtatással valósult meg. Sőt egy másik módszertani sajátosság is megállapítható a fennmaradt gipszeket vizsgálva. A Műegyetemen őrzött, egyik zárókőhöz készült gipszen az látható, hogy a mintát „kettő az egyben” módon, két zárókőhöz készítették. Két különböző levélornamentika látható rajta, az egyik felén a szentélykaréj északkeleti fejezetén is feltűnő, szív alakú levelek díszítik, köztük bogycs-fürtös gyümölcs. Ez a motívum a keleti sekrestye egyik zárókővé készült el. A zárókőmodell egyértelműen kettő van választva, ez a bogycs-fürt határozott átvágásán látható. A másik oldalon kettesével szétnyíló levelek leginkább tölgylevélre emlékeztetnek, köztük a széleket egy-egy visszahajló levélvég díszíti. A gipsznek ez az oldala a királyi oratóriumban valósult meg, ám kevés módosítás ezen is történt. A levélforma arányai módosultak, végei kihégyesedtek, elvesztette tölgylevel jellegét.

Úgy tűnik tehát, nemcsak a makett esetében használta tervezési segédletként a gipszet Schulek, hanem az egyéb faragványok esetében is. Amennyiben a minta nem nyerte meg a tetszését, módosíthatta, de akár el is hagyta őket. Mindkettőre láttunk példát. A gipsz alkalmazása egyenrangú, sőt egyes esetekben előbbre való, a végső döntés eszköze a rajzban készült verziókhöz képest.

A kiserkesztett terveken, de még a kőkiosztást is mutató, kiviteli szintű rajzokon is legtöbbször csak valamilyen tipizált, sablonos motívum, vagy már valami-

8.c. A főszentély északi (F) pillérének mintája, amelyet végül elvetett Schulek. A minta a gipszraktár egyik fotójának a részlete Budapest, BMGE Építészettörténelmi és Műemléki Tanszék, Rajztár, ltsz. 103412

lyen kigondolt, de a tusrajzra csak ceruzával felvitt elem látható a faragványok helyén. Véleményem szerint ez volt az a végső pont, ameddig a rajzteremben eljutottak Schulek segédei. Szinte bizonyos, hogy a végső változat kidolgozásában már a szobrászok is részt vettek Schulek segítőiként, stílusismeretük, formaérzékük ezért is volt elengedhetetlen feltétel.

A gipszbe öntött formának a rajzok elé helyezése magyarázza az öntvények nagy számát. A források alapján az összes faragvány kiöntése cél volt, ez a számokból ítélve valószínűleg meg is valósult. Ezzel szemben elvéteve maradt fenn kőfaragványokról készült felmérési rajz vagy terv. Ennek persze több oka lehet. Minden kőnek elkészült a kőrajza is (nemcsak a szobrászmunkáké), azokat le kellett adni a felülvizsgálatokat végző szak-

66 A fennmaradt középkori oszlopfőt a BTM Vármúzeuma őrzi, BTM Középkori Osztály, ltsz. 186. Legújabban közli: Havasi Krisztina. In: *Mátyás-templom* 2015 (lásd 1. jegyzet). Kat. 3.20. A gipszmásolat:

Budapest-Vári Nagyboldogasszony Főplébánia Gyűjteménye, ltsz. 2016.709.3.1.E. A fotó: BME, Építészmérnöki Kar, Építészettörténelmi és Műemléki Tanszék, Rajztár, ltsz. 103412.

embernek a számviteli ellenőrzéshez. A rajzokat utána valószínűleg már nem tartották megőrzendőnek, legalábbis az egyes kőrajzok nincsenek meg. Elhasználódhattak úgy is, hogy a szobrászműhelyben elszennyeződtek, és egyszerűen kidobták. De azok a példák, amelyek a minták további változtatásáról tanúskodnak, és az a jelenség, ahogyan Schulek a nagy makettet kezelte és folyamatosan alakította, inkább a gipszek jelentőségét húzzák alá az invenció születésének eszközeként. Néhány finomabb vázlattól eltekintve többször látható, hogy a manuálékon csak valamiféle vázlatos rajz jelzi a felmért szerkezeten a fejezetet. Schulek számára a faragványok esetében a gipszben készült másolat tekint-

ető a dokumentálás legfőbb eszközének, amely 1:1-es léptékben készült, és a faragvány viszonyrendszerét is megmutatja. A közel 250 öntvény elkészítésével Schulek joggal gondolhatta, hogy megőrizte az utókorok a Nagyboldogasszony-templom középkori formakincsét.

Farbakyné Deklava Lilla
Tudományos munkatárs
MTA BTK Művészettörténeti Intézet
deklava.lilla@btk.mta.hu

The role of the plaster at the restoration of the Matthias Church in the 19th century

The restoration of the Church of Our Lady in Buda Castle or Matthias Church took place under the personal guidance of Frigyes Schulek between 1873 and 1901 and it was carried out according to the architect's researches and plans. A separate plaster casting workshop was set up in the construction site to document and restore the original stone carvings. In the workshop each medieval carving was documented by a copy and a 1:1 scale model was cast of each element to be built in after the stone carvers' completion of the carving. Schulek first employed Ferenc Dinnert, whom he dismissed in 1876 and employed Ferenc Rózsa and his son until 1884. They completed the hardly begun documentation of the majority of medieval stone carvings. The 1:1 copies registered the injuries of the stones and their relations within the wall fabric. The new models were carved into perfectly executed but basically schematic stone elements. In 1884 Schulek continued the work with sculptor Ignác Langer.

Plaster pieces were equivalent to drawings in both documentation and planning, which is proven by the fact that there are only sporadic survey drawings or plans about stone carvings –

it follows from this that the sculptor had to have an exquisite sense of style and knowledge of forms.

This was the workshop where the mock-up of the church in the 1:20 scale was also created, another tool Schulek used in the process of planning. He also built models of complex building sections, e.g. a crypt vault or stair turret in the 1:10 scale. He also presented the planned star-studded vault of the Loreto chapel in a plaster model. The plaster pieces were put on display in several exhibitions parallel with the construction to allow a glimpse into the process of reconstruction eliciting great public interest. When the construction was completed, the auxiliary workshop was removed and the pieces were used in artist and architecture training. Only a very few pieces survive.

Lilla Farbak-Deklava
Research fellow
Institute for Art History, Research Centre for the Humanities,
Hungarian Academy of Sciences
deklava.lilla@btk.mta.hu

TÁRGYSZAVAK

Budavári Nagyboldogasszony-templom, Mátyás-templom, restaurálás, gipszmodell, Schulek Frigyes, Dinnert Ferenc, Rózsa Ferenc, Rózsa István, Langer Ignác

KEYWORDS

Church of Our Lady in Buda Castle, Matthias Church, restoration, plaster model, Frigyes Schulek, Ferenc Dinnert, Ferenc Rózsa, István Rózsa, Ignác Langer

Módy Péter

Schulek Frigyes Mátyás-templom makettjének restaurálása

2012 decemberétől foglalkozhattam a Mátyás-templom makettjének restaurálásával, amely legutóbb 2015 áprilisától év végéig volt látható a Budapesti Történeti Múzeum Mátyás-templom történetével foglalkozó kiállításán.¹ A makett darabjait lényegében abban az állapotban láthattam meg először, ahogyan a Mátyás-templom 2004-ben indult felújítása kapcsán a felmérést végző „kutató csapat” a templom padlásán rábukkanhatott.² Azonkívül, hogy a makett megmaradt darabjai lekerültek a déli torony padlásteréből, lényegi változás nem történt. Pedig a makett, mint a hazai építészeti gipszmodellek jelentős darabja, már jó ideje kutatás tárgya volt, és látva azt, nem lehetett csodálkozni azon a lelkesedésen, amellyel a téma kutatója, Farbakyné Deklava Lilla a helyszínre „citált”.³ Ugyanakkor az ostrom alatt bombatalálatot kapott makett sérülései olyan mértékűek voltak, hogy első látogatásomkor fel sem tudtam mérni, milyen nagyságrendű a hiány, és mekkora munka ezt restaurálni, illetve mit lehet egyáltalán helyreállítani. Mivel a raktározási helyről mindenképpen el kellett szállítani, azt javasoltam, hogy a műtermemben épphogy elhelyezhető makettelemeket elszállítom, és kérek néhány hetet, hogy megválaszoljam a fent megfogalmazódott kérdéseket (1. kép). A tizenhárom nagyobb épületrész és számos kisebb részlettöredék mellett két nagy ládányi törmeléknek nevezhető gipszdarabot vettem át.

Ez a feltáró munkaszakasz számos felfedezéssel járt, melyek egy része lelkesítően hatott, más részük a kétségbeesés határára sodort. A padláson töltött

évtizedek nem múltak el nyomtalanul. Gipszről lévén szó, köztudott, hogy ez az anyag rendkívül érzékeny a nedvességre, és ilyen közegben a levegőből lerakódó por is mélyen a felületbe szívódik. Itt azonban olyan roncsolt felületek is voltak, amelyek azt mutatták, hogy a makett egyes részei éppen beázás alatt voltak, ahol a felület szivacszerűen kimosódott a makacsul csöpögő víztől (2. kép). Ugyanakkor a vastagon koszos és beszürkült darabok olyan szintű megmunkáltságot mutattak, néhány parányi töredék olyan finom kidolgozottságú volt, hogy az embert az igazán nagy feladattal való találkozás boldog izgatottsága fogta el. Az nagyjából már tudható volt, hogy a teljes templommakettből a déli oldal nagyobb elemei hiányoznak. Tehát megmaradt a szentély, az északi hajó több elemmé fűrészelve, az északnyugati sarkon lévő Béla-torony egyes szintjei, a nyugati kapu bélétei és a Mátyás-torony több szintre osztva, de toronysisak nélkül, mint ahogy a többi épületrésznek sem volt meg a tetőzete. Ezenkívül, ahogy említettem, számos töredék, amelyek közül Deklava Lilla reményei szerint talán a hiányzó déli oldalhoz tartozó részek is előkerülhetnek. Sajnos ez a remény nem teljesült, mert az alapos rendszerezés után hamar rá kellett döbbedni, a „törmelék” is csak a felsorolt épületrészekhez kapcsolódik, tehát a háborút követően a templomtoronyba nagy valószínűséggel már nem került a déli oldalból semmi. Az elkövetkező két évben hol intenzíven, hol elakadva, meglóduló iramban a Mátyás-templom makettjével foglalkoztam. Ez a

1 *Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246–2013)*. Kiállítási katalógus. Szerk. FARBAKY Péter–FARBAKYNÉ DEKLAVA Lilla–MÁTÉFFY Balázs–RÓKA Enikő–VÉGH András. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2015.

2 Farbakyné Deklava Lilla *A budavári Nagyboldogasszony-templom*

gipszmodellje, egy meg nem valósult tervváltozat című előadása kéziratban.

3 A makett darabjai a templomtoronyból úgy kerültek ki, hogy a falon lyukat bontottak, és azon keresztül daruval emelték ki. Ezt követően egy maglódi tanyán raktározták azokat.

1. A makett összeállított északi hajója belső nézetben (Fotó: Módy Péter)

2. A csöpögő víz hatására kimosódott rész (Fotó: Módy Péter)

valamivel több mint két év⁴ így is csak arra volt elég, hogy a valóban meglévő részeket összeállíthatóan, a nagyobb egységek hiányzó részeinek rekonstrukciójával egységes képet teremthessünk be a makettet, amelyről a dokumentumokból tudhatjuk, hogy Schulek Frigyes irányításával Rózsa Ferenc szobrász és fia (időnként további segítséggel) 1877–1884 között készítette, tehát a két és negyed év ebből a nézőpontból tekintve nem is olyan sok.⁵ Mivel az építészakma mára nem igényli ilyen kidolgozottságú makettek létrehozását, a szobrászatnak ez a speciális területe teljesen elenyészett.⁶ A digitális technika 3D látványtervei mellett a legmodernebb 3D nyomtatók használatához képest egy ilyen makett már ipari for-

radalom előtti relikviának hat, bármilyen lenyűgöző esztétikai élményt nyújtson is.

Hogy milyen tudást feltételez egy ilyen makett elkészítése, arról így csak részismeretekkel rendelkezhet a mai kor restaurátora is. Ezzel kapcsolatban némi önvizsgálatra is kényszerültem, mivel az új feladat a megszerzett ismereteim, szakmai tudásom hangsúlyában periferiális részt foglalt el. Gipszsel mint anyaggal a művészeti oktatás során már az első éveekben, a középiskolában találkozok a szobrász szakos tanuló abban a néhány intézményben, ahol ezt itthon tanítják.⁷ Viszont a stúdióimok alatt mindvégig a gipsz mint köztes anyag, a szobor nemes anyagba helyezésének átmeneti anyagként jelenik meg. Ilyen módon a vele való foglalko-

4 2012 decemberében szállítottam haza a makett elemeit, és egészen a 2015 áprilisában nyíló kiállításig nálam voltak.

5 Erről Schulek Frigyes maga ír dr. Kuzsinszky Bálintnak 1901-ben. A dokumentumokból az is kiderül, hogy a munka itt sem lehetett folyamatos, és a makett a tervek változtatásával átépítésre is került.

6 Az Országházi nemrégén készült, a templomnál kisebb léptékű, de nagyobb területű 3D nyomtatóval készült makett üdítő kivételnek tekinthető.

7 A középiskolai éveim az 1980-as évek elejére estek, amikor csak három helyen: Budapesten, Pécsen és Szegeden (ahol én is végeztem) létezett ilyen irányú képzés. Mára ez a kép kiegészült számos lokálisabb iskolával, műhellyel (Szombathely, Nyíregyháza, Salgótarján stb.), de a gipszsel való foglalkozás oktatása nem lépi át azt a keretet, amit a szobrászati oktatásban segédanyagként foglal el.

zás „rangja” is másodlagos.⁸ A főiskolai-egyetemi évek alatt, az oktatásban már kész tudásként feltételezik a gipsszel bánni tudást, annak ellenére, hogy igazán itt van rá nagy szükség, mivel a tanulmányok jórészt csak ebben az olcsó anyagban tudnak tárgyiasulni. Ebből következik, hogy itt inkább a felsőbb évesektől, a rutinosabb diákoktól lehet ellesni azokat a „kunsztokat”, amik ennek az anyagnak a magabiztos használatához szükségesek (3. kép).

Az akadémikus oktatás keretei közé egyre inkább kelleni illeszkedik az anyaghasználat mélyebb ismeretének átadása, ami összefügg a hazai kézművesipar (textil, kerámia, üveg, porcelán, kő stb.) hanyatlásával, és érezhetően eltolódik – még ha néha kényszerből is – az elméletibb jellegű oktatás felé. Azt sem szabad elfelejteni, hogy egy-egy szakmában – a jelenben néha alig követhető iramban – olyan technológiai változások száguldanak át, hogy a nemzedékek alatt felhalmozódott tudás, anyagismeret egyik pillanatról a másikra elvész. Sokkal inkább a konkrét feladatokat megfogalmazó igények és az azok megoldására összeálló műhelymunka tud kialakítani speciális technikákat, képes ezeket továbbadni generációkon át. E kettőnek – az alapkészségeket biztosító iskolának és az iskolák felé nyitott műhelyeknek – egészséges kompozíciójában látom a mindenkor eredményes és magas színvonalú munka biztosítékát.⁹

Ugyanakkor kifejezetten hasznosnak bizonyult az a tudás, amelyet kőszobrászként az Országház neogótikus homlokzati elemeinek újrafaragásakor sajátíthattam el a főiskolai évek előtt. Itt elsősorban a hiányos és sérült elemek pótlásakor a formai karakter volt ismerős, hiszen ugyanolyan rendszerben kúsznak a levéldíszek (grappák) a Mátyás-templomon is, mint az Országház homlokzatán, és egyébként az épületszobrászi kialakítás kérdése már sokkal közelebb állt ahhoz a rutinhoz, amit az elmúlt negyed században munkáim során szereztem.¹⁰

Végezetül hadd hivatkozzam a szakma kimagasló képviselőjére, Szakál Ernőre, aki szobrászművészi karrierje háború utáni kényszerszünetében, egyik első restaurálásaként éppen gipszstukkó-restaurálással szerzett hírnevet, s későbbi interjúkban említette, hogy

3. A szegedi művészeti iskola gipszműhelye néhány évtizeddel ezelőtt (Fotó: Módy Péter)

ezt a „szakmát” egy még Rómában vásárolt stukkós szakkönyv alapján sajátította el.¹¹

Visszatérve a gipszmodell jellegzetességeire, az építészeti részletek olyan finom kidolgozottságát láthatjuk, amely bizonyosan hosszabb idő alatt kifinomodott fogások, megoldások eredményeként vált azzá a speciális „szakmává”, amit a gipszmodellkészítés jelentett. Az anyaghasználat egyik jellemzője, hogy a megkötött gipszhez friss állapotában még hozzáköt az újabb réteg, de rövid idő után erősen nedvszívóvá válik, így két elem összeillesztése ragasztással csak újranedvesített állapotban eredményes. Modellünk esetében a nagyobb épülettömegek, falak elkészítése után illesztették be a szintén előre elkészített nyíláskereteket, ragasztották fel a kisebb ornamentális elemeket. Minden esetben a nagyobb tömegbe rendkívül pontosan kialakított „fészkekbe” illesztették a külön elkészített párkányokat, frizeket, lizénákat. Az összeillesztések felületeit beirdalták, hogy a ragasztásul szolgáló híg gipsz ezekben a mélyedésekben terüljön szét, minden esetben biztosítva a pontos illeszkedést. A méretarányok az elkészítésnél annyi könnyebbséget jelentettek, hogy az 1:20 léptékben elkészített rajzokkal azonos méretben kellett a gipszmodellt kivitelezni. Így a húzott profilok sablonjait is lényegében Schulek és a keze alá dolgozó tervezők rajzolták meg. Ez a látványos méretű makett a legkisebb részletek esetében mégis szinte az

8 Általános szokás, hogy a szobrász agyagban megmintázott szobrárt átadja a tanítványoknak, segédeknek, akik arról gipsz negatív formát vesznek, majd abba öntik a szobor gipszváltozatát. Sokszor a nevesített alkotó csak a bronzba öntött változat cizellálásánál, patinázásánál van jelen, vagy a gipszmodelltől kőbe másolt mű végső simításainál.

9 Reményt keltő, hogy a Képzőművészeti Egyetemen 2013-ban Farkas Réka szakdolgozata ebben a témában íródott, és elvárható lenne,

hogy a középiskolai oktatásban ezek az elméleti ismeretek minél hamarabb megjelenjenek.

10 Nagyon fontos az a tapasztalat is, amit múzeumi restaurátorként apró töredékek illeszkedéseinek keresésében szerezhettem, először éppen a budavári gótikus szoborlelet 1993-as újrendezésénél.

11 1948-ban a soproni Szt. György-templom barokk stukkóinak megmentésekor.

4. Az ablakosztó pálcák belsejében 1 mm vastag drót volt a stabil rögzítésre, amelyet a rekonstrukciókor hasonló vastagságú, a modern modellépítésben használt karbonszátra cseréltem (Fotó: Módy Péter)

anyagszerűség határait feszegetően miniatűr darabokat produkált. Jellemző példa volt a déli torony ablakainak függőleges osztóeleme, amely teljes vastagságában 5-6 mm, de ezt külső és belső profilozása miatt két darabból húzták meg, ami közé még egy 1 mm vastag drótot is beillesztettek, amelyet a két darab illeszkedő síkjába vájt nútba ragasztottak, híg gipsszel. Nos, ezek és számos apróbb részlet a detonáció során letörttek, megsérültek (4. kép).

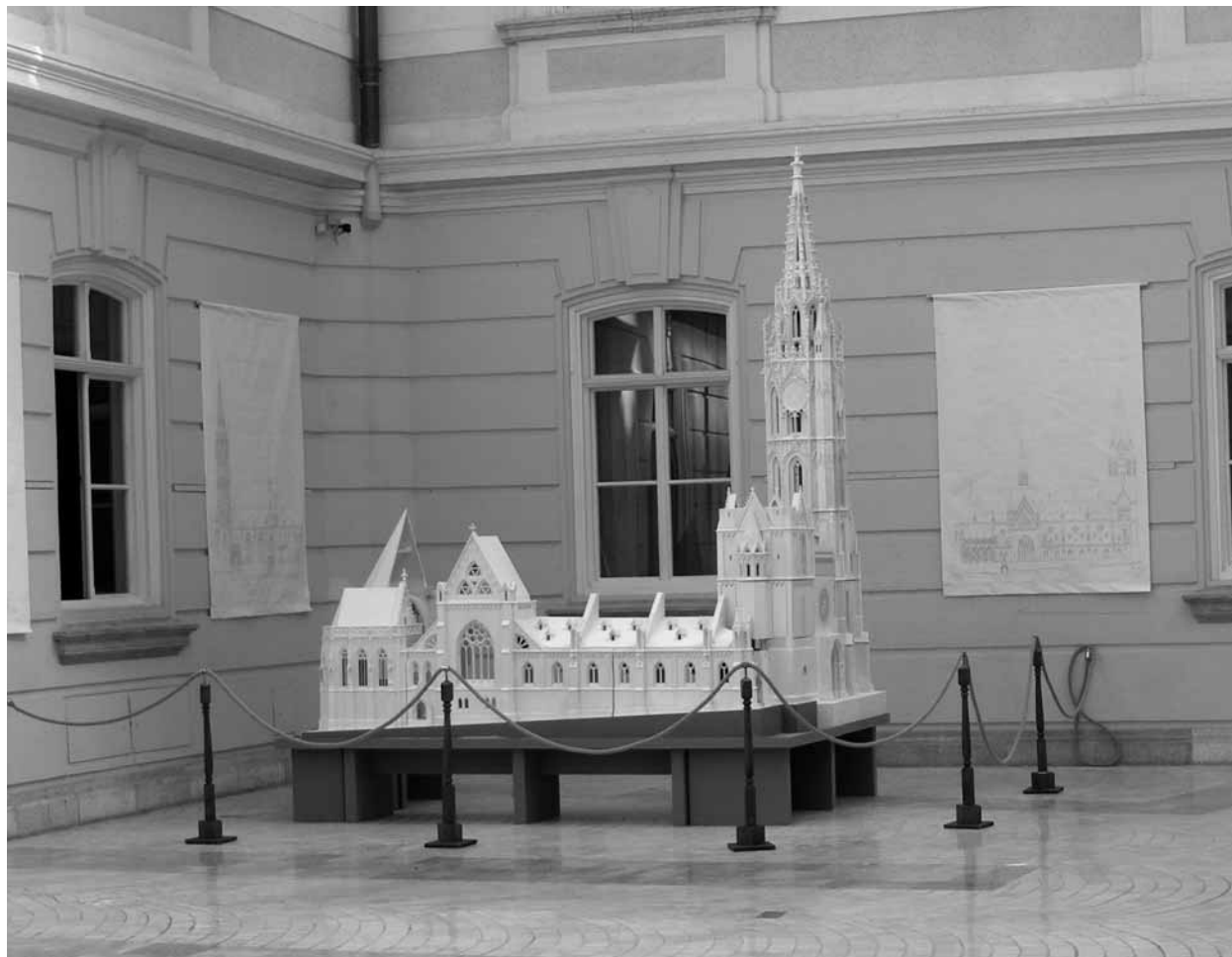
Az állapotfelmérés után egy hosszadalmas tisztítási munkaszakasz következett, mert az enyhén poros felülettől a mélyebben beszívódott poron át az előbb említett szétmosódott felületeken túl még olajfesték-lecsorgások is tarkították a megjelenést. A mechanikus tisztítás a legkíméletesebb „Wishab” szivacsos radírozástól a részletgazdagabb felületeken alkalmazható üvegszálás ceruza használatáig terjedt, de egyik sem

5. A vékony, rugalmas réteggént lehúzható tisztító paszta az északi oldal egyik támpillérén (Fotó: Módy Péter)

volt alkalmas az erősen elkoszolódott részek tisztítására. A vegyszeres tisztítás nehézségét szintén a gipsz nedvszívó képessége eredményezi. Korábban alkalmaztam egy Rewah-Monuclean márkanévű belga készítményt, amelynek tejföl állagú krémje ammóniatartalmú. Pakolásként, 2-3 mm vastagságban felkenve, 15-20 perc alatt megszikkad, és rugalmas réteggént, mint egy „bőrradír”, lehúzható (5. kép). Ez az anyag rendkívül szép eredményeket mutatott a beszívódott koszok tisztításánál. Sajnos itt a korábban elázott felületeken, ahol a kiszáradás a felületre rakott egy keményebb kérget, ez a módszer hatástalan maradt. Harmadik-negyedik módszerként ezeket a felületeket az egyébként komolyabb szulfátkérgék eltávolítására is alkalmas Monumentique pasztával tisztítottam, de a túltisztításra ügyelve, csak akkora szakaszokat bekenve, amelyek 10-15 perc hatóidő után gyorsan levehetőek.¹² Nos, ez a többszöri, a gyengébbtől induló és az erősebb hatóanyagokat

¹² A paszta hatóanyaga etilén-diamin-tetraecetsav-tetranátrium sója.

6. A restaurált makett a Budapesti Történelmi Múzeum Barokk Csarnokában (Fotó: Módy Péter)

csak az előző által eredménytelen felületeken alkalmazó tisztítási metódus is kilenc hónapot vett igénybe.

A sérülések, hiányok javításánál fokozatosan lemondtam arról, hogy egy-egy csorbulást minden esetben lokálisan mintázzak vissza. Így a számtalan sérülésből csak az élek, egyszerűbb felületek esetében alkalmazhattam ezt. Kényszerű, de észszerű megoldásnak az tűnt, hogy az egyébként sokszorosítás révén felapplikált elemek közül ép vagy majdnem ép darabokról kijavításuk után szilikonformát veszek, majd az ebben készített másolatokkal helyettesítem a sérült darabokat. Ezzel a metódussal több tucat ilyen részletről készítettem negatív formát. Ezekbe a szükséges mennyiséget megöntöttük,

majd egyenként lecseréltük a sérült elemeket ezekre a replikákra. A kisebb, de nagyon finoman mintázottak közé tartoztak a torony ablakai körül kúszó grappák, vagy akantuszlevelek, amelyekből jobbos és balos is volt, hiányaik és sérüléseik alapján külön-külön 90 darab körül volt a pótlások száma. Nagyon összetett és izgalmas feladat volt a torony erkélykorlátjának, óralapjainak, majd az áttört gerendákból összeálló toronysisáknak a rekonstrukciója, amelyből alig maradt meg ép darab. A formalevételhez a fogászatban mintavételre alkalmas anyagokat használtam.¹³

A kiegészítő anyag megválasztása a javítandó vagy teljesen pótlást igénylő részlet kiterjedésétől, jellegétől

¹³ Silodent, Lascod Silaxil fogászati szilikonokat és T-silox S2 terméket használtam.

függött. Ilyen alapon háromféle anyagot különböztethetünk meg. Az élek, kisebb csorbulások javításánál olyan kiegészítő anyagot kellett használni, amelyik az eredeti gipszhez hozzáköt, de nem igényli az eredeti rész előnedvesítését. Ezért esett a választás a Rigips Rimano plus-ra, amely gyárilag bekevert olyan gipsztermék, amely sokáig kenhető, alapvetően felületki-egyenlítésre, fugázásra kifejlesztett anyag. Hátránya, hogy 5 mm feletti rétegvastagságot nehéz felmintázni vele.¹⁴ Második anyagként magát a modellgipszet kell említeni, amely a sokszorosítandó elemek öntőanyagául, vagy nagyobb hiányok felmintázására szolgált. Itt is felmerült, hogy az elkészített öntőformákba gipsz helyett a finom ornamentikák sérülékenységét kivédendő Akristal akrilgyantát használjunk, de ez viszont nem tudott volna szervesen hozzákötöni az alaptestül szolgáló gipszhez. Az olyan elemeknél, amelyek teljesen hiányoztak, de a meglévő épületrészletek tartozékaiként rekonstrukciójuk szükséges volt, ott harmadik anyagként tudunk strapabíróbb anyagot használni. Ilyen épületrész volt a déli torony lépcsőházaként szolgáló hengertest fölötti, az erkély magasságában külön toronysisakkal zárult épületrész. Ezt és a csúcsára helyezett Mária-szobrot, valamint a déli torony erkélykorlátjának tetején álló nyolc harsonás angyal alakját önthető műgyantával (Multi Cast) rekonstruáltuk.¹⁵ Az anyaghasználat egy jövőbe mutató apró kísérlete volt az északi mellékhajó tetőpárkánya fölé magasodó, oszlopos építmények oszlopainak 3D nyomtatóval történő kivitelezése. A kísérletként elvégzett részrekonstrukció ráirányítja a figyelmet az ilyen készülékek minőségi különbségeiből adódó felbontási-részletfinomsági határokra. Amikor a részletgazdagabb nyomtatásra alkalmasabb gépek lényegesen olcsóbbá válnak, egy újabb olyan eszköz áll rendelkezésünkre, amelynek a használatát a jövő szobrászati oktatásába is be kellene emelni, hiszen a magas színvonalú alkalmazáshoz nemcsak technikai képzettségre, de formai hozzáér-tesre is szükség van.

Nem elegendőek ennek a tanulmánynak a keretei arra, hogy minden részproblémáról említést tegyék, de a torony összeállítása mellett a szentély és a mellékhajó kapcsolászakaszainak sérült boltozatának helyreállítása volt embert próbáló feladat. Itt a beszakadt boltozatok

rekonstrukciójakor is egy ép részletről kellett formát készíteni. Néhol csak rövid szakasz maradt meg, így több kisebb ívszakaszból kellett összeállítani a hiányt. Itt a boltívek irányba állítását, ideiglenes alátámasztását, közeik kitöltését kellett apró „kunsztokkal” megoldani.

Végezetül az elkészült elemek szállíthatóvá tételét és összeépíthetőségét, illetve bonthatóságukat kellett megoldani. Itt a gipsz mint anyag hátrányai kerültek újra előtérbe, mert a Várhegy terepviszonyait is modelláló makett darabjai súlyra elég nehezek. A finom részletek viszont túl sérülékenyek. Például a déli torony 5. szintje, amely magában foglalja az óraszámlokat, és tart az erkély szintjéig, olyan érzékeny részletekkel teli, hogy megfogni kézzel nagyon veszélyes, és lehetetlen úgy hozzányúlani, hogy sérülésmentesen helyezzük az alatta lévő szintre. Ezért építettek be a makett készítői is a toronybelsőbe egy vaskampót, amelybe gurtnit fűzve, majd azon keresztül egy fát vízszintesen át dugva két ember kényelmesen felemelheti, de egy harmadiknak nem árt ilyenkor a belendülő elemet egyensúlyban tartani. Az összeépített déli torony 376 cm magas talpazat nélkül, míg a mellékhajó, de a templom teljes hossza is 300 cm körüli. A makett bemutatásánál törekedni kell a körüljárhatóságra és a védelmi sáv megtartása mellett az apró részletek láthatóvá tételére.¹⁶ Végezetül a gipsz felületének tisztán tarthatósága jelent általános problémát, amit legtöbb esetben valamilyen fedőfestékkel oldanak meg. Elvárásként fogalmazódik meg a részletgazdagság megtartása, a por beszívódásának elkerülése, a tisztíthatóság. Makettünk ebben sem különbözik más példányoktól, mert itt is megfigyelhető volt, hogy az alsóbb régiókban, ahol többen és többször megfoghatták, ott felfedezhető volt a tisztítás során egy elszürkült, valaha fehér olajfesték-bevonat. Ez lehetett már 20. század eleji, felújító-korrigáló festés is. A teljes felület azonban nem volt festve. Mi a hosszú idő alatt mélységében elkoszolódott gipszet vékony, szilikon alapú festékkel vontuk át.¹⁷

Megfogalmazódott egy kérdés, amely ezeknek az építészeti maketteknek a valódi célját kutatja. A részletgazdag látvány és a jelentős méretű kivitelezés elsősorban a rajz alapján a látványt érzékelni nem tudó, laikus megrendelőnek szólt, illetve az őket befolyásolni képes nézőseregnek. Ugyanakkor nem tudom csak ezt a célt elfogadni, ahogy azt Deák Zoltán, a Mátyás-templom felújítását

14 Korábban a gipszhez enyvet adagolva érték el a kötési idő módosulását, de az ilyen irányú kísérletezések helyett kiszámíthatóbbnak tűnt a gyárilag bekevert anyag használata.

15 A műgyanta-rekonstrukciókat Gyürky László szobrász készítette.

16 Mindez a makett eredeti bemutatásakor hangsúlyt kapott az-

által, hogy a templombelső láthatóvá tette egy íves sín-pálya, amelyen a (valószínűleg déli) hajót szét lehetett húzni. A körüljárhatóságot a BTM kiállításán nem sikerült lehetővé tenni.

17 A Remmers Historic Putz festék erősen vízzel hígított változatával kentük át.

irányító építész-mérnök véli, aki azt állítja, hogy egy rajzot olvasni tudó mérnöknek nincs szüksége efféle látványra. Talán olyan felkészült és tapasztalt szakemberek esetében, mint amilyenek őt tartom, nincs is. De hadd idézzem ide záró gondolatként Schulek Frigyes már említett, dr. Kuzsinszky Bálintnak írt leveléből az alábbi részletet: „Czélja nem volt egy véglegesen megállapított tervnek plasztikus bemutatása, hanem inkább speciális művészi tanulmányaim kiegészítését képezte. Innen eredt, hogy nem egyezik sem a valósággal, sem a restaurációs munkák kiindulására szolgált első tervezetemmel. A modell befejezése 1885 évbe tehető, bár azon túl is kisebb nagyobb változtatásokat eszközöltem rajta.” (6. kép.)

Köszönet a feladatért és azért a sok tapasztalatért, amit a munka során szerezhettem, azoknak, akik bíztak bennem, és akik ismereteikkel, tevőleges segítségükkel ebben komoly részt vállaltak.¹⁸

Módy Péter

kőszobrász-restaurátor művész, önálló restaurátor/vállalkozó

Palmetta-Művek Bt.

mody.peter@vnet.hu

The Restoration of the Gypsum Model of the Matthias Church

The paper describes the restoration process of Frigyes Schulek's Matthias Church (1873–1901) gypsum model. Since constructing a gypsum model is not needed in today's architectural planning, one has to rely on the techniques and technologies used in plaster sculpture. First, the paper presents the education and training architectural-sculptural decorators receive today. Next, a few examples are presented to illustrate the additional skill and knowledge required for constructing a gypsum model in the late nineteenth century. This lost knowledge had to be acquired during the restoration process. Next to modeling, the paper

presents the challenges faced, the methods and materials used during the cleaning and conservation process of the severely damaged and polluted gypsum model. The paper concludes with an overview of solutions offered by alternative materials and contemporary technologies in gypsum restoration.

Péter Módy

Sculptor-restorer artist, freelance, enterprising restorer

Palmetta-Művek Bt.

mody.peter@vnet.hu

TÁRGYSZAVAK

műemlék-helyreállítás, múzeumi kőanyag, stukkó-gipsz szobrászat, kőfaragás

KEYWORDS

monument renovation, stone collection of museums, stucco-plaster cast-sculpture, stone cutting

¹⁸ A közreműködők hosszú listáját a BTM-kiállítás gyönyörű katalógusa feltünteti.

A budavári Nagyboldogasszony-templom középkori kőfaragványainak gipszmásolatai és historizáló gipszminták a Schulek Frigyes-féle helyreállításból

*A Nagyboldogasszony-templom és a Budapesti Történeti Múzeum gyűjteményei
Állapotfelmérés és katalógus, 2006¹*

Bevezető

Csemegi József óta számontartja a szakirodalom, hogy a budavári Nagyboldogasszony-templom 19. század végi helyreállítása során Schulek Frigyes a sok ostromot és tüzesetet átvészelt középkori épület állapotát nemcsak kiváló minőségű felmérési rajzokkal és, a maga korában úttörőként eljárva, fényképfelvételekkel rögzítette és dokumentálta, hanem mindezeket túl a dekoratív, faragott részleteket méretazonos gipszmásolatokkal is megörökítette. A templom középkori építéstörténetének monográfiáját összeállító Csemegi József már 1940-ben megjelent első tanulmányának függelékében számba vette a gipszeket, amelyet az említett monográfiában is megismételt. A nála olvasható megkülönböztető szóhasználat jelezte, hogy a gipszek alapvetően kétféle céllal készültek, amint erre címünkben is utalunk. Egyrészt voltak gipszmásolatok, vagy Schulek idejének szóhasználatával élve „gipszleöntvények”. Ezeket a templomban talált ornamentális kőfaragványokról mintavétel után öntötték ki. A ránk maradt példányokon jól láthatók a felületek lágy formái, a már akkor is meglévő hiányok, sérülések, amelyek mind arra mutatnak, hogy a gipszmásolatok

mintavétel útján keletkeztek. A másolást bizonyítja az is, hogy a gipsz néha nemcsak a másolt kőfaragványt, hanem annak környezetét, a hozzá kapcsolódó szomszédos kőfaragvány részletét is megőrizte. Sokszor előfordul ez például az oszlopfőknél, ahol rendszeresen lemásolták a fejezetzóna alatt az oszloptörzs felső végződését is. Jellegzetes továbbá a gipszmásolatok enyhén szürkéssárgás színe is. Mára igen nagy művészettörténeti jelentőséggel bírnak ezek a másolatok. Ugyanis egyes esetekben (lásd pl. Kat. I-1, 7, 8) épebben őrződtek meg, mint a másolt eredeti kőfaragványok. Sőt, több esetben a középkori faragvány nem is maradt ránk, és már csak a gipszmásolat őrzi azt az eredeti formát (lásd pl. Kat. I-4, 5, 6), amelynek csak újrafaragott változata látható a templomban. A másolatokat a templomnál dolgozó szobrászok készítették. Megállapítható, hogy ezt a tevékenységet az átépítés kezdetétől gyakorolták, és igyekeztek minden díszítőrészletet lemásolni.² Erre azért volt szükség, mert a másolás tulajdonképpen az első lépcsőfok volt az eredetit kiváltó, újonnan kifaragott részletek megalakításában. A másolatok mellett ugyanis gipszminták is készültek, amelyeket az eredeti faragványból kiindulva, azt esetenként továbbgondolva formáltak meg,

1 A katalógus tételei 2006 nyarán felvett adatokat és állapotokat tükröznek. Egyes darabok a templom 2005–2012 között zajlott helyreállítása során jelentős mértékű restaurátori beavatkozások (ko)n estek át. A késő középkori faragványok gipszmásolatainak és -mintáinak feldolgozását Végh András, a 13. századi faragványokéit Havasi Krisztina végezte. A bevezetőt Végh András írta.

2 Erről a munkáról Schulek Frigyes már 1878-as, nyomtatásban megjelent jelentésében beszámolt: „Emellett gyps leöntvények készültek az előtalált díszes faragású építményes részletekről, melyek a XIII

és XIV és XV század ornamentatíóját egész és folytonos sorozatban tüntetik elő. (1876)” (Különlenyomat az *Építési Ipar* 1878. évi II. évfolyamából). „Ezenkívül a szobrászok a templomban előfordult összes díszítmények leöntvényeit és ezek alapján a szükséges új mintákat készítették, melyek után a kőfaragók faragják a szükséges új díszítményeket s így a szobrászmunka jutányosabb áron volt eszközölhető.” Részlet az 1885. március hó 31-én készült felülvizsgálati jegyzőkönyvből. (BTM Kiscelli Múzeum, Újkori Várostartörténeti Osztály 149. doboz, Schulek Frigyes iratai.)

hogy a kőfaragók ezt a mintát kövessék az újonnan készítenő ornamentális építőelemek kifaragásánál. A minták felületein jól megfigyelhető a másolatoktól eltérő készítési eljárás. Láthatók a mintázó szerszám fogazott felületének lenyomatai, de az egyedüli mintázásra utalnak a díszítmények éles vonalú, határozott formái is. A gipszminták általában csak a kifaragandó kőelemet ábrázolják a csatlakozó részletek nélkül, alul és felül sokszor – de nem minden esetben – zártak. Jellegzetes továbbá, tisztítás után, vakítóan hófehér színük. Egyébként a fennmaradt gipszminták jelentős része, néhány kivételtől eltekintve, ugyancsak eredeti, középkori formákat követett, és csupán annak sérülései miatt, vagy kevésbé díszített volta miatt kapott alkotóiktól kisebb-nagyobb kiegészítéseket. A törések okozta hiányok miatt erre nyilván szükség volt (lásd Kat. II-2). Más esetben az eredetiben díszítetlen felületet fedték el az eredeti részletek továbbgondolásával alkotott mintával (lásd Kat. II-1). Ma már csak azokat a példákat tudjuk megítélni, ahol a középkori faragvány is ránk maradt. Ezek hiányában eldönthetetlen azonban (mint például a déli oldal első és második pillérfejezeteinek torzfejeinél, lásd Kat. II-5, 6, 7), hogy a részletekben mennyi a kiegészítés, és mennyi az eredeti forma. A kivételt alkotó, saját invencióra visszavezethető gipszmintákra (lásd Kat. II-3, 4) is jellemző, hogy a templomban látható formák jelentették készítésüknél a kiindulási alapot. Feltűnő egyébként, hogy a ránk maradt anyagban nem találtunk azonosságot, vagyis ugyanannak a középkori kőfaragványnak gipszmásolatát és gipszmintáját is. Bár a rendelkezésünkre álló gipszek száma igen csekély, mégis megkockáztathatjuk a feltevést, hogy ezt nem az esetlegesség okozza. Úgy tűnik, hogy egyes elemeket a másolatok, míg másokat a minták alapján faragtak ki a kőfaragók. Biztosan azonban a fennmaradt gipszek kis száma miatt nem állíthatunk.

A templom átépítésének negyedszázada alatt a gipszeket a szobrászok műhelyében tárolták. Ugyanitt volt elhelyezve az újjáépített templom 1:20 méretű gipszmintája is, amelyre jelen tanulmányunk egyébként nem tér ki, ám amelynek elkészítése a szobrászok egyik fő

feladatát jelentette.³ A munkálatok befejezése után a gipszeket Schulek tanári munkahelyére, a Képzőművészeti Főiskolára vitette át. Onnan jelentős részük Csányi Károly műegytemi tanár révén később a Műszaki Egyetem Középkori Tanszékére került.⁴ Hányattatásai a második világháború után kezdődtek, a megváltozott ízlés és egyetemi célok befolyásolták a gipszek sorsát. Egyes darabokat a Budapesti Történeti Múzeumba, pontosabban a Középkori Kőemléktárba szállították át, amelyek később, a Kőemléktár felszámolása után, újból a Mátyás-templomba érkeztek vissza. Ezekről ad képet alábbi feldolgozásunk. Mások elvesztek, megsemmisültek, illetve a Műszaki Egyetem Rajzi és Formaismereti Tanszékének gipszgyűjteményébe jutottak. A sok mozgatus és egyéb gyűjteményekkel keveredés okozza azt, hogy a Nagybaldogasszony-templom padlásán őrzött gipszek között szép számmal találtunk olyan példányokat is, amelyeknek semmiféle formai kapcsolatuk nincs az épülettel, feltehetően más, de közelebről egyelőre meg nem határozott középkori vagy 19. századi historizáló, neogótikus épületek részleteinek másolatai, mintái vannak közöttük.

Végezetül hadd hívjuk fel a figyelmet még egyszer a gipszmásolatok és gipszminták mára egyedülálló és pótolhatatlan művészettörténeti jelentőségére, amelyek nemcsak a Schulek-féle átépítés gyakorlatát örökölték meg, hanem sok esetben egyedüli forrást jelentenek a középkori épületre tekintve is. Ehhez képest a gipszminták és gipszmásolatok őrzési helye és módja munkánk idején (2006) teljesen alkalmatlan volt arra, hogy ezek a műalkotások továbbra is fennmaradjanak. Jelen munkánk közben vastag porréteget és madárürüléket kellett eltávolítanunk ahhoz, hogy a gipszek formái egyáltalán előtűnjenek. A helyszín takarítatlansága és szellőztetlensége folytán csak maszkban dolgozhattunk. Rengeteg új sérüléssel és töréssel is találkoztunk, a levegő nedvessége és a beázások pedig egyes esetekben teljesen tönkretették a formákat. A templom felújítása során szerencsére a gipszek őrzése is megoldódott: lekerültek a padlásról, és restaurálás után részben a plébánia egyházművészeti gyűjteményének raktárába, részben a BTM Középkori Osztályának kőtárába kerültek.

3 „Gondoskodni kellett a szükséges munkahelyiségekről is; így a régi sekrestye szertárrá lett, s az ettől elválasztott szoba a kőműves palél számára tétetett használhatóvá. Az u. n. Zichy kápolnák a templom felé elfalaztatván berendezettek a szobrászok számára. Itt van elhelyezve sokféle érdekes faragott kő, melyek részint elszórva találtak, részint a falból kibontattak, s itt láthatók a fennmaradt oszlopfők, zárkövek és egyéb díszes faragású részletek gypszből készült öntvényei, s itt van végre felállítva a templomnak huszadrész-

ny mértékben készülő gipszmintája, melynek keleti része elkészült s a látogatók figyelmét és érdekét felkelti.” (Különlenyomat az *Építési Ipar* 1878. évi 2. évfolyamából, 5.)

4 „E számunkra nagyjelentőségű gipszöntvények még Schulek tanársága idején a Képzőművészeti Főiskola pincéjébe kerültek az újjáépítés alkalmával készített gipszmintákkal együtt. Legutóbb azonban nagy részüket Csányi Károly professzor a Műegytem középkori tanszékére vitette át.” (CSEMEGI 1940. 3. jegyzet.)

Jelmagyarázat

- A: A gipszmásolat/-minta meghatározása, leírása
 B: Kormeghatározás
 C: A minta befoglaló, valamint jellemző méretei centiméterben megadva:
 ma. = magasság; sz. = szélesség; h. = hosszúság; mé. = mélység; v. = vastagság; átm. = átmérő; r = sugár
 D: A gipszmásolat/-minta eredeti helye a templomban
 E: Archív fényképfelvételek (a felvétel őrzési helye, leltári száma)
 F: Tárolási/őrzési hely (2006-os állapot)
 G: A gipszmásolat/-minta leltári száma(i), egyéb jelzetek
 H: Közlések
 I: Megjegyzések

I. Középkori kőfaragványok gipszmásolatai

I-1/a–b. (1–2. kép)

A **Oszlopfőkötég két illeszkedő darabra törött gipszmásolata.**

A főszentély lezárását bevezető északi oldali falpillér (ún. F pillér)⁵ fejezetéről készített gipszmásolat. A gipszmásolat a pillérfejezet homlokoldalát, a kereszt alaprajzú pillértörzs elé ülő féloszlopfejezetet és annak két oldalán a derékszögű szögleteket bővítő átlós helyzetű háromnegyedoszlop-fejezetek kezdeményét ábrázolja. Ehhez a fejezethez tartozik még a Kat. I-2 darab, amely a fejezetzóna bal oldali háromnegyedoszlop-fejezetéről levett másolat.

A másolatnak – mint az összes többi középkori eredetiről *in situ* levett gipsznek – vaskapoccsal merevített háta üreges, vastagsága 7–10 cm között változik, s a profilált nyakgyűrű alatt a pillértörzs 7–8 cm magas szakasza is látszik. Mindez arra vall, hogy a fejezetekről a másolatot a kibontásuk előtt, eredeti helyükön, állványzatról vették le. A féloszlopfejezetet és a csatlakozó háromnegyedoszlop-fejezeteket profilált nyakgyűrű választja el a törzstől, a nyakgyűrű a törzs sarkaira nem fordul át. A féloszlopfejezetet kétféle ornamens díszíti, alul álló, ötujjú, vékony, vésett középérrel tagolt karéjos levelek sorakoznak, a fejezet felső harmadában, annak párnatagszerűen kiülő részén vékony domború érrel tagolt, karéjos félpalmattákkal borított hullámindadisz fut körbe. E fölött szűkebb, poligonális alakítású fejlemez látható. A másolaton a formák részletesek, puhább, lágyabb formaadás jellemzi őket, mint a bizonyosan az újjáépülő 19. századi templomhoz utalható új fejezetek éles metszésű gipszmintáit. A másolattal

a középkori fejezet korabeli állapotát, apróbb sérüléseit rögzítették, dokumentumértékét emellett az is növeli, hogy a fennmaradt középkori eredetije kibontása óta jelentősebb felületi sérüléseket szenvedett (lásd a felső zóna díszítményét). Ezt a kétféle ornamens (nyakgyűrűn álló lapos levélsor, és sűrű, aláfaragott, dús plaszticitású félpalmattás hullámindadás) ornamenssel ellátott fejezettípust – mely ismereteink szerint a 13. századi épületdekoráció legrégebbi, késő román gyökerű rétegét képviseli – Schulek Frigyes a helyreállított épület fejezeteinek formakincséből gyakorlatilag teljesen „kizárta”. Helyére az újjáépített főszentélyben más típusú, kora gótikus stílusú, naturalisztikus díszű fejezetet faragtattak ki. Vö. még Kat. I-2, valamint CSEMEGI 1955. 75, 86. 112. kép.

- B 1877–1878 körül, a főszentélyt érintő bontási munkálatok során készült, Schulek Frigyes műhelye
 C sz. 96 cm, ma. 46 cm, mé. ~ 55 cm, pillértörzs homlokoldalának szélessége: 59 cm, féloszlopfejezet alapvonala: 45,5 cm, kiülése: 23 cm; csatlakozó törzsrész ma. 7 cm, nyakgyűrű v. 4,5 cm, fejlemez m. 7 cm
 C/a sz. 55 cm, ma. 46 cm, mé. ~ 55 cm
 C/b sz. 41 cm, ma. 41 cm, mé. 48 cm
 D A főszentélyből, a szentélylezárást bevezető északi oldali falpillér (ún. F pillér) fejezetének középső és jobb oldali részéről készített másolat
 E BTM KO Fotótár, Itsz. 11138
 F Mátyás-templom, karzat feletti helyiség a tetőtérben
 H CSEMEGI 1940. 144. 49. kép; CSEMEGI 1955. 42–43, 142. 71., 73. kép; *Mátyás-templom* 2015. 112–113. Kat. 3.20 (Havasi Krisztina)
 I A bal oldali háromnegyedoszloppal egybefaragott töredékes, sérült felületű fejezet eredetije a BTM állandó kiállításán szerepel (BTM KO, Itsz. 186). Vö. Kat. I-2.

5 A templom pilléereinek jelölési rendszerét Schulek Frigyes alakította ki, a hajópillérek a nyugati rész, az ún. Béla-toronyalj pilléreit leszámítva, nyugatról kelet felé (A–F) emelkedő betűkódokat kaptak. Lásd többek között: *Mátyás-templom* 2015. 347–348. Kat. 7.27 (Farbakyné Deklava Lilla).

I-2. (3–4. kép)

A **Háromnegyedoszlop-fejezet gipszmásolata a főszentélyből.**

A főszentély lezárását bevezető északi oldali összetett tagolású pillérfejezet (északi ún. F pillér) bal oldali háromnegyedoszlop-fejezetéről készített másolat. Háta üreges, vaskapoccsal merevített, a másolat 7–8 cm vastag. A törzs felső szakaszával együtt levett, szögletbe illeszkedő háromnegyedoszlop-fejezetet profilált nyakgyűrű határolja, jobb oldalán – a pillérsarok után – a csatlakozó pillér homlokoldalát tagoló féloszlopfejezet (lásd Kat. I-1) felső, leveles hullámindás dísszel borított párnatagszerű részének kezdeménye is felismerhető. Ugyanakkor a két darab hiányosan illeszkedik egymáshoz, így nehezen eldönthető, hogy eredetileg egyben levett, s utólag több darabra törött, megsérült másolatról, avagy eleve több részletben készült kópiáról lehet szó.

A darab az I-1. tétel alatt bemutatott pillérfő bal oldali háromnegyedoszlop-páról készült másolat,

részméreteik, ornamensük megfelelnek egymásnak, valamint az eredetiben fennmaradt darabnak (BTM KO, Itsz. 186).

- B 1877–1878 körül, a főszentélyt érintő bontási munkálatok során készült, Schulek Frigyes műhely
- C ma. 39 cm, sz. 56 cm, mé. 36 cm, oszlopfő átm. 19 cm, kiülés: 17 cm
- D A főszentélyből, a szentélylezárás északi oldalát bevezető falpillér (F pillér) fejezetéről, a bal oldali háromnegyedoszlop-fejezetről készített másolat
- E BTM KO Fotótár, Itsz. 11142
- F Mátyás-templom, karzat feletti helyiség a tetőtérben
- H CSEMEGI 1940. 144; CSEMEGI 1955. 42–43, 142. 71, 77. kép; *Mátyás-templom* 2015. 112–113. Kat. 3.20 (Havasi Krisztina)
- I A bal oldali háromnegyedoszlop megfelelője a BTM állandó kiállításán található fejezetzónán látható (BTM KO, Itsz. 186). Vö. I-1/a–b

I-3. (5–6. kép)

A **Háromnegyedoszlop-fejezet gipszmásolata a főszentély falpillérééről.**

A főszentély falpilléreinek egyikéről származó összetett tagolású (középutt erőteljesebb féloszloppal, sarkain átlós helyzetű háromnegyedoszlopokkal bővített) falpillér fejezetzónájának részletét őrző töredékes másolat. A másolat a jobb oldali szögletbe illeszkedő átlós tengelyű háromnegyedoszlop-fejezetet s a csatlakozó nagy féloszlopfejezetet jobb oldali indítását örökölte meg. A másolat háta üreges kialakítású, felső részén fémkapocs merevíti. A törzs felső szakaszának egy kis része is megjelenik a másolaton, ezt profilált nyakgyűrű választja el a kétfőzónás díszítésű kehelyfejezettől. A profilált nyakgyűrű itt (szemben a főszentély másik falpillérfejezetének másolatával vö. I-1.) átfordul a sarkokra is, azonban a díszítmény rendszere az eltérő típus ellenére azonos: a naturalisztikus ornamens csak az oszlopfőket borítja, a pillérhasáb sarkai üresek. A nyakgyűrű felett inda fut, melyről három-három tölgylevélcsozor hajt, minden második csozor felnyúlik a felső zónába. Az alsó zónában a karéjos szélű, domború erekkel és szegéllyel tagolt nyúlánk levelek erősen töredékesek, a felső zónában „csak” a levélvégek sérültek. A felső tölgylevélcsozkorból a fejlemez alá naturalisztikus termések – párba rendezett makkocskák – nőnek ki. A gipsz-

másolat alapjául szolgáló eredeti kőfaragványt a BTM őrzi (BTM KO, Itsz. 2). Ezt formája és méretei a főszentély pillérfejezeteihez utalják, azonban a fennmaradt rajzi dokumentációkon ennek ellenére mégsem szerepel, ezért pontos helye jelen ismereteink szerint nehezen határozható meg. A fejezeten kifaragott ornamens Schulek kisebb módosításokkal használta fel a szentélyfalpillérek fejezeteinél (így pl. délkeleti), illetve a sekrestye-pillér fejezeténél és konzoljainál is. A másolathoz tartozik egy kisebb, letörtött tölgylevélvégződés.

- B 1877–1878 körül, a főszentélyt érintő bontási munkálatok során készült, Schulek Frigyes műhely
- C ma. 43 cm, sz. 41,5 cm, mé. 47 cm, oszlopfő átm. 19,5 cm, kiülés: 16,5 cm, szöglet: ~ 22×25 cm
- D A főszentély falpilléreinek egyik fejezetéről, annak jobb oldali háromnegyedoszlop-fejezetéről készített másolat
- E BTM KO Fotótár, Itsz. 3054, 11145
- F Mátyás-templom, karzat feletti helyiség a tetőtérben
- H CSEMEGI 1940. 50. kép; CSEMEGI 1955. 43. 123. jegyzet, 120. kép; *Mátyás-templom* 2015. 113–114. Kat. 3.21 (Havasi Krisztina)
- I A jobb oldali háromnegyedoszlop középkori megfelelője a BTM állandó kiállításán található eredeti, középkori fejezetzónán látható (BTM KO, Itsz. 2).

I-4. (7–8. kép)

A **Féloszlopfejezet gipszmásolatának töredéke a főhajóból.**

A főhajó nyugatról harmadik, déli, ún. C pillérének fejezetzónájáról készített töredékes másolat, amely a pillér főhajó felé néző féloszlopfejezetének bal oldalát ábrázolja. A másolat a jobb oldal felől, az oszlop fő középrészétől kezdve töredékes. A törzs felső szakasza után profilált nyakgyűrű felett felső részén kiöblösödő kehelyfejezet indul, melyet szűkebb poligonális fejlemez zár. A díszítmény egyrétegű, az ornamenta a féloszlopfejezet középtengelyében felnyúló, egymással összefonódó, kétfelé vízszintesen elhajló indapár, s arról a fejlemez felé nyúló – domború erekkel és szegéllyel tagolt – tölgylevelek sűrű sora, s lefelé hajló makkpárok alkotják. A fejezet mintakincse annak historizáló utódjában köszön vissza.⁶ A másolat középkori eredetije nem maradt fenn, ezért a gipszmásolat forrás- és dokumentum-

- értéke különösen nagy. A másolat eredetileg a teljes féloszlopfejezetről készülhetett, a jobb oldala azóta letörött, elkallódott. A másolatot már az archív felvételek is töredékes állapotában örökítették meg.
- B 1877–1878 körül, a főszentélyt érintő bontási munkálatok során készült, Schulek Frigyes műhelye: Rózsa Ferenc és fia
- C ma. 54. cm, sz. 56 cm, mé. 36 cm, törzsátm. 38 cm, kiülés: 17 cm, csatlakozó törzs ma. 5 cm, nyakgyűrű v. 4 cm
- D A főhajó déli harmadik (ún. C) pillérének felső fejezetzónájából származó féloszlopfejezet másolata, a főhajó felőli (északi) oldalról
- E BTM KO Fotótár, ltsz. 3006, 11150
- F Mátyás-templom, karzat feletti helyiség a tetőtérben
- H CSEMEGI 1955. 42. 122. kép; *Mátyás-templom* 2015. 112. Kat. 3.19.a (Havasi Krisztina)

I-5. (9–10. kép)

A **Háromnegyedoszlop-fejezet gipszmásolata a főhajóból.**

A templomhajó harmadik, déli, ún. C pillére fejezetzónájának részletéről készített másolat. Eredetije valószínűleg – a historizáló állapotához hasonlóan – a főhajó felé néző féloszlopfejezettől jobbra eső (északnyugati) szögletet bélelte. Háta üreges kialakítású, kiszélesedő felső részén vaskapocs fogja össze, vastagsága a nyakrésznél 4 cm körüli. A törzsrész felső, 5 cm-es szakaszával együtt megörökített felső részén párnatagszerűen záródó kehelyfejezetet profilált nyakgyűrű és a párnatagnál szűkebb, poligonális fejlemez határolja. Ornamente kétzónás elrendezésű, de az alsó és a felső rész szervesen egymásba fonódik. A nyakgyűrű felett három nyúlánk, karéjos ujjakban végződő, domború erekkel tagolt levél indul, amelyek felnyúló karéjos vége visszahajlik, s a párnatagon e visszahajló levélvégek felett dús karéjos levélkék váltakozó sora látható.

- A faragvány középkori eredetije nem maradt fenn, ezért a gipszmásolat dokumentumértéke különösen nagy. Vö. Kat. I-4.
- B 1877–1878 körül, a főszentélyt érintő bontási munkálatok során készült, Schulek Frigyes műhelye: Rózsa Ferenc és fia
- C ma. 54 cm, sz. 56 cm, mé. 36 cm, törzsátm. 19 cm, kiülés: 17 cm, csatlakozó törzs ma. 5 cm, nyakgyűrű v. 4 cm
- D A főhajó déli oldali, harmadik, ún. C pillérének felső fejezetzónájából származó háromnegyedoszlop-fejezet másolata a főhajó felé néző jobb oldali (északnyugati) szögletből
- E BTM KO Fotótár, ltsz. 11148
- F Mátyás-templom, karzat feletti helyiség a tetőtérben
- H CSEMEGI 1955. 84. 97. kép; *Mátyás-templom* 2015. 112. Kat. 3.19.b (Havasi Krisztina)

⁶ A 2006 óta eltelt években a huzamosabb ideig felálló templomban – a pusztá szemrevételezésén kívül – sajnos nem kerülhetett sor arra a helyszínen, hogy több tudományterület összehangolt, feltáró, analitikus módszereivel végre tisztázzák lehesse, hogy a középkori darabok, fejezetek közül a Schulek-féle helyreállítások során pontosan mi is kerülhetett visszaépítésre, illetve *in situ* kiegészítésre. Egy ekkora volumenű felújítást követően szomorú

és szegény, hogy gyakorlatilag ezen a téren ma, ismételten, sem tudunk többet, mint az 1940-es években a darabokat a „földről” tanulmányozó Csemegi József. Az ismereteket jelentősen árnyalhatja – bár az elmulasztott restaurátori, épületrégészeti vizsgálatokat nem pótolhatja – a 19. századi helyreállításra vonatkozó dokumentumok feldolgozása. Lásd Farbakyné Deklava Lilla tanulmányát e lapszámban.

I-6. (11–12. kép)**A Háromnegyedoszlop-fejezet gipszmásolata a főhajóból.**

A főhajó nyugatról második, északi, ún. B pillére fejezetzónájának mellékhajó felőli, északkeleti háromnegyedoszlop-fejezetéről készített másolat. A karcsú oszloptörzsszel együtt megörökített kehelyfejezetet egyzónás kompozíció díszíti, a profilált nyakgyűrű felett, naturalisztikus alakítású, csipkézett szélű, élesen dolgozott, nyúlánk levelek indulnak, melyek középrésze a fejlemez alatt visszahajlik. A felnyúló részt öblös vájatok, a visszahajló végződést domború érezet tagolja. A fejezetet a felső zónánál szűkebb poligonális fejlemez zárja. A fejezetmásolat háta üreges, merevítő vaskapocs fogja össze, a fejezet bal felső sarka letörött, ezt a részt szintén kapocs fogja össze. A törzsrészen vízszintesen vékony, összedolgozott törés nyoma húzódik. A fejlemez homlokoldalán csaplyuk látható.

Bal oldalán falsík vagy csatlakozó fejezetrész kezdeménye látható. Középkori eredetije nem maradt fenn (vö. Kat. I-4), ezért a gipszmásolat forrás- és dokumentumértéke különösen nagy.

- B 1877–1878 körül, a főszentélyt érintő bontási munkálatok során készült, Schulek Frigyes műhelye
- C ma. 53 cm, törzsátm. 17 cm, sz. 49 cm, kiülés: 33 cm
- D A templomhajó nyugatról második, északi, ún. B pillérének fejezetzónájáról származó háromnegyedoszlop-fejezet másolata a mellékhajó felé néző bal oldali (északkeleti) szögletből
- E BTM KO Fotótár, ltsz. 11151
- F Mátyás-templom, karzat feletti helyiség a tetőtérben
- G A másolatra bal oldalt felfestve: 112
- H CSEMEGI 1955. 42. 96. kép

I-7. (13–14. kép)**A Háromnegyedoszlop-fejezet gipszmásolata.**

A karcsúbb, valószínűleg derékszögű szögletbe illeszkedő háromnegyed-oszlopfő másolata. A poligonális fejlemezrel és kehelyperemmel zárt kehelyfejezetet kétrétegű dísz borítja, a vékony, tagozott nyakgyűrű felett bimbós-sásleveles dísz előtt visszahajló végű, karéjos ujjú levelek sorakoznak. A gipszmásolaton csupán a bal szélső bimbó, továbbá az alsó levelek közül csak a bal szélső és a középső kihajlása ép, a többi hiányos. A fejezet bal oldalán falsík részlete, jobb oldalán törésfelület látható. A másolat alapjául szolgáló eredeti középkori fejezeten (BTM KO, ltsz. 176) az oszlopfő derékszögű falsarokba illeszkedik, ennek jobb oldalán ugyanaz a törésfelület látható, mint a másolaton. Bár Csemegi József ezt a faragványt a hosszház negyedik, ún. D pillérpárjához utalta, de annak

felmérési rajzán (a IV. szakasz keresztmetszetén) más típusú fejezetek láthatók. A Schulek által újrafaragott oszlopfők között ismeretlen a jelen fejezet. Ezért a fejezet eredetijének helye a templomon belül nehezen határozható meg. A darab középkori eredetije a gipszmásolaténál sérültebb állapotban van, ezért a másolat forrás- és dokumentumértéke különösen nagy.

- B 1870-es évek vége, Schulek Frigyes műhelye
- C ma. 32 cm, mé. 47 cm, átm. ~ 20 cm (méréshez nehezen hozzáférhető)
- D A fejezet eredetijének helye a templomon belül nem határozható meg
- E BTM KO Fotótár, ltsz. 11139
- F Mátyás-templom, plébánia kapualja (2005)
- H CSEMEGI 1955. 104. kép

I-8. (15–16. kép)

A **Kaputimpanon részletének gipszmásolata.**

A másolat a templom délnyugati kapujának, más néven a Mária-kapunak töredékesen megőrződött timpanonjáról egy részletet, a felső kősor épen maradt bal szélét őrizte meg számunkra abban a formában, ahogy az 1887-ben a délről csatlakozó jezsuita kolostorépület lebontása után láthatóvá vált. A timpanonelem ívesen hajló, tagozott bal széle mentén két trónuson ülő szent figurája látható, a felső feje hiányos, az alsó azonban ép. A trónusok a levegőben lebegnek, alátámasztásuk nincs, a rajtuk ülő figurák bő redőket vető köpenyekbe burkolóznak, jobb, mezítelen lábfejük előttunik a köpeny alól. Az alsó alak feje fedetlen, szakállt visel, hosszú, hullámos haja a vállán terül szét, fejét karéjos kiképzésű dicsfény övezi. A két ülő alaktól jobbra dombormű további részleteinek levéselt nyomai figyelhetők meg, amelyet a későbbiekben angyalszárnyként értelmeztek, bár ez sem a gipszmásolaton, sem az archív fotón nem erősíthető meg egyértelműen. A figurákon sok a sérülés, hiány, a kezek például mindkét esetben letörttek.

A kapu restaurálása során az eredeti faragványt gondosan kiemelték, helyére lemásolt, kiegészített és kifestett timpanonelem került beépítésre. Az eredeti töredéket a Fővárosi Múzeumba szállították, de a fellelés idejének állapotához képest már jóval sérültebb állapotban tudták csak kiállítani 1932-ben a Középkori Kőemléktárban (BTM KO, ltsz. 282, 290, 291), bizonyos darabok összetartozását már fel sem ismerték. A szakirodalom utalásai alapján valamikor 1904 és 1932 között következett be a pusztulás a raktárban. Az eredeti részletek pusztulása után a gipszmásolat vált a művészet-történeti elemzések kiindulópontjává, fényképé-

vel számos tanulmányban találkozhatunk. A kapu 1960-as években végzett újabb rekonstrukciója során Szakál Ernő a darabokra tört eredeti kőfaragványokat visszahelyezte a templomkapu timpanonjába, kivéve a felső figura időközben letörtött és a raktárban maradt lábtöredékét.

A darab középkori eredetije a gipszmásolatánál sérültebb állapotban van, ezért a másolat forrás- és dokumentumértéke különösen nagy. Az alsó figura fejének formája például, számos egyéb részlet mellett, már csak a gipszmásolaton tanulmányozható.

- B 1892, Schulek Frigyes műhelye: Mikula Ferenc
 C ma. 108 cm, sz. 95 cm, mé. 37 cm
 D A délnyugati kapu (Mária-kapu) timpanonjának felső kősorában a bal szélső elemről készített másolat
 E BTM KO Fotótár, ltsz. 9111–9116, 23555
 F BTM Öntőház utca, kőtár (2006)
 H ÉBER 1904. 59–61. 6–7. kép. (eredeti); HORVÁTH 1932. Kat. 282, 290, 291 (részekre törött eredeti kőelemek); HORVÁTH 1935. 100. XXXV. t. (eredeti); HORVÁTH 1938. 24, 72. XXVII. t. (eredeti); HORVÁTH 1941. 16–17. 3*. XII. t. (eredeti); CSEMEGI 1940. 38. jegyzet; CSEMEGI 1955. 90–94. 25, 161. kép (másolat, a fotón tévesen a kibontott kőelemként leírva); ENTZ–CSEMEGI 1955. 434–435. 390. kép; GEREVICH 1971. 71–74. Pl. XLVIII/124–125. (másolat); GEREVICH 1973. 255. 61. kép. (másolat); TÖRÖK 1973. 159; Lajos 1982. Kat. 145; MM 1987. 198, 215, 391, 415, 456–457. 420. kép (másolat); ENTZ 1985. 41. 12. kép. (másolat); Budapest 1991. Kat. 561. (Végh András); Buzás 2012. 16. kép (másolat, a fotón tévesen a kibontott kőelemként leírva); *Mátyás-templom* 2015. Kat. 3.41 (másolat, Végh András)
 I Középkori eredetije a másolatnál sérültebb állapotban van jelenleg a kapuba beépítve, ezért a gipszmásolat dokumentumértéke különösen nagy

II. Historizáló gipszminták az újjáépülő templom fejezeteihez

II-1. (17–18. kép)

A Szőlőleveles díszű falpillérfejezet gipszmintája a főszentélyből.

A főszentély déli oldalán a nyugatról ötödik, szentélylezárást bevezető, ún. E falpillér fejezetéhez készült gipsz minta. A falpillérfejezeten derékszögű szögletbe illeszkedő háromnegyed-oszlop fő és a homlokoldali féloszlop fő jobb oldalának indítása látható. A fejezet az összes többi, a templom új, historizáló fejezeteihez készülő gipsz mintához hasonlóan üreges hátú, de felfekvési felülete tömör, és a hátat az egykori falsíkra merőleges, fejezettel egybeöntött gipsz lap zárja. A formák, az ornamentek precíz kivitelűek, éles alakításúak, a minták esetében a felületek jóval fehérebbek, világosabbak, mint a sötétszürkés árnyalatú másolatoké. A fejezeten a felfekvési felülettől bevéséssel elválasztott profilált nyakgyűrű fut körbe, s a középkoriak mintájára függőleges oldalú fejlemez zárja a fejezetet. A fejezet felső része párnatagszerűen alakított, kétfőnás ornamentika jelenik meg rajta. A nyakgyűrű felett vízszintes, göcsörtös alakítású, barázdált felületű ág fut körbe, melyből az alsó zónában többtagú, karéjos szélű levelek, illetve hasonló, a felső zónába

felnyúló, s azt sűrűn beborító, szőlőéhez hasonló levelek indulnak. A féloszlop fő bal oldalán a fejlemez alatt két apró mákgubó látható. Az alsó zóna levelei néhol töredékesek. A fejezetornamentika és -kompozíció a szentélyszakasz északi oldalán fellelt, kelyhének párnás alakítású felső részén szőlőlevelekkel, indával díszített eredeti középkori fejezet (BTM KO, ltsz. 145; vö. CSEMEGI 1955. 81–82. kép) historizáló átfogalmazása, továbbgondolása. A kiindulásként szolgáló középkori fejezeten sajátos módon a kehely alsó kétharmada tagolatlan. Schulek ezt az egyedi formát a szentélyből kikerült naturalisztikus, tölgyleveles-makkos fejezetek mintájára kétfőnásá egészítette ki (vö. pl. Kat. I-5).

- B 1870-es évek vége, Schulek Frigyes műhelye
 C ma. 46,5 cm, mé. 43 cm, sz. 55 cm; a háromnegyed-oszlop átm. 21 cm, kiülése: 16,5 cm
 D A főszentély déli oldala ún. E falpillérének új fejezetéhez készült gipsz minta
 E BTM KO Fotótár, ltsz. 11153
 F Mátyás-templom, karzat feletti helyiség a tetőtérben
 H CSEMEGI 1955. 42. 83. kép.

II-2. (19–20. kép)

A Gipsz minta a főszentély lezárásának északkeleti oszlopfejezetéhez.

Tompaszögű falsarokba illeszkedő háromnegyed-oszlop-fejezet. Háta üreges, felfekvési felülete és alja zárt. Felületén jól megfigyelhetők a sűrű, apró fogú mintázó szerszám nyomai. A fejezetet kétfőnás ornamentals borítja, a profilált nyakgyűrűvel párhuzamosan húsos inda fut, melyről szív alakú levelek sűrű sora és köztük a párnatagszerűen alakított felső zónába felnyúló indák hajtanak. A felső zónát két sorba, ellentétes irányba rendezett levelek borítják. Felül az ornamentális párnatagnál szűkebb fejlemez. A levelek laposak, éles metszésűek, felületük sima, egyedül középrészüket tagolja – száruk folytatásaként – domború ér. A gipsz mintát

az ugyanitt feltárt, erősen sérült középkori eredeti ihlette (BTM KO, ltsz. 187; CSEMEGI 1955. 88–89. kép). A minta a középkori darab viszonylag hű – de kiegészítésekkel élő – kópiájának tekinthető.

- B 1870-es évek vége, Schulek Frigyes műhelye
 C ma. 43 cm, mé. 35 cm, sz. 43 cm, törzs átm. 17 cm, kiülés: 15 cm, fejlemez ma. 3,5 cm, nyakgyűrű v. 4,5 cm
 D A főszentély poligonális lezárásának északkeleti faloszlopához készített gipsz minta
 E BTM KO Fotótár, ltsz. 11154
 F Mátyás-templom, karzat feletti helyiség a tetőtérben
 G 3[...] (Az utolsó két számjegy nem olvasható ki)
 H CSEMEGI 1955. 89. kép

II-3. (21–22. kép)**A Oszlopfőrészet gipszmintája.**

Kéztónás, naturalisztikus díszítésű kehelyfejezet, leveles, indás, fűrtös (talán komlót ábrázoló?) ornamentálissal. Háta üreges alakítású, az előoldalon a fejezet szélei töredékesek, a hátoldalon viszont illesztékeként vannak alakítva. A fejezetet profilált nyakgyűrű és poligonális fejlemez határolja. Az alsó levélsor jobb oldali (archív felvételeken még meglévő) tagja letörött, az alsó zóna másik két levélcsokra levált. A fejezet kompozíciójának típusában távolról a naturalisztikus alakítású, kéztónás díszű, ágas, tölgyleveles, illetve indás, szőlőleveles fejezeteket követi, de részleteiben ez a klasszikus gótikus emlékeket megidéző naturalisztikus ornamentika nem ismeretes a templom 13.

- B 1870-es évek vége, Schulek Frigyes műhelye
 C ma. 39 cm, mé. 30 cm, sz. ~ 60 cm
 D Csemegi József a „harmadik északi hosszházpiller alsó fejezetsorához” utalta a darabot (CSEMEGI 1955. 121. kép)
 E BTM KO Fotótár, ltsz. 11141
 F Mátyás-templom, karzat feletti helyiség a tetőtérben
 H CSEMEGI 1940. 55. kép; CSEMEGI 1955. 42. 121. kép

II-4. (23–24. kép)**A Konzol gipszmintája.**

Bajszos férfiarcos maszkkal kombinált, kéztónás elrendezésű, tölgylevélcsokekkel díszített konzol. Az öntvény háta üreges, teteje zárt. A konzol jobb alsó sarka mentén törött. A tölgyleveles-makkos dísz a 13. századi anyagból ismert formákat (vö. pl. BTM KO, ltsz. 2, illetve Kat. I-3) követi. A konzol az újjáépülő templomhoz készült, de felhasználatlan gipsz minta lehet.

- B 1870-es évek vége, Schulek Frigyes műhelye
 C ma. 47 cm, mé. 28 cm, sz. 57 cm, alj sz. 13 cm
 D A helyreállított templomban nem került felhasználásra
 E BTM KO Fotótár, ltsz. 11147
 F Mátyás-templom, karzat feletti helyiség a tetőtérben
 G 505

II-5. (25–26. kép)**A Háromnegyedoszlop-fejezet gipszmintája.**

A hajó déli pillérsorában álló második (B) pillér Schulek által újrafaragott fejezetzónájához készített minta, amely a pillér sarkain elhelyezett keskeny háromnegyedoszlop fejezetének formáit mutatja jobb oldalán derékszögben metsződő falsíkokkal. Díszítése a pillértörzstől elválasztó tagozott nyakgyűrű felett két sorban elhelyezett vízszintes, kerekded szárból kinövő, háromágú, púpos hátú levelekből áll. A két soron belül a levelek váltakozva hajolnak ki, illetve merednek felfelé. A derékszöget záró falfelületek egyikén (a jobb oldalán), az abakusz alatt hosszú hajú férfi fél feje, akinek szája szegletéből növényi inda csüng alá. Hátán vaspálcás merevítés, amelyre vasdrót fel-függesztést szereltek. Alja tömör felület. A díszített felületeken mindenütt jól megfigyelhető a mintázó szerszám (spatula?) fogazott felületének nyoma. Az ornamentika éles vonalakkal formázott. Középkori mintaképe nem ismert sem a templom eredeti faragványai között, sem az eredeti faragványok gipszmásolatai között. Ennek ellenére feltehetően a pillér ere-

- deti faragványainak pótlására készült a Schulek által követett formahűség jegyében. A templombelsőt még átépítés előtt mutató fényképfelvételeken (BTM Kiscelli Múzeum, Fotótár F.56.182.1), homályosan ugyan, de ehhez a darabhoz hasonlóan két sorba elrendezett púpos hátú levelek vehetők ki a kérdéses pillér fejezetén. Az átépítés során a hajó déli pilléreit nem bontották le, de fejezetzónájukat kicserélték. A déli első (A) pilléren ezt a munkát a fennmaradt mesterjegy tanúsága szerint 1883-ban végezték el. A második pillér is ehhez közeli időpontban készülhetett.
 B 1880-as évek, Schulek Frigyes műhelye
 C ma. 49 cm, sz. 38 cm, mé. 25 cm
 D A hajó déli pillérsorában lévő második pillér fejezetein faragták ki a gipsz mintán látható díszítést
 E BTM KO Fotótár, ltsz. 11146, 11157
 F Mátyás-templom, karzat feletti helyiség a tetőtérben
 G Előlapján ceruzával felírt „422” szám
 H CSEMEGI 1950. 152. kép

II-6. (27–28. kép)**A Háromnegyedoszlop-fejezet gipszmintája.**

A hajó déli pillérsorában álló második (B) pillér Schulek által újrafaragtatott fejezetzónájához készített minta, amely derékszögű falsarokba állított keskeny háromnegyedoszlop fejezetét ábrázolja. Díszítése a törzstől elválasztó, tagozott talpgyűrű felett vízszintes, kerekded szárból kinövő, két sorban elhelyezett háromágú, púpos hátú levelekből áll. A soron belül a levelek váltakozva hajolnak ki, illetve merednek felfelé. Mindkét szélén, a derékszögben metsződő falsarok oldalán, a felső levélsorozat szintjén egy-egy félbevágott férfifejet mintáztak meg, amelyek szájainak szegletéből levél szára csüng alá. Díszített felületein a mintázó

szerszám fogazott felületének nyoma figyelhető meg. Határozott, pontos körvonalakkal mintázott. Erősen sérült, csorba. Középkori mintaképe ennek a gipszmintának sem ismert, hasonlóan az előző katalógustételben leírt tárgyhoz. A középkori formák másolására lásd az előző, II-5. tétel leírását.

- B 1880-as évek, Schulek Frigyes műhelye
- C ma. 44 cm, sz. 48 cm, mé. 49 cm
- D A hajó déli pillérsorában lévő második (B) pillér fejezetein faragták ki a gipszmintán látható díszítést
- E BTM KO Fotótár, ltsz. 3054
- F Mátyás-templom, karzat feletti helyiség a tetőtérben
- H CSEMEGI 1940. 149. 56. kép; CSEMEGI 1950. 151. kép.

II-7. (31–32. kép)**A Háromnegyedoszlop-fejezet gipszmintája.**

A hajó déli pillérsorában álló második (B) pillér Schulek által újrafaragtatott fejezetzónájához készített minta, amely a pillér síkjából kiemelkedő széles háromnegyedoszlop fejezetének részletét ábrázolja. Díszítése tagozott nyakgyűrű felett két sorban elhelyezett háromágú, púpos hátú levelekből áll, amelyek kerekded, vízszintes szárból nőnek ki. A soron belül a levelek váltakozva hajolnak ki, illetve merednek felfelé. A minta jobb szélén a felső levélsorban fél emberfejet formáltak ki, amelynek szájából levél szára jön elő. Díszített felületein a mintázó szerszám fogazott felületének nyoma figyelhető meg. Határozott, pontos körvonalakkal

mintázott. A gipszminta jobb oldala letörött és hiányzik, meglévő része is néhol csorba. A fenti két (Kat. II-5, 6) mintához hasonlóan ennek a fejezetnek sem ismert eredeti, középkori faragványa vagy gipszmásolata.

- B 1880-as évek, Schulek Frigyes műhelye
- C ma. 44 cm, sz. 38 cm, mé. 50 cm
- D A hajó déli pillérsorában lévő második (B) pillér fejezetein faragták ki a gipszmintán látható díszítést
- E BTM KO Fotótár, ltsz. 11144
- F Mátyás-templom, karzat feletti helyiség a tetőtérben
- H CSEMEGI 1950. 150. kép

II-8. (29–30. kép)

A Háromnegyedoszlop-fejezet gipszmintája.

Falpillér bal szélső háromnegyedoszlopát és a hozzá jobb oldalról csatlakozó derékszögű falsarkot ábrázoló gipszminta, amely a fejezet alatti oszloptörzs rövid részletét, illetve a fejezet feletti tagozott fejlemez is megjeleníti. Az oszloptörzset a fejezettől elválasztó keskeny, tagozott nyakgyűrű felett két sorban elhelyezett, hengeres szárról felnövekvő, háromágú, púpos hátú levelek sorakoznak. A soron belül a levelek váltakozva hajolnak ki, illetve merednek felfelé. Az oszlop jobb oldalán, a csatlakozó derékszöveget bezáró falsarkot fejkendős női fej foglalja el, amely telt, húsos arcával a homlósíkon tekint kifelé. A fej nagyméretű, az alsó levélsor szintjéről emelkedik ki, és felér csaknem a felső levélsor felette összezáródó felső leveleiig. A poligonális tagozott fejlemez jobb szélén a csatlakozó fejezetrészlet fejlemezének indítása is látszik. A gipszminta felületén jól megfigyelhető a mintázó szerszám fogazott élének lenyomata. A Schulek-iroda rajzi hagyatékában fennmaradt Joseph Keintzel 1876. október 6-i dátummal szignált tanulmányrajza („Studie”), amely teljes részletességgel a gipszminta formáit ábrázolja. A rajz feltehetően a gipszminta készítése során, előkészítő tanulmányként jött létre (*Mátyás-templom* 2015. Kat.

3.36). Egyéb forrás hiányában megállapíthatatlan, hogy a gipszminta eredeti középkori faragványt másolt-e részben vagy egészen, esetleg teljesen egyéni invenció eredménye. A női fej mintázása mindenesetre távol áll a középkori gyakorlattól, de ez lehet a másoló kéz 19. századi iskolázottságának hatása. Ritka megoldás a gipszek között az is, hogy a profilált fejlemez is ábrázolják, ez inkább másolatra utal. További ellentmondást találunk a faragvány elhelyezésénél. Bár a tanulmányrajz felirata szerint a második (B) falpillér oszlopfőjét ábrázolja, a Schulek által újonnan kifaragtatott fejezetet a déli első (A) falpilléren helyezték el.

B Dinnert Ferenc (?), 1876 körül

C ma. 64 cm, sz. 66 cm (alul 43 cm), mé. 28 cm

D Jelenleg a déli oldalhajó déli falának nyugatról számított első (A) falpillérének fejezetén van kifaragva. Joseph Keintzel 1876-os rajza a második (B) falpillért tünteti fel

E BTM KO Fotótár, ltsz. 11151

F BTM Régészeti kislelet raktár

H CSEMEGI 1940. 159. 54. kép; CSEMEGI 1955. 96–97. 165. kép; GEREVICH 1971. 71. Pl. XLVIII/122; GEREVICH 1973. 254. 60. kép; *Zsigmond* 1987. Kat. II. 182 (Marosi Ernő); *Mátyás-templom* 2015. Kat. 3.35 (Végh András)

III. A Mátyás-templomból ismeretlen, de annak anyagával együtt fennmaradt 19. század végi, 20. század eleji gipszminták

III-1. (33–34. kép)

A Zárókő gipszmintája (?).

Üreges hátú keresztboltozati zárókő, melynek bordái tompa-, illetve hegyesszöget zárnak egymással. A minta/másolat? csak a bordák középső csúcsíves tagját ábrázolja. Középrészét karéjos ujjakból álló rozettába foglalt, négyszirmú virágmotívum díszíti. A 13. századi formákat idéző zárókő a templomból nem ismert.

B ?

C 45×44 cm, mé. 16 cm, középdsz átm. 28 cm

D Helye a Mátyás-templomban nem azonosítható

E BTM KO Fotótár, Itsz. 11149

F Mátyás-templom, karzat feletti helyiség a tetőtérben

G A gipszmintába bevéselt szám: „1908”

III-2. (35–36. kép)

A Kapubélet-fejezet részletének gipszmintája.

Homorlattal elválasztott, két egymás melletti keskeny háromnegyedoszlop egybefaragott fejezetzónája. A fejezeten az ornamentikát két sorba rendezték. Az alsó sorban indáról kihajló, szeszélyesen rendezett levéldísz, a felső sorban S vonalban hullámzó indáról kihajló ötágú púpos hátú levelek találhatóak. A fejezet alján ék alakú nyakgyűrű. A minta alja és teteje zárt, háta üreges. Laposan kiképzett

tetején vasdrót felfüggesztés. A Mátyás-templom épületéről nem ismert hasonlóan megmintázott fejezet.

B ?

C ma. 30 cm, sz. 38 cm, mé. 15 cm

D Helye a Mátyás-templomban nem azonosítható

E BTM KO Fotótár, Itsz. 11152

F Mátyás-templom, karzat feletti helyiség a tetőtérben

III-3. (37–38. kép)

A Oszlopféjezet gipszmintája.

Keskeny oszlophoz tartozó fejezet, amelynek tagozott fejlemez nyolcszögletű. A fejlemez egyik oldalán a tagozat letörött, lehet, hogy itt illeszkedett egy hátlaphoz. A fejezet hét oldalát egy-egy, felső végükön púpos háttal visszahajló keskeny, fodros levél díszíti. A minta alja zárt, tetején a zárt lapba középen kúpos bemélyedés található. A fogazott mintázó szerszám nyomai jól láthatók.

A Mátyás-templom épületéről nem ismert hasonlóan megmintázott fejezet.

B ?

C ma. 25,5 cm, sz. 33cm, mé. 30 cm

D Helye a Mátyás-templomban nem azonosítható

E BTM KO Fotótár, Itsz. 11143

F Mátyás-templom, karzat feletti helyiség a tetőtérben

III-4. (39–40. kép)

A Kúszólevél gipszmintája.

Tagozatból merőlegesen kinövő, enyhén jobbra hajló, erezett, púpos hátú, háromágú levél. Mind-egyik ága háromkaréjos végződésű, a levél szárából kétoldalt két kisebb háromágú levél hajlik ki. Laposan kiképzett tetején vasdrót felfüggesztés. A Mátyás-templom épületéről nem ismert hasonlóan megmintázott kúszólevél.

B ?

C ma. 23 cm, sz. 14 cm, mé. 9 cm

D Helye a Mátyás-templomban nem azonosítható

E BTM KO Fotótár, Itsz. 11159

F Mátyás-templom, karzat feletti helyiség a tetőtérben

G Tetején bekarcolt „295” szám

III-5. (40–41. kép)**A Kúszólevél gipszmintája.**

Enyhe homorlatú tagozat élén elhelyezett kúszólevél. Három darabra törve. Felső részén vasdrót felfüggesztés. A Mátyás-templom épületéről nem ismert hasonlóan megmintázott kúszólevél.

B ?

C ma. 30 cm, sz. 15 cm, mé. 15 cm

D Helye a Mátyás-templomban nem azonosítható

E BTM KO Fotótár, ltsz. 11159

F Mátyás-templom, karzat feletti helyiség a tetőtérben

III-6. (42–43. kép)**A Kúszólevél gipszmintája.**

Tompaszögű él mentén elhelyezett kúszólevél. Háromágú, púpos hátú, erezett, széles felületű levéldísz. Alja letörött, tetején vasdrót felfüggesztés. A Mátyás-templom épületéről nem ismert hasonlóan megmintázott kúszólevél.

B ?

C ma. 26 cm, sz. 20 cm, mé. 21 cm

D Helye a Mátyás-templomban nem azonosítható

E BTM KO Fotótár, ltsz. 11158

F Mátyás-templom, karzat feletti helyiség a tetőtérben

III-7. (43–44. kép)**A Kúszólevél gipszmintája.**

Tompaszögű él mentén elhelyezett kúszólevél. Háromágú, púpos hátú, erezett, széles felületű levéldísz. Alja letörött. Hátán vasdrót felfüggesztés. A Mátyás-templom épületéről nem ismert hasonlóan megmintázott kúszólevél.

B ?

C ma. 21 cm, sz. 16 cm, mé. 18 cm

D Helye a Mátyás-templomban nem azonosítható

E BTM KO Fotótár, ltsz. 11158

F Mátyás-templom, karzat feletti helyiség a tetőtérben

III-8. (40, 45. kép)**A Kúszólevél gipszmintája.**

Derékszögű él mentén elhelyezkedő kúszólevél. Erősen sérült, a levelek felső felületükön feltáskásodtak, mállanak. A Mátyás-templom épületéről nem ismert hasonlóan megmintázott kúszólevél.

B ?

C ma. 21 cm, sz. 19,5 cm, mé. 23 cm

D Helye a Mátyás-templomban nem azonosítható

E BTM KO Fotótár, ltsz. 11159

F Mátyás-templom, karzat feletti helyiség a tetőtérben

G „172” vagy „772”, aljára ceruzával felírva

III-9. (43, 46. kép)**A Kúszólevél gipszmintája.**

Nyolcszögű hasáb egyik oldalán kinövő kúszólevél. Háromágú, púpos hátú, erezett, széles felületű levéldísz. A levelek púpos háta erősen kihangsúlyozott. A szár alja csigás végződésű, úgyszintén a két alsó kihajló levél és a két szélső háromágú levél alsó ágai. Négy darabra törve. A Mátyás-templom

épületéről nem ismert hasonlóan megmintázott kúszólevél.

B ?

C ma. 27 cm, sz. 19 cm, mé. 16 cm

D Helye a Mátyás-templomban nem azonosítható

E BTM KO Fotótár, ltsz. 11158

F Mátyás-templom, karzat feletti helyiség a tetőtérben

III-10. (40, 47. kép)**A Fiálécsúcs gipszmintája.**

Nyolcszögű fiálécsúcs felének mintája, két oldalán egy-egy kúszólevéllel. A Mátyás-templom épületéről nem ismert hasonlóan megmintázott kúszólevél.

B ?

C ma. 26 cm, sz. 21 cm, mé. 12 cm

D Helye a Mátyás-templomban nem azonosítható

E BTM KO Fotótár, ltsz. 11159

F Mátyás-templom, karzat feletti helyiség a tetőtérben

Rövidítések, bibliográfia

Intézmény

BTM KO Budapesti Történeti Múzeum, Középkori Osztály

Irodalom

Budapest 1991

Budapest im Mittelalter. Braunschweig, Braunschweiger Landesmuseum 26. April – 8. November 1991. Hg. von Gerd BIEGEL. (Schriften des Braunschweiger Landesmuseums 62.) Braunschweig, [Appelhans], 1991.

Buzás 2012

Buzás Gergely: A budapesti Mátyás-templom középkori Mária-kapuja. *Archaeologia – Altum Castrum Online*. Visegrád, Visegrádi Mátyás Király Múzeum, 2012. <http://archeologia.hu/content/archeologia/73/buzas-g-matyas-templom.pdf> Letöltés ideje: 2014. augusztus 30.

CSEMEGI 1940

CSEMEGI József: Adatok a budavári főtemplom középkori építéstörténetéhez. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 8. 1940. 118–167.

CSEMEGI 1955

CSEMEGI József: *A budavári főtemplom középkori építéstörténete*. Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1955.

ÉBER 1904

ÉBER László: Középkori és renaissance emlékek Budapest területéről. *Budapest Régiségei*, 8. 1904. 54–84.

ENTZ 1985

ENTZ Géza: *A Mátyás templom és a Halászbástya*. Budapest, Corvina Kiadó, 1985.

ENTZ–CSEMEGI 1955

ENTZ Géza–CSEMEGI József: A Szentháromság téri Nagyboldogasszony-templom. In: *Budapest műemlékei*, I. Szerk. HORLER Miklós. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1955. 431–458.

GEREVICH 1971

GEREVICH László: *The Art of Buda and Pest in the Middle Ages*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971.

GEREVICH 1973

GEREVICH László: Budapest művészete az Árpád-korban. (Buda és Pest művészete a tatárjárás előtt.) In: *Budapest története*, I. Szerk. GEREVICH László. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973. 351–401.

HORVÁTH 1932

HORVÁTH Henrik: *A Fővárosi Múzeum Kőtárának leíró lejtorma*. Budapest, Székesfővárosi Múzeum, 1932.

HORVÁTH 1935

HORVÁTH Henrik: *Budai kőfaragók és kőfaragójelek*. (Budapest székesfőváros várostörténeti monográfiái, 6.) Budapest, Budapest Székesfőváros, 1935.

HORVÁTH 1938

HORVÁTH Henrik: *Budapest művészeti emlékei*. (Magyarország művészeti emlékei, 2.) Budapest, Műemlékek Országos Bizottsága, 1938.

HORVÁTH 1941

HORVÁTH Henrik: *Középkori budai fejek*. Budapest, Budapest Székesfőváros, 1941.

Lajos 1982

Művészet I. Lajos király korában 1342–1382. Székesfehérvár, István Király Múzeum, 1982. szeptember 11. – 1983. március. Szerk. MAROSI Ernő–TÓTH Melinda–VARGA Lívia. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1982.

Mátyás-templom 2015

Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246–2013). Szerk. FARBAKY Péter–FARBAKYNÉ DEKLAVA Lilla–MÁTÉFFY Balázs–RÓKA Enikő–VÉGH András. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeum és Budavári Nagyboldogasszony-templom, 2015.

MM 1987

Magyarországi művészet 1300–1470 körül, I–II. Szerk. MAROSI Ernő. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987.

TÖRÖK 1973

TÖRÖK Gyöngyi: Die Ikonographie des letzten Gebetes Mariä. *Acta Historiae Artium*, 19. 1973. 151–205.

Zsigmond 1987

Művészet Zsigmond király korában 1387–1437, I–II. Budapesti Történeti Múzeum, 1987. május 29. – november. Szerk. BEKE László–MAROSI Ernő–WEHLI Tünde. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 1987.

1. A főszentély nyugatról második, a szentélylezárást bevezető, északi, ún. F falpillérének fejezetéről készítettett gipszmásolat (Kat. I-1/a–b) a Mátyás-templom karzat feletti helyiségében. (Fotó: Havasi Krisztina, 2006)

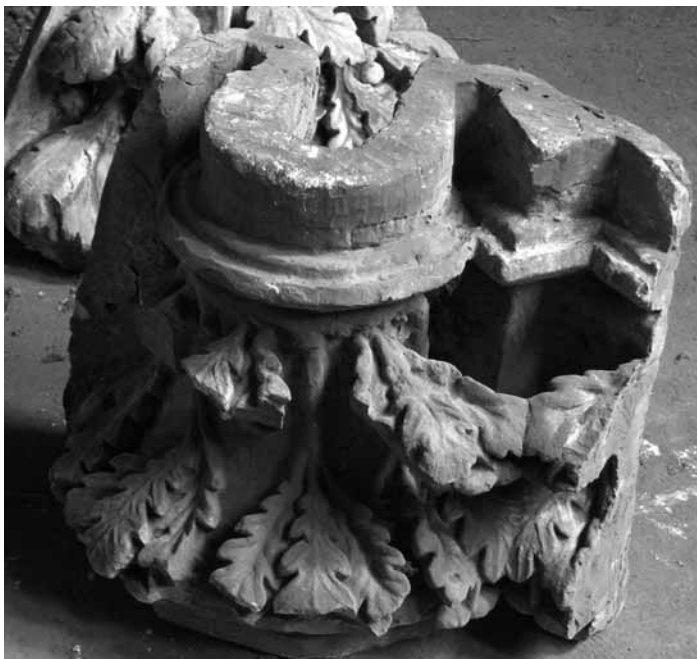
2. A főszentély nyugatról második, a szentélylezárást bevezető, északi, ún. F falpillérének fejezetéről készítettett gipszmásolat (Kat. I-1/a–b). Archív felvétel, 1950-es évek előtt. BTM KO Fotótár, ltsz. 11138

3. A főszentély nyugatról második, a szentélylezárást bevezető, északi, ún. F falpillérének fejezetéről készített gipszmásolat (Kat. I-2) a Máttyás-templom karzat feletti helyiségében. (Fotó: Havasi Krisztina, 2006)

4. A főszentély nyugatról második, a szentélylezárást bevezető, északi, ún. F falpillérének fejezetéről készített gipszmásolat (Kat. I-2). Archív felvétel, 1950-es évek előtt. BTM KO Fotótár, ltsz. 11142

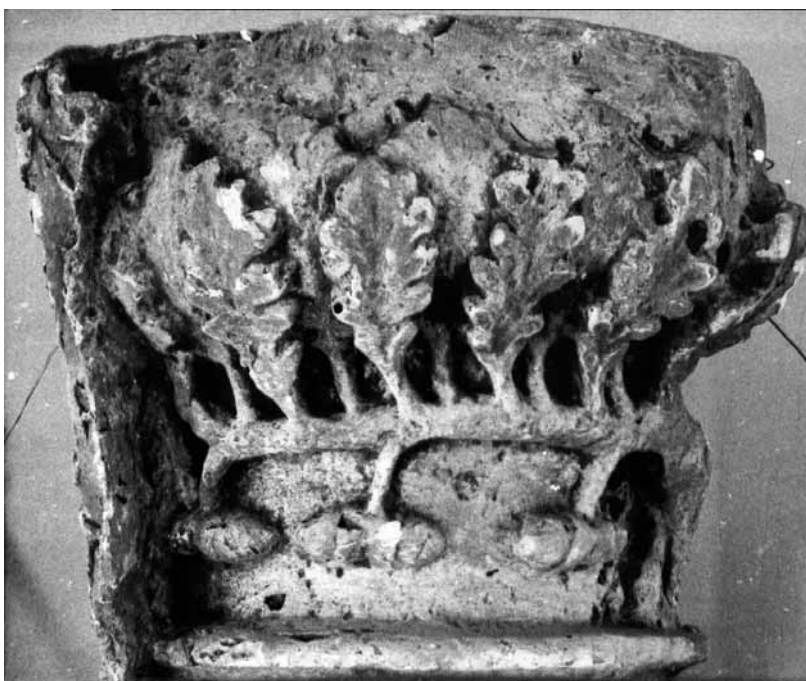
5. Háromnegyedoszlop fejezetének gipszmásolata (Kat. I-3) a főszentélyből a Mátyás-templom karzat feletti helyiségében. (Fotó: Havasi Krisztina, 2006)

6. Háromnegyedoszlop fejezetének gipszmásolata (Kat. I-3) a főszentélyből. Archív felvétel, 1950-es évek előtt. BTM KO Fotótár, ltsz. 11145

7. Féloszlopfejezet töredékes gipszmásolata (Kat. I-4) a főhajóból a Mátyás-templom karzat feletti helyiségében. (Fotó: Havasi Krisztina, 2006)

8. Féloszlopfejezet töredékes gipszmásolata (Kat. I-4) a főhajóból. Archív felvétel, 1950-es évek előtt. BTM KO Fotótár, ltsz. 3006

9. Háromnegyedoszlop fejezetének gipszmásolata a főhajóból (Kat. I-5) a Mátyás-templom karzat feletti helyiségében. (Fotó: Havasi Krisztina, 2006)

10. Háromnegyedoszlop fejezetének gipszmásolata (Kat. I-5) a főhajóból. Archív felvétel, 1950-es évek előtt. BTM KO Fotótár, Itsz. 11148

11. Háromnegyedoszlop fejezetének gipszmásolata (Kat. I-6) a főhajóból a Mátyás-templom karzat feletti helyiségében. (Fotó: Havasi Krisztina, 2006)

12. Háromnegyedoszlop fejezetének gipszmásolata (Kat. I-6) a főhajóból. Archív felvétel, 1950-es évek előtt. BTM KO Fotótár, ltsz. 11151

13. Háromnegyedoszlop fejezetének gipszmásolata (Kat. I-7) a főhajóból a Mátyás-templom plébániájának kapualjában. (Fotó: Végh András, 2005)

14. Háromnegyedoszlop fejezetének gipszmásolata (Kat. I-7). Archív felvétel, 1950-es évek előtt. BTM KO Fotótár, ltsz. 11139

15. A délnyugati ún. Mária-kapu kaputimpanonjának bal felső részletéről készített gipszmásolat (Kat. I-8) restaurált állapotban (Fotó: Tihanyi Bence, 2015)

16. A délnyugati ún. Mária-kapu kaputimpanonjának bal felső részletéről készített gipszmásolat (Kat. I-8).
Archív felvétel, 1950-es évek előtt. BTM KO Fotótár, ltsz. 23555

17. A főszentély falpillérfejezetének gipszmintája (Kat. II-1) a Mátyas-templom karzat feletti helyiségében. (Fotó: Havasi Krisztina, 2006)

18. A főszentély falpillérfejezetének gipszmintája (Kat. II-1). Archív felvétel, 1950-es évek előtt. BTM KO Fotótár, Itsz. 11153

19. Háromnegyedoszlop-fejezet gipszmintája (Kat. II-2) a szentélylezárásból a Mátyás-templom karzat feletti helyiségében. (Fotó: Havasi Krisztina, 2006)

20. Háromnegyedoszlop-fejezet gipszmintája (Kat. II-2) a szentélylezárásból. Archív felvétel, 1950-es évek előtt. BTM KO Fotótár, ltsz. 11154

21. Oszlopfőrészet gipszmintája (Kat. II-3) a Mátyás-templom karzat feletti helyiségében. (Fotó: Havasi Krisztina, 2006)

22. Oszlopfőrészet gipszmintája (Kat. II-3). Archív felvétel, 1950-es évek előtt. BTM KO Fotótár, ltsz. 11141

23. Konzol gipszmintája (Kat. II-4) a Máttyás-templom karzat feletti helyiségében. (Fotó: Havasi Krisztina, 2006)

24. Konzol gipszmintája (Kat. II-4). Archív felvétel, 1950-es évek előtt. BTM KO Fotótár, ltsz. 11147

25. Háromnegyedoszlop fejezetének gipszmintája (Kat. II-5) a Mátyás-templom karzat feletti helyiségében. (Fotó: Végh András, 2006)

26. Háromnegyedoszlop fejezetének gipszmintája (Kat. II-5). Archív felvétel, 1950-es évek előtt. BTM KO Fotótár, ltsz. 11146

27. Háromnegyedoszlop fejezetének gipszmintája (Kat. II-6) a Mátyás-templom karzat feletti helyiségében. (Fotó: Végh András, 2006)

28. Háromnegyedoszlop fejezetének gipszmintája (Kat. II-6). Archív felvétel, 1950-es évek előtt. BTM KO Fotótár, ltsz. 3054

29. Háromnegyedoszlop fejezetének gipszmintája (Kat. II-8), restaurálás utáni állapot (Fotó: Tihanyi Bence, 2015)

30. Háromnegyedoszlop fejezetének gipszmintája (Kat. II-8). Archív felvétel, 1950-es évek előtt. BTM KO Fotótár, ltsz. 11151

31. Háromnegyedoszlop fejezetének gipszmintája (Kat. II-7) a Mátyás-templom karzat feletti helyiségében.

32. Háromnegyedoszlop fejezetének gipszmintája (Kat. II-7). Archív felvétel, 1950-es évek előtt. BTM KO Fotótár, ltsz. 11144

33. Keresztboltozati zárókő gipszmintája (?) (Kat. III-1) a Mátyás-templom karzat feletti helyiségében. (Fotó: Havasi Krisztina, 2006)

34. Keresztboltozati zárókő gipszmintája (?) (Kat. III-1). Archív felvétel, 1950-es évek előtt. BTM KO Fotótár, ltsz. 11149

35. Kapubélllet-fejezet részletének gipszmintája (Kat. III-2) a Mátyás-templom karzat feletti helyiségében. (Fotó: Végh András, 2006)

36. Kapubélllet-fejezet részletének gipszmintája (Kat. III-2). Archív felvétel, 1950-es évek előtt. BTM KO Fotótár, ltsz. 11152

37. Oszlopféjezet gipszmintája (Kat. III-3) a Mátyás-templom karzat feletti helyiségében. (Fotó: Végh András, 2006)

38. Oszlopféjezet gipszmintája (Kat. III-3). Archív felvétel, 1950-es évek előtt. BTM KO Fotótár, ltsz. 11143

40. Kúszólevelek és fiálécsúcs gipszmintái (Kat. III-4, 5, 8, 10). Archív felvétel, 1950-es évek előtt. BTM KO Fotótár, ltsz. 11159

39. Kúszólevél gipszmintája (Kat. III-4) a Mátyás-templom karzat feletti helyiségében. (Fotó: Végh András, 2006)

41. Kúszólevél gipszmintája (Kat. III-5) a Mátyás-templom karzat feletti helyiségében. (Fotó: Végh András, 2006)

43. Kúszólevelek gipszmintái (Kat. III-6, 7, 9). Archív felvétel, 1950-es évek előtt. BTM KO Fotótár, ltsz. 11158

42. Kúszólevél gipszmintája (Kat. III-6) a Mátyás-templom karzat feletti helyiségében. (Fotó: Végh András, 2006)

44. Kúszólevél gipszmintája (Kat. III-7) a Mátyás-templom karzat feletti helyiségében. (Fotó: Végh András, 2006)

45. Kúszólevél gipszmintája (Kat. III-8) a Mátyás-templom karzat feletti helyiségében. (Fotó: Végh András, 2006)

47. Fiálécsúcs gipszmintája (Kat. III-10) a Mátyás-templom karzat feletti helyiségében. (Fotó: Végh András, 2006)

46. Kúszólevél gipszmintája (Kat. III-9) a Mátyás-templom karzat feletti helyiségében. (Fotó: Végh András, 2006)

Papp Júlia

Gipszgyűjteményt cserélünk szakácsnőre

*Források az Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskola
gipszgyűjteményének történetéhez*

Forrásközlésünkben – elsősorban az Iparművészeti Iskola jogutódjának, a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem (MOME) Levéltárának a 20. század első felére vonatkozó iratanyaga alapján – a hazai intézményi gipszgyűjtemények bővítésének néhány lehetséges útját mutatjuk be. Ezek közül a legfontosabb – úgy tűnik – a különböző állami intézmények (múzeumok, iparos- vagy művész-képzéssel foglalkozó tanintézmények) közötti cserekapcsolat, illetve ajándékozás volt.

Az első világháborút követően az Iparművészeti Iskola vezetése többször is kísérletet tett arra, hogy oktatási célú gipszgyűjteménye bővítéséhez a Képzőművészeti Főiskolától használaton kívüli másolatokat kérjen. Bár a főiskola (1871-től 1908-ig Országos Magyar Királyi Mintarajztanoda és Rajztanárképezde) gipszgyűjteménye nem maradt fenn, néhány egykori iratból vázlatos képet kaphatunk a gyűjtemény jellegéről. Keleti Gusztáv igazgató 1876. január 5-én a Mintarajztanoda fejléces levélpapírján 12 nevezetes antik szobor (köztük például a kapitóliumi, a Medici- és a milői Vénusz) gipszmásolatának beszerzési forrásáról kért tájékoztatást. A feladattal megbízott munkatárs a felsorolt szobrok neve mellé ceruzával feljegyezte, honnan lehet beszerezni őket. Az intézmény több európai másolatkészítő céggel is tárgyalt, az iratok között megtalálható a római Leopoldo Malpieri nyomtatott árjegyzéke (1. irat), a berlini Micheli cég (Gebrüder Micheli), a müncheni Polytechnikum, a bécsi Carlo Vanni és a frankfurti Antonio Vanni árajánlata.¹ A műtárgymásolatokat – amelyek között már nemcsak antik szobrok reprodukciói szerepeltek – végül Antonio Vannitól vásárolták meg (2. irat). Nagyobb volumenű vásárlás történt

a Mintarajztanoda részére 1887-ben a berlini múzeum gipszöntödéjéből is (3. irat).

1913-ban jelentős kollekciónal bővült az Iparművészeti Iskola gyűjteménye, ugyanis az Iparművészeti Múzeumtól – melynek épületében ekkor működött – letétbe megkapta Pulszky Ferenc 748 darabból álló, elefántcsont faragványok és pecsétek másolatait tartalmazó gyűjteményét. Pulszky Fejérváry Gábortól örökölt, rendkívül értékes és nemzetközileg is jól ismert elefántcsontfaragvány-gyűjteményének történetével számos hazai és külföldi munka foglalkozott, s újabban megjelent a Firenzében letelepedett, angol származású John Brampton Philpot által feltehetően az 1860-as években készített, Pulszky által 1868-ban a Nemzeti Múzeumnak ajándékozott, elefántcsont-másolatokat ábrázoló fényképsorozat katalógusa is.² Pulszky önéletrajzából tudjuk, hogy neki is volt egy jelentékeny elefántcsontmásolat-gyűjteménye, melynek egy részét úgy szerezte be, hogy eredeti elefántcsont faragványai lemásoltatásának engedélyezéséért cserébe példányokat kért a londoni Arundel Society által az 1850–1860-as években készített és árusított elefántcsont-másolat (fictile ivory) sorozatból. A lentebb közölt két dokumentum (4–5. irat) nemcsak azt bizonyítja, hogy Pulszky az itáliai emigrációból Philpot fényképein kívül az elefántcsont-másolatok és pecsétmásolatok sorozatát is hazahozta, hanem azt is, hogy a terjedelmes kollekciónak az Iparművészeti Múzeumnak ajándékozta. A MOME Levéltárában a másolatgyűjtemény későbbi sorsára vonatkozó semmiféle adatot nem találtam, s arról sincs információm, hogy a gyűjtemény megsemmisült-e vagy lappang. Esetleges

1 MTA BTK Művészettörténeti Intézet Adattára, a Képzőművészeti Főiskola iratanyaga, MDK-C-I-1/1324–1340.

2 Júlia PAPP–Benedetta CHIESI (eds.): *John Brampton Philpot's Photo-*

graphs of Fictile Ivory / John Brampton Philpot fényképsorozata elefántcsont faragványok másolatairól. Budapest, 2016 – a Fejérváry–Pulszky-féle gyűjteményre vonatkozó irodalom ismertetésével.

felbukkanása – a 19. századi műtárgymásolatok iránt az utóbbi időben külföldön és itthon egyaránt megélték a kíváncsi érdeklődés tükrében – nagy jelentőséggel bírta.³

Az első világháború után az Iparművészeti Iskola vezetése a Szépművészeti Múzeumtól is próbált gipszmásolatokat szerezni (6. irat). Az Iparművészeti Iskola – itt is a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium leirata alapján – néhány hónappal később már át is vehetett a múzeumtól egy tíz tételből álló, antik, középkori és modern műalkotások másolatait egyaránt tartalmazó kollekción (7. irat). Az Iparművészeti Iskola vezetése az átadott anyag ideiglenes letéti státuszát örökössé próbálta tenni, amitől a múzeum vezetése nem zárkózott el, csak az időpontját kívánta későbbre helyezni (8–9. irat). Néhány évvel később az Iparművészeti Iskola vezetése az Iparrajziskolához is fordult gipszmásolatok kölcsönzése ügyében (10. irat).

A 20. század elején a Képzőművészeti Főiskolának még viszonylag jelentékeny gipszgyűjteménye lehetett, erre következtethetünk az Iparművészeti Iskola igazgatójának 1920-ban kelt levéltervezetéből, melyben feleslegessé vált gipszmintákat kért a testvérintézmény vezetőjétől. Az iskola két évvel később ismét azzal a kéréssel fordult a Képzőművészeti Főiskola Rektori Tanácsához, hogy az ékítőművészet oktatásának megszűnése miatt feleslegessé vált, ezért használaton kívül helyezett gipszöntvényekből egy kollekción engedjenek át számukra. Kérésüket azzal indokolták, hogy az Iparművészeti Iskola gipszmintái a több mint két évtizedes használat alatt teljesen tönkrementek, és nincs pénzük újak vásárlására (11. irat).⁴

Az Iparművészeti Iskola kérése hivatalos nyomtatékként kapott azzal, hogy a problémával néhány hónappal később a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium is foglalkozott. Lyka Károly, a Képzőművészeti Főiskola e. i. rektora 1922. június 17-én kelt levelében arra kérte Gróh Istvánt, az Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskola igazgatóját, hogy mivel a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1922. április 25-i 18.182/1922. III. a számú leirata elrendelte, hogy a Képzőművészeti Főiskolán feleslegessé vált gipszöntvényeket az Iparművészeti Iskolának és a rászoruló középiskoláknak adják át, bízta meg az iskola egyik tanárát a kiselejtezésre váró gipszöntvények közötti válogatással. A levél hátoldalára 1922. július 15-i dátummal kézzel írt feljegyzés arról tanúskodik, hogy

a háborút követő szűkös időkben magától értetődő volt egyfajta „cserekereskedelem”: „VII/14-én Ferenczy quaeator úrtól élőszóval azt a fölvilágosítást kaptam, hogy a gipszek csak a tőlünk kért litográf sajtó ellenében lesznek kaphatók.”⁵

A műtárgymásolatok átadásának lebonyolítására a két intézmény képviselőiből álló bizottság alakult, s az ülésről felvett jegyzőkönyvből kiderül, hogy a „barterüzletnek” nemcsak tárgyak, hanem emberek „kölcsönzése” is részét képezte: a főiskola az átadott gipszekért cserébe az Iparművészeti Iskola kiváló szakácsnőjét kérte kölcsön (12. irat).

Az ajándékba vagy letétbe kapott gipszmásolatok mellett az Iparművészeti Iskola alkalmanként vásárlással is próbálta gazdagítani mintagyűjteményét. Egy 1922-ből fennmaradt számla szerint egy budapesti gipszöntő műhelytől elsősorban ornamentális mintákat vásároltak, melyek között középkori és reneszánsz műalkotásokról készült másolatok is szerepeltek (13. irat).

A fenti adatok alapján némileg meglepő az a tájékoztatás, melyet az Iparművészeti Iskola vezetősége egy 1928-as, Petrovics Elek által közvetített nemzetközi adatszolgáltatási kérésre (14. irat) az intézmény gipszgyűjteményéről adott. Mint a Népszövetség Szellemi Együttműködés Nemzetközi Intézete (Société des Nations Institut International de Coopération Intellectuelle, Section des Relations Artistiques; League of Nations International Institute of Intellectual Cooperation, Artistic Relations Section, Paris, [1er] 2, Rue de Montpensier [Palais-Royal]) által a különböző országokba szétküldött francia nyelvű levél mellékletéből kiderül, a tájékoztatásra vonatkozó felkérést a Szépművészeti Múzeum, az Iparművészeti Múzeum és az Iparművészeti Iskola kapta meg, tehát ennek a három hazai intézménynek lehetett a korban jelentősebb gipszmásolat-gyűjteménye. A levelet az intézet igazgatója, Julius Luchaire a magyar delegált Magyary Zoltán címére (Budapest, Hold utca 16.) küldte, nyilván ő továbbította a kérést Petrovicsnak, aki továbbküldte azt az Iparművészeti Múzeumnak és az Iparművészeti Iskolának. A párizsi bizottság célja, mint a levélben olvasható, az európai gipszgyűjtemények és gipszöntőműhelyek közötti kapcsolatok létrehozása, ezt szolgálja az adatgyűjtés is.

Bár elképzelhető, hogy az Iparművészeti Iskola határozott nemleges válasza (15–16. irat) csupán a magyar

3 A két levélre Nagy Györgyi hívta fel a figyelmemet. Vö. PAPP–CHIESI 2016 (lásd 2. jegyzetben). 85. A múzeumnak küldött levél tervezetét az Iparművészeti Iskola 1913. évi iktatókönyvében kreatív módon az M betűhöz jegyezték be: „Múzeum által átengedett elefántcsont

másolatokat megköszönjük.”

4 MOME Levéltár, 84/1922. sz.

5 MOME Levéltár, 1884/1922. sz.

iparművészeti emlékek másolatainak hiányára vonatkozik,⁶ figyelemreméltó, hogy a tájékoztatásban nem tesznek említést az iskola külföldi emlékeket ábrázoló gipszmásolatairól, annak ellenére, hogy a felmérést megelőző években – mint a fentebb ismertetett forrásokból is kiténik – ajándékozás, letétbe helyezés és vásárlás útján valamennyire bővíthették gyűjteményüket. Ezt erősíti meg, hogy a MOME Levéltárának fennmaradt korabeli mutatókönyve szerint 1927-ben Sehr József készített egy kimutatást az iskola gipszöntvényeiről (484/6/1927), mely azonban számomra más, a gipszgyűjteményre vonatkozó irathoz hasonlóan ma már sajnos nem található meg a levéltárban.

1933-ban – úgy tűnik – újabb darabokkal bővült a gyűjtemény: a Magyar Királyi Állami Felső Építő Ipariskola a kereskedelmi miniszter által feloszlott gipszöntőműhelyének anyagát felajánlotta a vallás- és közoktatásügyi miniszternek (17. irat). 1933. december 12-én írt levelében a VKM képviselőjében dr. Tihamér Lajos miniszteri tanácsos arra kérte Réti Istvánt, a Képzőművészeti Főiskola rektorát, „hogy a szóbanforgó ajándék felhasználására nézve az Orsz. m. kir. Iparművészeti Iskola igazgatójával egyetértően” tegyen jelentést. A Képzőművészeti Főiskola iratai között fennmaradt egy, 1934 elején a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez írt levél tervezete, mely arról tudósít, hogy a miniszter által felajánlott gipszmintákat a főiskola és az Iparművészeti Iskola képviselői együtt megtekintették.

A készletből a főiskola 17, az Iparművészeti Iskola 33, az oktatásban felhasználható darabot válogatott ki, amit már mindkét intézmény át is vett. (Az iratok között 1934. január 18-i dátummal csupán a Képzőművészeti Iskolának átadott tárgyak jegyzéke szerepelt, 8 kész-áru és 9 eredeti minta sorszáma és ára, az ábrázolás tárgyának megjelölése nélkül.)⁷

Az Iparművészeti Iskola gipszgyűjteményének létezésére utal az is, hogy a második világháború után más intézményeknek is adtak kölcsön, illetve ajándékoztak darabokat. 1948-ban az az évtől Iparművészeti Főiskolaként működő tanintézet az Építéstudományi Intézetnek adott kölcsön gipszmintákat, melyeket három évvel később visszakértek (18. irat). A tanintézmény 1949-ben a debreceni Pedagógiai Főiskolának is adott át gipszöntvényeket (19. irat). Az átadott tárgyak listája nem maradt fenn, csupán az Iparművészeti Főiskola gondnoka által 1949. április 1-jén írt levelet ismerjük, melyben a Vallás- és Közoktatásügyi minisztérium 237.150/1949. VIII. sz. rendelete alapján gipszöntvények átadása céljából várja a debreceni Állami Pedagógiai Főiskola megbízottját.⁸

Ebben az időben tehát már – úgy tűnik – a korábbiaktól eltérően nem a 19. század végén és a 20. század első évtizedeiben még szisztematikusan gyűjtött antik és későbbi művészeti emlékek, középkori és reneszánsz ornamentális díszek másolataira volt elsődlegesen igény, hanem a rajzoktatáshoz szükséges alaktani mintákra.

6 Petrovics levelében arról ír, hogy a párizsi intézet a „magyarországi gipszgyűjteményekről” kér adatokat, az Iparművészeti Iskola válaszában pedig az oktatási intézmény „magyarországi gipszgyűjteményéről” van szó, tehát talán úgy értelmezték a kérést, hogy az csak a magyar vonatkozású emléktárgyakra vonatkozik, ezért nem közöltek adatokat az egyetemes művészet emlékeiről készült gipszmintáikról.

7 MTA BTK Művészettörténeti Intézet Adattára, a Képzőművészeti Főiskola iratanyaga, MDK-C-1-1/1723. A Képzőművészeti Főiskola 1934-ben a Fejér megyei és Székesfehérvári Múzeumegyesület kérésére Gizella királyné koporsójának gipszmásolatát letétként átengedte a székesfehérvári múzeumnak. Magyar Képzőművészeti Egyetem Levéltára, 329/1934. sz.

8 MOME Levéltár, 195/1949. sz.

Dokumentumok

1.

Leopoldo Malpieri gipszkatalógusa, kétlapos nyomtatvány, Róma, é. n. [1870-es évek]

MTA BTK Művészettörténeti Intézet Adattára, a Képzőművészeti Főiskola iratanyaga, MDK-C-I-1/1326. A katalógus egyes tételeit kéziratos bejegyzésekkel (aláhúzás, csillag, keretezés) látták el, másokat kihúztak a listából, ezeket az alábbiakban szintén reprodukáljuk.

[A lap alján ceruzás bejegyzés: M. D. K. C. I. 1/1326]

Catalogo delle forme in gesso di proprietà di Leopoldo Malpieri /
formatore in gesso dell'Accademia di Francia, dell'Istituto Archeologico Germanico, ecc.
Roma, Via del Corso, N. 54

Oggetti del Museo Vaticano	Prezzo
	per ogni copia Lire
1- Faono di Prassitele, statua (<i>Braccio Nuovo</i>)	220
2- Apollino della Lucertola (<i>Galleria delle Statue</i>)	200
3- Amore di Prassitele <i>idem</i>	60
4- Niobe, frammento (<i>Braccio Chiaramonti</i>)	325
5- Antino del Belvedere, statua	230
6- Apollo del Belvedere, statua	250
7- Ajace, busto (<i>Galleria delle Statue</i>)	40
8- Ercole del Belvedere, torso	200
9. Augusto, statua	500
10. Pudicizia, statua (<i>Braccio Nuovo</i>)	250
11- Giove di Otricoli, busto	45
12. Giove Serapide, busto	45
13- Menandro, statua	350
14- Posilippo, statua	350
15- Demostene, statua (<i>Braccio Nuovo</i>)	250
16. Faono con Bacco <i>idem</i>	250
17. Cariatide, statua <i>idem</i>	300
18. Augusto Giovane, busto	12
19. Iliggia, statua (<i>Cortile di Belvedere</i>)	220
20. Arianna, statua (<i>Galleria delle Statue</i>)	550
21. Discobolo, statua (<i>Sala della Biga</i>)	120
*22. Ganimede rapito dall'aquila (<i>Galleria Candelabri</i>)	120
23. Bacco con corna taurine, busto (<i>Carte Geografiche</i>)	20
24. Piccola statua della città di Antiochia (<i>Galleria Candelabri</i>)	120
25. Atlete, statua (<i>Braccio Nuovo</i>)	210
26- Soldato combattente, piccola statua (<i>Galleria Candelabri</i>)	120
27. Cerere, piccola statua <i>idem</i>	80
28. Vergine, statua <i>idem</i>	80
29. Minerva, statua (<i>Braccio Nuovo</i>)	240
30. Tre Grazie, bassorilievo (<i>Braccio Chiaramonti</i>)	80
*31. Vulcano, busto <i>idem</i>	25
32. Venere, busto <i>idem</i>	20
33. Faonetto con piatti (<i>Galleria Candelabri</i>)	40

34. Marc' Antonio, busto (<i>Braccio Nuovo</i>)	30
35. Lepido, busto <i>idem</i>	30
36. Elio Cesare, busto <i>idem</i>	30
37. Mario, busto (<i>Braccio Chiaramonti</i>)	20
38. Tritone, busto <i>idem</i>	30
39. Festone della Cappella Sistina	80
40. Grande Ornato Etrusco (<i>l'originale in terra cotta</i>)	120
41. Putto con Papera (<i>Galleria Candelabri</i>)	40
42. Giunona Imperatrice, busto (<i>Braccio Nuovo</i>)	35
43. Penelope, statua (<i>Galleria delle Statue</i>)	200
44. Alcibiade, busto (<i>Braccio Chiaramonti</i>)	20
[utólag, kézírással beszúrva:] Discobolo del Braccio nuovo	210

Museo del Campidoglio	per ogni copia	Lire
45- Venere, statua		250
46- Gallo moribondo, statua		240
47. Amazzone, statua		250
48. Camillo, statua		250
49. Faono, statua di rosso antico		300
50. Alessandro, busto		45
51. Scipio Africano, busto		25
52. Bruto, busto		15
53. Amazzone ferita, busto [kézzel javítva:] Statua	20-250	
54. Cecrope, busto		30
55. Adriano, busto Lira		30
56. Giulia Sabina, busto		35
57. Demoni Marini, busto ad erme doppia		25

Museo di Villa Albani	per ogni copia	Lire
58. Leucotea, rilievo		70
59. Tolomeo di Stefano, statua		90
60. Antino, rilievo		80
61. Esopo, busto		40
62. Diogene, piccola statua		30
63. Apollino Sauroteno, piccola statua		60
64. Satiressa, piccola statua		60
65. Socrate, busto		10
66. Quinto Ortenzio, busto		10
67. Bacco barbato, busto		20
68. Curinna, busto		20
69. Ara tonda di un sacrificio		65
70. Quadrato delle nozze di Giove e Giunone		60
71. Tolomeo di Jubba, busto		20
72. Orfeo, Mercurio e Uridice, rilievo		100
73. Antiopa, Anfione e Zelus, rilievo		100
74. Sileno e Ninfa, rilievo		20
75. Minerva, torso Arcaico		80
76. Ipolito, busto		20
77. Incognito, busto		20
78. Polifemo, rilievo		25
79. Niobe, rilievo		25
80. Fedonte e Clemina, rilievo		25

Museo di S. Giovanni Laterano			Rechnung für die ungar. Landes-Zeichenschule, Pest von Antonio Vanni, Eckenheimer Landstasse No. 57.
	per ogni copia	Lire	
81. Nettuno, busto		25	
82. Marzia, statua		230	Ueber:
83. Sofocle, statua		250	Theseus Statue f. 180
84. Commedia, bassorilievo		20	Apoxymenos 180
			Venus Medici 72
Museo di Villa Borghese			Euripides Buste 6
	per ogni copia	Lire	Goethe „ Bauch 7
85. Anacreonte, statua 350			Holbein, Dürer, Lessing, Giotto, Shakespeare 60
86. Tirteo, statua		230	1 Narciss 15
87. Faono, statua		250	2 Faun tanz. 14
88. Apollo, statua		225	3 Venus gr. 10
89. Iilas, torso		60	4 Victoria 3,30
90. Ermafrodita, statua		350	5 Hercules 3,30
			6 Neptun 2,20
Museo di Villa Ludovisi			7 Venus kl. 2,20
	per ogni copia	Lire	8 Ganimed 2,20
91. Marte seduto con Amorino, statua		300	9 Pallas 3,30
92. Galli, gruppo		1200	10 Jupiter 2,20
93. Oreste ed Elettra, gruppo		500	11 Statue 3,30
94. Giunona, maschera		80	12 Fechter 3,30
95. Medusa id.		20	13 Hirsch Kopf 2,20
96. Marte in riposo, statua		250	14 Lampe kl. 3,30
97. Giunone con manto, busto		100	15 Lampe gr. 4,40
98. Giunone antichissima, busto		60	16 Lampe mit Figuren 7
Oggetti diversi			17 Jupiter 4,40
	per ogni copia	Lire	18 Figur 1,10
99. Giunone di Napoli, busto		40	3 Kisten u. Verp. 40
100. Alessandro di Firenze, busto		40	Summa f. 634,10
101. Giunone Castellani, busto		20	R. Mark 1087,15 Pf.
102. Sonno, testa		13	
103. Persiano moribondo del Palazzo de' Cesari		20	
104. Ercole, busto della galleria Corsini		20	
105. Cristo di Michel'Angelo, statua (Chiesa della Minerva)		300	
106. Cristo della Pietà di Michel'Angelo, statua (in S. Pietro)		250	
NB. Si avverte che il formatore Leopoldo Malpieri ha facoltà di formare gli oggetti d'arte nei Musei, Gallerie e monumenti pubblici.			
2.			
Antonio Vanni számlája az Országos Magyar Királyi Mintarajztanoda és Rajztanárképezde részére, Frankfurt, 1876. október 29.			
MTA BTK Művészettörténeti Intézet Adattára, a Képzőművészeti Főiskola iratanyaga, MDK-C-I-1/1339.			
Frankfurt A. M. den 29 October 1876.			
3.			
A berlini Királyi Múzeumok Igazgatóságának (General-Verwaltung der Koeniglichen Museen) számlája az Országos Magyar Királyi Mintarajztanoda és Rajztanárképezde részére, Berlin, 1887. szeptember 23.			
MTA BTK Művészettörténeti Intézet Adattára, a Képzőművészeti Főiskola iratanyaga, MDK-C-I-1/1713. 1-2.			
Rechnung der General-Verwaltung der Königlichen Museen für die Königlich Ungarische Landeszeichenschule und Zeichenlehrer seminaro zu Budapest über gelieferte Gipsabgüsse.			
			M Pfg.
No. 601. Zeus-Kopf			7 50
„ 606. Artemis Colonna, Kopf			6
„ 610. Bärtiger Dionysos,	do.		7 50
„ 621. Niobide	do.		7 50
„ 623. Bogenschütze,	do.		4 50
„ 628. Dichterin,	do.		9
„ 629. Desgl.	do.		9
„ 630. Alexander der Grosse, Herme			9

„ 631. Scipio Africanus, der Aeltere, Kopf		9	
„ 633. Julius Caesar, Kopf		7	50
„ 637. Tiberius,	do.		9
„ 638. Sogen. Seneca,	do.		7 50
„ 669. Trajan Büste			9
„ 674. Galater, Kopf			9
„ 676. Cicero, Büste			7 50
„ 680. Doryphoros, Kopf			7 50
„ 704. Athena, Kopf			8
„ 722. Jugendlicher Kopf			3
„ 732. Weiblicher Kopf			12
„ 2140. Weiblicher Kopf aus Pergamon			10
„ 2416. Büste des Franc. Sassetti (: Unbek. Florentiner)			22
„ 2428. do. „ Pietro a Noceto (sic!) Matteo Civile (sic!)			20
„ 2434. Unbek. männlich. Bildniss			<u>8</u>
	M.	209	
Hierzu die Fränkung		20	90
Summe der Agbüsse	M.	229	90
Verpackung		15	72
Kisten		41	77
Summa Summarum		287	39

Berlin, den 23. September 1887.
Der General-Direktor
F. V.
Müller (?)

4.

Dr. Czako Elemérnek, az Iparművészeti Iskola igazgatójának a levele az Iparművészeti Múzeum Igazgatóságához, Budapest, 1913. október 11. Iparművészeti Múzeum, Adattár, 3038–1913. sz. ügyiratok.

Orsz. M. Kir. Iparművészeti Iskola Igazgatójától
3038–1913. szám.

Az Orsz. M. Iparművészeti Múzeum Tekintetes Igazgatóságának, Budapest.

A tekintetes Igazgatóság szíves volt a vezetésem alatt álló intézetnek a Pulszky-féle műbecsű elefántcsontfaragvány- és pecsétmásokat letétképpen átengedni. Midőn a tekintetes Igazgatóságnak az oktatásunk szempontjából igen értékes letétért hálás köszönetemet van szerencsém kifejezni, egyúttal csatolom az átvételt igazoló elismervényt. Fogadja a tekintetes Igazgatóság kiváló tiszteletem nyilvánítását. Budapest, 1913. évi október hó 11-én.

Dr. Czako Elemér
igazgató.

5.

Bellagh Imrének, az Iparművészeti Iskola titkárának levele az Iparművészeti Múzeum Igazgatóságához, Budapest, 1913. október 10. Iparművészeti Múzeum, Adattár, 3038–1913. sz. ügyiratok.

Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskola Igazgatósága
1913. évi 3038. szám.

Az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum Tekintetes Igazgatóságának, Budapest.

Ezennel elismerem, hogy a tekintetes Igazgatóságtól a mai napon az orsz. m. kir. iparművészeti iskola számára letétképpen átengedett Pulszky-féle

409 drb elefántcsontfaragvány-másolatot, továbbá
339 drb pecsétmásolatot

hivatalosan átvettem.

Fogadja tekintetes Igazgatóság kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását,

Budapest, 1913. évi október hó 10-én.

Az igazgató megbízásából:
Bellagh Imre
int. titkár.

6.

Lammel Antalnak, az Iparművészeti Iskola titkárának levéltervezete Hekler Antalhoz. Budapest, 1921. október 6. MOME Levéltár, 2304/1921. sz.

Méltóságos Hekler Antal egyetemi tanár Úrnak,
Budapest, Erkel-u. 9. sz.

Méltóságos Uram!

A vezetésem alatt álló intézet anyagokban, eszközökben és mintákban oly nagy hiányt szenved, hogy már-már veszélyben forog a mindennapi tanítás folytonossága és komolysága. A hiányt pótolni a mostani tűrhetetlen drágaság és az elégtelen állami támogatás mellett sehogy sem tudjuk. Segélyért, támogatásért fordulunk mindenfelé.

Érintkezésbe léptünk a Szépművészeti Múzeum igazgatóságával és arra kértük, engedjen át iskolánknak néhány nélkülözhető vagy több példányban meglévő plasztikus művet. Ebből kifolyólag mint az illető múzeum antik szobor gyűjteményének főügyelőjét tisztelettel kérem Méltóságodat, engedje át az Orsz. M. Kir. Iparművészeti Iskolának – legalább kölcsönképpen – ama 4-5 élet nagyságon felüli antik gipszfejet, melyet

Udvary Géza tanárunk nemrég ottjártában Petrovits igazgató Úr társaságában megszemlélt és elkért. Van azok között egy Merkur és egy Niobe fej. Ha célszerűnek tartja, egy tanárunk szívesen elmenne, hogy a helyszínen Méltósággal újabb szemlélet tartson és megbeszélést folytasson ez ügyben. Fogadja Méltóságos Uram őszinte tiszteletem nyilvánítását.

Bpest, 1921. okt. 6.
L. [Lammel Antal]

7.

Átvételi elismervény a Szépművészeti Múzeum által az Iparművészeti Iskolának letétként átadott gipszmásolatokról, Budapest, 1921. december 9.
MOME Levéltár, 976/1921. sz.

O. M. Szépművészeti Múzeum
Budapest, VI. Aréna-út 41.

976/1921

szám

Átvételi elismervény

Alulírottak ezennel elismerjük, hogy a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr 1921. évi november hó 29-én kelt 183.854/III. a. sz. leirata alapján az alább felsorolt gipszöntvényeket adtuk át, illetőleg vettük át mindenkor visszavonható ideiglenes állami letétül:

- 1./ Szl. 531. Merkur,
- 2./ Szl. 395. Hera,
- 3./ Szl. 330. Vitellius,
- 4./ Szl. 333. Julius Caesar,
- 5./ Lsz. 3955. Medusa Rondanini,
- 6./ N. Muz. rt./ Stephanos athleta,
- 7./ N. Muz. rt./ Hermes,
- 8./ Rpl. g./ Agostino di Duccio, Madonna, relief
- 9./ A 3413 lsz. márványszobor öntvénye, Ingebrigt Vick, Öregség,
- 10./ /Lsz. 3656./ Engel J., Eva. Eredeti gipszmintá

Budapest, 1921. évi december hó 9-én.

Az O. M. Szépművészeti
Múzeum részéről:

Petrovics Elek
főigazgató

Az O. M. Iparművészeti
Iskola részéről:

Lammel Antal titkár,
az igazgató megbízásából

8.

Az Iparművészeti Iskola igazgatóságának levéltervezete a Szépművészeti Múzeum igazgatóságához, Budapest, 1922. január 18.
MOME Levéltár, 64/1922. sz.

Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskola Igazgatósága.

Igtatói szám: 64/1922.

Tárgy: Szépművészeti Múzeumból átveendő gipszek.

Az Orsz. m. Szépművészeti Múzeum Tek.
Igazgatóságának.

A Tekintetes Igazgatóság a 976/921. sz. a. kelt átiratában arról volt szíves értesíteni, hogy a vezetésem alatt álló Orsz. m. Kir. Iparművészeti Iskola részére 10 drb. gipszöntvényt ideiglenes állami letétül átenged.

Miután az így átveendő gipszöntvényeket intézetünk oktatási célra, taneszköz gyanánt kívánja igénybe venni, a leggondosabb kezelés mellett is óhatatlan, hogy azokat az állandó használat következtében kopás, csorbulás, beporosodás vagy egyéb hiány ne érje. Ennélfogva, ha a Tekintetes Igazgatóság ezen öntvényekkel, – mint azt a fenti számú átiratában jelezni szíves is volt – bármikor visszakéri, akkor könnyen meglehet, hogy azokat nem leszünk képesek teljesen sértetlen állapotban visszaszolgáltatni.

Tisztelettel kérem ennél fogva a Tekintetes Igazgatóságot, miszerint az öntvények átengedésének feltételét odamódosítani méltóztatnék, hogy az öntvények mint örökös állami letét a vezetésem alatt álló intézet végleges gondozásába kerüljenek. Fogadja stb.

Budapest, 1922. január 18.

[olvashatatlan aláírás]

9.

Petrovics Eleknek, a Szépművészeti Múzeum főigazgatójának a levele az Iparművészeti Iskola igazgatóságához, Budapest, 1922. március 2.
MOME Levéltár, 608/1922 sz.

O. M. Szépművészeti Múzeum
Budapest, VI. Aréna-út 41.

68/1922

szám

Az Orsz. Magy. Kir. Iparművészeti Iskola tekintetes
Igazgatóságának
Budapest

Válaszul 64-1922. sz. b. átíratára – s utalva Mátrai Lajos tanár úr útján történt szóbeli közlésre – van szerencsém értesíteni, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr 183.854-1921. sz. rendelete alapján a t. Igazgatóságnak a vezetésem alatt álló O. M. Szépművészeti Múzeum gipszöntvény-gyűjteményéből tényleg átadott 10 tárgyra intézetünknek előreláthatóan szüksége nem lesz, azonban a szokásnak megfelelően felterjesztésemben a miniszter úrtól mégis az ideiglenes letétül való átadás engedélyezését kértem. Már felterjesztésemben megjegyeztem azonban, hogy a tárgyakat egyelőre ideiglenes letétül adnám át ugyan, de a gipszgyűjteményünk végleges rendezése után végleges átadásuk iránt teszek majd előterjesztést.

Kérem, hogy ezt addig is tudomásul venni szíveskedjék.
Kiváló tisztelettel
Budapest, 1922. évi március hó 2-án.

Petrovics Elek
az O. M. Szépművészeti Múzeum Főigazgatója

10.

Dr. Kovács Jánosnak, az Iparművészeti Iskola titkárának a levéltervezete Simay Imréhez, az Iparrajziskola főigazgatójához, Budapest, 1926. november 29.
MOME Levéltár, 1849/1926. sz.

Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskola Igazgatósága.

Igatói szám: 1849/1926.

Tárgy: Gipszminták kölcsönzése a fővárosi iparrajziskolától

K.: Simay Imre
Cím: Méltóságos Ágotai Lajos kormányfőtanácsos,
székesfővárosi iparrajziskola főigazgató Úrnak
Budapest IX.
Török Pál u. 1. sz.

Méltóságos Főigazgató Úr!

A vezetésem alatt álló Orsz. Magy. Kir. Iparművészeti iskola – sajnos – évek hosszú sora óta nem részesül oly javadalomban, amelyből a használat folytán megrongálódott és hasznavehetetlen tanszereket pótolni, illetve újból beszerezni ké-

pések lennének. Különösen nagy hiányát érezzük klasszikus gipszmintáknak, amelyeket nemcsak a szobrászati oktatásnál, hanem általában a művészi ízlés fejlesztésénél tudnánk igen jól felhasználni.

Tudomásom szerint a Méltóságod vezetése alatt álló intézet ily klasszikus öntvényekből igen szép példányokkal rendelkezik, miért is azon kérelemmel bátorkodom Méltóságodhoz fordulni, szíveskedjék a szóban levő gyűjteményből az általam kiválasztandó példányokat kölcsönképen arra az időre átengedni, amíg gipszöntőműhelyünkben azok mását intézetünk részére elkészítjük.

Nagyon természetes, hogy a kölcsönzött gipszmintákat ugyanabban az állapotban szállítom vissza, melyben átvettem, s amennyiben a Székesfővárosi Iparrajziskola egyik-másik öntvényéből másodpéldányokat kívánna gyűjteménye számára, a legnagyobb készséggel vagyok hajlandó a negatívokból a kívánt modelleket sokszorosítás céljából Méltóságod rendelkezésére bocsátani.

Szíves készségéért előre is köszönetet mondva vagyok Méltóságod iránt őszinte tiszteletem nyilvánításával:

Budapest, 1926. évi, november hó 29-én.

Dr. Kovács

11.

Az Iparművészeti Iskola igazgatójának a levéltervezete a Képzőművészeti Főiskola igazgatójához, Budapest, 1920. szeptember 10.
MOME Levéltár, 1353/1920 sz.

Az Orsz. M. Kir. Képzőművészeti Főiskola Tek. igazgatójának.

A vezetésem alatt álló Orsz. M. kir. Iparművészeti Iskola nevében a testvériskola igazgatóságához a következő kérdéssel fordulok.

Tudomásom szerint az egykori mintarajziskola birtokában az ornamentális és figurális gipszöntvényeknek olyan tömege van meg, amelyeknek egyrésze ezidőtájt használaton kívül áll és nem is fog a tanításhoz felhasználatni. Nekünk viszont igen nagy szükségünk lenne ezekre a gipszöntvényekre, mivel mintáink legnagyobb részt tönkre mentek és újaknak a beszerzése ezidő szerint pénzügyi és egyéb okokból úgyszólván lehetetlen. Arra kérem tehát a Tek. Igazgatóságot, méltóztassék a használaton kívül helyezett darabokat számunkra átengedni.

Fogadja a Tek. Igazgatóság stb.
Budapest, 1920. szept. 10-én.

12.

Az Iparművészeti Iskola és a Képzőművészeti Főiskola képviselői részvételével 1922. november 30-án a gipszminták ügyében tartott megbeszélés jegyzőkönyve.

MTA BTK Művészettörténeti Intézet Adattára, MDK-C-I-1/1720; MOME Levéltár, 2478/1922. sz.

2478-1922. szám. Másolat.

Jegyzőkönyv,

felvétel az Orsz. M. Kir. Képzőművészeti Főiskola felhalmozott gipszmintáinak a V. K. M. [üres hely] sz. rendelete alapján foganasítandó szétosztása ügyében, a vegyes bizottságnak 1922. november hó 30-án tartott üléséről.

Jelen vannak: Várday Szilárd, a K. Főiskola prorektora, Mátrai Lajos, Simay Imre, szobrásztanár és Lammel Antal rajztanár az O. M. Kir. Iparművészeti Főiskola részéről.

A bizottság megalakul, elnökévé egyhangúlag Várday Szilárd urat, a Főiskola e. i. prorektorát választja meg. Jegyzőjévé Baranski E. L.-t.

Elnök ismerteti a Főiskolán felhalmozódott gipszek ügyét. A Főiskola a háború révén sokat szenvedett. A részben porlepte gipszek ezidőszere az alagsorban vannak egybegyűjtve. A V. K. M. 18182/922. sz. számú rendelete úgy intézkedik, hogy a nagyszámú mintából elsősorban az Iparműv. Iskola egészítse ki mintagyűjteményét, másodsorban azok a bpesti középfokú iskolák, amelyeknek gipszminta gyűjteménye – hiányos volta miatt – kiegészítendő. E kiegészítés lebonyolítására a jelenlevő szakfelügyelő hivatott.

A Főiskola elsősorban a testvériskolára, az Iparművészeti Iskola gondol, avval óhajt megegyezni a min. rendelet értelmében, azonban bizonyos ellenérteket kér. Elnök már ez irányban tárgyalta Gróh igazgató és Csermendy titkár urakkal, és mivel a gipszminták egyszerű eladása-vétele nehézkese művelet, talált kielégítő megoldást, ennek módját előterjeszti, annál is inkább, mert már összeállított egy nagy gipszminta sorozatot, melyet véleménye szerint az Iparművészeti Iskola használhatna. Elnök javasolja tehát:

a./ Az Iparműv. Iskola vegye át a bizottság által kiválasztott gipszmintákat térítvény ellenében, egyenlőre kölcsönként, ugyanakkor a minták eladása-vétele ügyletét a bizottság a két intézet fejére és pénzügyi hivatalnokára bízván. Így az érdekelt Iparműv. Iskola a legrövidebb idő alatt megkapja a reánézve használható gipszmintákat.

b./ Az Iparműv. Iskola adja kölcsön a főiskolának Bedecs Gáspár szolgát és Bedecs Gáspárnét, a volt iparműv. iskolai diákmenza derék főzőnőjét. A Főiskolának szüksége van Bedecsnére, – akivel egyébként erre nézve Prorektor megegyezett – hogy diákasztalát, melyre az égető diáknyomor miatt itt oly nagy szükség van, megnyithassa. Bedecs szolga pedig egy ideig – szolgálati viszonyban és lakásában az iparművészeti iskolánál maradván – a gipszminták tisztogatása és jókarba helyezése körül – a Főiskolánál teljesítene szolgálatot.

3./ (sic!) Az Iparműv. Iskola bizottsági tagjai – ha kell, többszöri megtekintés után – jelöljék ki a már csoportosított gipszminta anyagból a darabokat, melyeket kiválasztanak. A Főiskola – miután 1-1 darabot mindenből meg akar tartani – rendelkezésre fogja bocsájtani mind azt, amit lehet.

Mátrai L. biz. tag úgy véli, hogy a kérdés elnök javaslata szerint megoldható. A minták kiválasztását több ízben való megtekintés után lehet csak jól elvégezni.

Baranski kér, nem adhatna e az Iparműv. Iskola mintáiból, főleg a csendéletiekből ugyancsak kölcsön, csereként a Főiskolának.

Simay biz. tag úgy véli, hogy most iskolájának adnivalója nincs, de vannak összegyűjtött, még öntésre váró, a mintázás fokozatait tanulságosan szemléltető agyagmintái, amiket, mielőtt gipszöntőjük lesz, nagyon szívesen bocsátana az érdekelt iskolák rendelkezésére.

Mátrai biz. tag ehhez örömet hozzájárul. A Bedecsné ügyében Simay tanár úrral teljes egyetértésben kijelentik, hogy Bedecsné páratlanul munkás, öntetlenül jólelkű asszony, annak idején köztudomású volt, hogy az Iparműv. iskola diákasztalának élelmézése mintaszerű. Maguk részéről a Bedecs pár átengedése érdekében a felhozottaknál fogva intézetük igazgatóságánál közben fognak járni.

Lammel biz. tag bejelenti, hogy csendéleti tárgyakat az Iparműv. Iskola semmiképp sem engedhetné át, mert e téren szintén a legnagyobb ínségben van.

Bory Jenő biz. tag örömmel látná a Simay által felajánlott tanmenetszerű öntvényeket, mert azokat a Főiskola általános tanfolyamán is használhatná.

A bizottság ezek után egyhangúlag kimondja határozatát:

a./ A Főiskola gipszmintái közül az Iparművészeti Iskola tanárai válasszák ki a kívánt sorozatot, ezt a Főiskola kijelölése követi és a minták elszállítása.

b./ A Főiskola térítvény ellenében egyelőre kölcsön adja a gipszminta sorozatát. Ennek ellenében kölcsön kapja Bedecs Gáspár szolgát és Bedecs Gáspárnét. A mint az Iparműv. Iskolának gipszöntője lesz, kölcsön kap onnan ott fölös szemléltető gipszmintákat. A Főiskola által most átengedett gipsz minták eladása – vétele ügyletét áthárítja az erre illetékes testvérintézetek rektor és igazgató uraira, illetve anyagi igazgatásra, pénztárosra és quaestorra.

c./ A bizottság haladéktalanul megtekint a felhalmozott, illetve elnök által kiválasztott gipszminta sorozatot, hogy a végleges döntés mielőbb megtörténhessék.

K. m. f.

Hitelesítjük:

Baranski László s. k. Stróbl Alajos s. k. Várday Szilárd s. k.
jzkv. vezető Mátrai Lajos tanár s. k. b.elnök.

A másodlat hitelével:
[olvashatatlan aláírás]
gondnok.

13.

A Budapesti Állami Felső Ipariskolával kapcsolatos Gipszmintaöntő Műhely számlája az Iparművészeti Iskola részére, Budapest, 1922.

MOME Levéltár, 2114/1922. sz.

A Budapesti Áll. Felső Ipariskolával kapcsolatos Gipszmintaöntő Műhely Vezetősége (VIII., Népszínház-utca 8.)

Számla

Ország. M. Kir. áll. iparművészeti iskola részére
Budapest

1. 389. sz. akanthus levél késői olasz renaiss.	100.-
2. 381. sz. „ „ balusterről olasz	70.-
3. 378. sz. „ „ „ „	150.-
4. 385. sz. „ „ „ „	200.-
5. 390. sz. „ „ késői olasz renaiss.	80.-
6. 442. sz. baluster oszlop fővel Velenczéből	150.-
7. 444. sz. „ gazdag lomb disz. Sienna	280.-
8. 492. sz. fríz ékítmény Sansovinotól Ascanio sírjáról	150.-
9. 495. sz. „ „ kandallóról (Velence)	50.-
10. 432. sz. Zárkő akanthussal renaiss.	80.-
11. 497. sz. fríz ékítmény kandallóról (Velence)	100.-
12. 464. sz. füzért olasz renaiss.	60.-
13. 466. sz. párkányfríz	
Pisa székesegyház olasz renaiss.	160.-
14. 496. fríz ékítmény olasz renaiss.	100.-
15. 90. sz. levél csoport, stilizálva, német	100.-
16. 92. sz. kehely (francia)	100.-
17. 94. sz. ékítmény, német	100.-
18. 503. sz. kitöltés, olasz renaiss.	100.-
19. 51. sz. Pilaszter, „ „	100.-
20. 577. sz. sarokkitöltés, babér újabb	100.-
21. 569. sz. szekrényajtó, fafaragás olasz renaiss.	200.-
22. 666. sz. cartouche XVI. Lajos stílusában	70.-
23. 1281. sz. akanthus olasz renaiss.	40.-
24. 1538. sz. tölgyfa levél stíl.	100.-
25. 814. sz. Sphinx magas relief	60.-
	2800.-

[A számla alján kézírással: Növendékpénzből kifizettetett Bpest 1922. szeptember 22.]

14.

Petrovics Eleknek, a Szépművészeti Múzeum főigazgatójának a levele Helbing Ferenchez, az Iparművészeti Iskola igazgatójához, Budapest, 1928. november 9.

MOME Levéltár, 1984/1928. sz.

Országos Magyar Gyűjteményegyetem

846–1928. szám.

Méltóságos Igazgató Úr!

A szellemi együttműködés párizsi intézete adatokat kér a magyarországi gipszgyűjteményekről. Az arra vonatkozó megkezdését másolatban azzal a kéréssel van szerencsém Méltóságodnak megküldeni, hogy az Országos M. Kir. Iparművészeti Iskolára vonatkozó adatokat velem közölni szíveskedjék.

Kiváló tisztelettel

Budapest, 1928. november 9.

Petrovics Elek

az Orsz. Magy. Szépművészeti Múzeum főigazgatója, ügyvezető-alelnök.

Méltóságos Helbing Ferenc úrnak

az Országos M. Kir. Iparművészeti Iskola igazgatójának, Budapest

15.

Dr. Kovács Jánosnak, az Iparművészeti Iskola titkárnak a levéltervezete Petrovics Elekhez, a Szépművészeti Múzeum főigazgatójához, Budapest, 1928. november 15.

MOME Levéltár, 1984/1928. sz.

Méltóságos Dr. Petrovics Elek Úrnak,

az Orsz. Magy. Szépművészeti Múzeum főigazgatójának, az Orsz. Magy. Gyűjteményegyetem ügyvezető-elnökének

Budapest

Hivatkozással kmed e hó 9-én 846/1928. szám alatt kelt nagybecsű átiratára, a vezetésem alatt álló Orsz. Magy. Kir. Iparművészeti iskola magyarországi gipszgyűjteményére vonatkozólag – sajnos – csak nemleges jelentést tehetek. A magyar műemlékek gipszöntvényei ugyanis nincsenek összegyűjtve, s mivel ennek hiányát úgy a művészi ízlés fejlesztésénél mint az oktatás munkájánál igen nélkülözzük, legyen szabad jelen soraimmal kmed figyelmét felhívnom e sajnálatos körülményre s felkérve, hogy hivatali állásából kifolyólag egy ily gyűjtemény felállítását, valamint a vele kapcsolatos gipszöntők és galvanoplasztikai műhely mielőbbi felállítását illetékes helyen szorgalmazni méltóztassék.

Kiváló tiszteletem nyilvánításával

Budapest, 1928. november hó 15.

Dr. Kovács

16.

Mátrai Lajosnak, az Iparművészeti Iskola tanárának a gipszgyűjtemények nemzetközi felmérésével kapcsolatos levéltervezete az igazgatósághoz, Budapest, 1928. november 16.
MOME Levéltár, 1984/1928. sz.

A gipszgyűjtemény tárgyában, van szerencsém az igazgatóság figyelmét felhívni a néhány nap előtt tartott irodalmi és művészeti kongresszuson előadott javaslatomra, mely ugyancsak ezen kérdést tárgyalta. T.i. épen, mivel a magyar műemlékek iparművészeti szempontból összegyűjtve nincsenek, itt is szükségyszerűen nemleges a válaszom.

Ezt az alkalmat is felhasználom, hogy egy ily gyűjtemény felállítását a vele kapcsolatos gipszöntöde és galvanoplasztikai műhely mielőbbi felállítását sürgessem.

Bpest 1928. XI. 16.

Tisztelettel

Mátrai Lajos tanár

17.

A Magyar Királyi Állami Felső Építő Ipariskola igazgatójának a levele a vallás és közoktatásügyi minisztériumhoz, Budapest, 1933. november 14.

MTA BTK Művészettörténeti Intézet Adattára, a Képzőművészeti Főiskola iratanyaga, MDK-C-I-1/1723.

Nagyméltóságú

Vallás- és Közoktatásügyi M. Kir. Minisztériumnak
Budapest

A nagyméltóságú Kereskedelemügyi m. kir. Miniszter Úr f. hó 3-án kelt 61.626/VII. a. számú rendeletével az intézetünkkel kapcsolatos állami gipszöntőműhelyt feloszlatta és a gipszmintákból

I. a készletben levő árukból	91 drb-ot	380.50 F.
II. az eredeti mintákból	140 „	6303.00 „
III. a katalógusokból	30 „	210.00 „

értékben Nagyméltóságodnak ajándékképpen rendelkezésére bocsájtott.

Ezen rendelkezés folytán kérjük Nagyméltóságodat, szíveskedjék fenti mintákat saját költségén elszállíttatni és a rendben történt átvétel után felettes hatóságunkat, a Nagyméltóságú Kereskedelemügyi m. kir. Minisztériumot értesíteni.

A gipszmintákról szóló jegyzéket az elszállítás alkalmával az átvevőnek kiadjuk. Körülbelül két, oldalas kocsiira lesz szükség. Budapest, 1933. évi november hó 14-én.

Inotay s. k. igazgató

18.

Az Iparművészeti Főiskola gazdasági vezetőjének levele az Építéstudományi Intézethez, Budapest, 1951. június 14.
MOME Levéltár, 1237/1951. sz.

1237/1951

Kölcsönadott gipsztárgyak látszattani testek visszakérése.

Építéstudományi Intézet

Budapest.

Az Iparművészeti Főiskolától 1948. január 23. -án átvételi elismervénnyel a következő tárgyakat átvételi elismervénnyel (sic!) átvették:

1 nagy kéz /fa/, 3 lábfej /gipsz/, 1 kar válig /gipsz/, 1 kis álló kéz /gipsz/, 2 gyermek kar /gipsz/, 1 női mellkas /gipsz/, 1 férfi félakt /gipsz/, 1 tehén /gipsz/, 1 orr /gipsz/, 1 szem /gipsz/, 1 női fej /gipsz/, 2 férfi fej /gipsz/, 1 henger /fa/, 1 négyszögletű kup /fa/, 1 gömb /fa/, 1 nyolcoldalú henger /fa/ és 1 négyszög /papír/. Az átvételi elismervényen olvashatatlan aláírás szerepel, amelyet pontosan lemásolva a levél alján közlünk azért, hogy a felsorolt tárgyak keresését megkönnyítsük.

Kérjük, hogy a felsorolt tárgyakat a Főiskola részére haladéktalanul visszaszállítani szíveskedjenek. Amennyiben valamely tárgy hiányzik – arról írásbeli értesítést kérünk – ha valamelyik megsérült azt kijavítva kérjük sürgősen visszaadni

Budapest, 1951. június 14.

/olvashatatlan aláírás/
gazdasági vezető.

19.

Dr. Némedi Lajosnak, a debreceni Pedagógiai Főiskola mb. igazgatójának a levele az Iparművészeti Főiskola igazgatójához, Debrecen, 1949. március 29.
MOME Levéltár, 195/1949. sz.

429/1948–49.

Tárgy: Gipszöntvények kérése.

Hiv. szám: 237.150/1949.VIII.

Melléklet: --

Az Iparművészeti Főiskola Igazgatójának,
Budapest.

Intézetünk, a debreceni Pedagógiai Főiskola, a Vkm. 1949. márc. 11-én kelt 237.150/1949. VIII. sz. rendelete értelmében engedélyt kapott arra, hogy az Iparművészeti Főiskola gipsz-

öntvénytárából, az ott leltározott darabok közül szabályszerű leltári kezelés mellett néhány darabot a debreceni áll. Pedagógiai Főiskola leltárába átvegyen.

A Főiskolának ezekre az öntvényekre /egyszerű ornamensek testrészek, koponya izomzattal, testrészek, izomember, fejek, alakok/ a rajz és mintázás eredményes oktatása szempontjából van múlhatatlanul szüksége.

Kérem Igazgató Urat, szíveskedjék közölni, mikor utazhatna fel intézetünk rajztanára, hogy az oktatás céljait legjobban szolgáló darabokat kiválogassa, megbízásomból átvegye és elszállíttatásukról gondoskodjék.

[...]

Debrecen, 1949. március 29.

Tisztelettel:

/Dr. Némedi Lajos/

mb. igazgató

„Pillanatnyi építészeti”

Ephemeral Architecture in Central-Eastern Europe in the 19th and 20th Centuries. Ed. by Miklós Székely. [Paris], L'Harmattan, 2015. 337 p.

Amikor a művészettörténész, az építészettörténész kutatási témát keres, többnyire a létező valóságból indul ki: olyan festményt, szobrot, épületet választ, amelyet meg is tud tekinteni, hiszen az autopszia, a személyes szemrevételezés kutatásának kiindulási pontja. Így van ez még akkor is, ha gyakran – az időben visszafelé haladva egyre inkább – mára elpusztult alkotások megmaradt töredékeiből, épületalapfalakból, a szobrászati dísz szórványos elemeiből kell az egykori egészre következtetni. A kutatások során az elsődleges forrás maga az alkotás, amelynek megközelítéséhez, értelmezéséhez kell másodlagos eszközöket – például levéltári forrásokat, régi ábrázolásokat, terveket – igénybe venni, pontosabban mondva nehéz munkával, időnként nem kis szerencsével felkutatni. Amikor azonban valaki olyasminek a vizsgálatára vállalkozik, ami a rövid fennállását követően már – mondhatni „hivatalból” – teljesen elpusztult, tevékenységéhez már eleve másodlagos források jelentik a kiindulási pontot is. A természeténél fogva – létezésének tervezett végeként – pusztulásra ítélt műalkotásokat, épületeket, díszítményeket az *efemer* jelzővel illetjük. Létezésük dimenziója a már elmúlt idő, topográfiailag a „hült hely”, befogadási közege az egykori szemtanúk halványuló emlékezete. Történeti témává pedig akkor lesznek, amikor ez a halványuló emlékezet végképp elenyészik – a kortársi személyes tapasztalat átadja a helyet az objektív forráskritikának.

Az *efemer* szó görög eredetű, jelezve, hogy az értelmező szótár megfogalmazása szerint „tiszavirág-életű, röpke, átmeneti” dolgok már az ókorban is léteztek, így például a rómaiak sem minden diadalkaput faragtak azonnal hófehér márványba. Az ideiglenes győzelmi emlékek, a felvonulások díszletei, a monumentális gyászemlékek – a *castrum doloris*ok – az újkorban meglehetősen gyakoriak voltak, és a történések, művészet-történések az utóbbi évtizedekben egyre behatóbban foglalkoznak is velük. Utódaik a 20. században is ismertek – hogy csak a legközelebbi, nyilvánvaló példát említsem, a budapesti Hősök terét sajátos történelmi ritmusban öltözteti a politika, hol a Tanácsköztársaság május 1-jei vörös dekorációjába, hol az Eucharisztikus Év fehérjébe, hol pedig Nagy Imre és társai temetésének gyászszínebe.

Az utolsó lassan két évszázadnak azonban a legkiterjedtebb és legelterjedtebb *efemer* műfaja, legalábbis az építészet területén, a kiállítási építészet: a világkiállítások, az expók, a nemzetközi

ipari és mezőgazdasági vásárok pavilonjai. Ezek építészettörténeti kutatása egyre inkább divatos, nem kis részben annak okán, hogy a kiállítási építészet egyben kísérleti építészet is – új technológiák, új anyagok, új stílusok kipróbálásának a terepe, lényegében a pavilonok életnagyságú makettjeinek segítségével. Sokszor egyébként nem is figyelünk fel arra, hogy milyen nagymértékben vannak jelen a világkiállítások emlékei a saját környezetünkben. Italaink címkéi gyakran hordozzák az akár százötven éve elnyert kiállítási érmek reprodukcióit, ahogy a 19. század második felének fejlődő fotográfiai iparának műtermei is büszkén hivatkoztak az általuk nagyított felvételek nyomtatott hátoldalán az elnyert díjakra. A 19. század második felének, a 20. század első felének szentelt képzőművészeti és építészeti kiállítások is gyakran tartalmaznak olyan tételeket, amelyek kapcsolódnak világkiállításokhoz. Annak a könyvbemutatónak, ahol jelen szöveg első változata elhangzott, a FUGA Budapesti Építészeti Központ adott helyet, ahol röviddel azelőtt rendezték meg Szabó István építész emlékkiállítását, egész sor pavilontervvel és korabeli fényképfelvétellel, továbbá az 1958-as brüsszeli világkiállítás magyar pavilonjának átetsző plexiből formázott székével.¹ Ugyancsak 2015 vége felé lehetett megtekinteni az Iparművészeti Múzeumban az eredetileg a 14. velencei Nemzetközi Építészeti Biennálé partner eseményeként megvalósult *Lifting the Curtain* kiállítást, többek között az 1958-as brüsszeli világkiállítás díjazott magyar, lengyel, csehszlovák, osztrák, jugoszláv pavilonjainak összehasonlító vizsgálatával.² Ugyanakkor a kecskeméti Magyar Fotográfiai Múzeumban az 1873-as bécsi világkiállításán kitüntetett Beszédes Sándor (1831–1889) fotográfus kiállítása volt látogatható.³

Az *efemerségnek* – vagy mondjunk inkább *efemer létet?* – ma már szigorú nemzetközi szabályai vannak, legalábbis a világkiállítások esetében. A BIE, a nemzetközi kiállítások Párizsban székelő irodája pontosan meghatározza, hogy az expók épületeiből mennyi maradhat meg a kiállítások zárását követően az eredeti helyszínén (az áthelyezésükbe nem szól bele), de valójában a rendező országok is arra törekcsenek, hogy a szinte mindig valamilyen rendezetlen területen, korábbi rozsdadoezetben, lepukkant környezet helyzetbe hozásával megvalósuló nagy kiállításokat követően a kiürített helyszínek bekapcsolhatók legyenek a városok szövetébe, értelmes használatot nyerjenek – egyetemként, lakónegyedként, közparkként, vásárterületként.

1 2015. november 17. – december 6.

2 *Lifting The Curtain*. Central European Architectural Networks. Collateral Event of the 14th International Architecture Exhibition – La Biennale di Venezia 2014. Kurátorok: Sarmen Beglarian, Piotr Bujas, Igor Kovačević, Iris Meder, Maroje Mrduljaš, Szemeray Samu. A kiállítás német–angol kétnyelvű katalógusa: *Lifting The Curtain. Architektur-*

netzwerke in Mitteleuropa / Central European Architectural Networks. Ed. by Iris Meder–Azra Charbonnier–Suzanne Kríženecký–Gabrielle Ruff. Published by Mury Salzman. 160 oldal, ill.; a magyarországi bemutató a Kortárs Építészeti Központ szervezésében: Iparművészeti Múzeum, 2015. október 30. – december 6.

3 2015. november 27. – 2016. február 28.

A világiállítások történetének magyar vonatkozásait a 20. század utolsó évtizedétől kezdődően több fiatal művészet-történész is kutatási témájának választotta, például egyetemi szakdolgozatokban. Közülük a legállhatatosabbnak Székely Miklós bizonyult, aki később *Magyar művészet a világiállításokon 1896–1918 között* címmel készítette el doktori disszertációját is, amely végül *Az ország tükréi. Magyar építészeti és művészet szerepe a nemzeti reprezentációban az Osztrák–Magyar Monarchia korának világiállításain* címmel a fiatal művészet-történészek CentrArt Egyesületének kiadásában könyv alakban is megjelent.⁴ Közben 2011 elején a CentrArt – Székely Miklós vezetésével – konferenciát is rendezett a Ludwig Múzeumban a kiállítási építészetéről. Az akkor még csak magyar előadók tanulmányaiból szerkesztett elektronikus kötet – az egyesület első évkönyveként – 2012 óta érhető el a szervezet honlapján.⁵ 2013-ban Budapest Főváros Levéltárában már nemzetközi konferencia keretében járták körül az előadók elsősorban Közép- és Kelet-Európa országainak pavilonépítészetét. Ennek a konferenciának az előadásai jelentették az alapját annak a L'Harmattan Kiadónál ugyancsak Székely Miklós szerkesztésében, 2015 végén megjelentetett kötetnek, amely ismertetésem tárgya. A Nemzeti Kulturális Alap támogatásával megjelent könyv nyelve – ahogy korábban a konferenciáé is – angol, kötése kemény, minőségi papírra nyomták ugyan Magyarországon, de ISBN-száma francia, és a megjelenés helyét nem tüntették fel benne, csak a kiadó párizsi központjának címét. Kivitelét tekintve egyedül a kizárólag fekete-fehér illusztrációk kevésbé kontrasztos, „beszürkült” nyomása hozható fel kritikaként, igaz, ezek a képek – éppen az efemérségből következően – szinte kizárólag archív felvételek, sárgult papírú tervtári állagok, korabeli publikációk, katalógusok, folyóiratok és újságcikkek reprodukciói, önmagukban sem mai korunk tökéletes technikai, digitális alkotásai.

A szerkesztő tartalmas bevezetőjét hús tanulmány követi a kötetben. A társzerzőket is beszámítva a 22 szerző a könyv végén röviden be is mutatkozik, illetve a 2014-ben elhunyt Aleksander Laskónak egy részletesebb nekrológot szenteltek. A nemzetközi szerzőgárda Anglia, a Cseh Köztársaság, Franciaország, Horvátország, Írország, Lengyelország, Lettország, Magyarország, Olaszország, Oroszország, Románia, Svájc, Szerbia, Szlovénia kutatási intézményeit képviseli. A tanulmányok nagyjából kronológiai rendben követik egymást, bár ennek meghatározása nem minden esetben pontos, hiszen az egy-egy konkrét eseményhez és így évszámhoz köthető írások mellett hosszabb korszakok tendenciáit vizsgáló tanulmányok is gazdagítják a gyűjteményt. Ez utóbbiak esetében feltűnő, hogy a cseh és csehszlovák témákat, a zágrábi nemzetközi vásárt vizsgáló szerzők, a velencei magyar pavilon történetét elemző olasz kutató mennyire nem tartják értelmesnek

a második világháború végét abszolút (építészeti)történeti cezúrának beállító szemléletet – hasonlóan egyébként a 20. századi magyar építészeti egységes egészként kezelő magyarországi építészettörténészekhez, és ellenében az ugyanezen korszakot fekete-fehér szakaszokra osztani kívánó egykori és fehér-fejeketként beállítani vágyó mai politikai vezetéssel.

A kötetben igen erős kisebbséget képviselnek azok a tanulmányok, amelyeket nem kiállításokhoz kapcsolódó témáknak szenteltek. Az efemer és az állandó építészeti és építészeti dekoráció egy határterületét járja körbe egy olasz kutató (Gianenrico Bernasconi) a 18. század vége, a 19. század eleje sátor-szobáinak szentelt írása – valójában a hadjáratok, utazások efemer sátrait képezte le a kastélyok, rezidenciák egy-egy termének textildekorációja, falburkolata, amelyek gyakran kapcsolódtak az orientalizmus akkori divatjához. Ha a bemutatott német és francia példák és illusztrációk párhuzamait a Kárpát-medence emlékműanyagában nem is találjuk, valójában némely magyarországi kastély egyes szobáinak függőleges sávózású – „pizsamadíszes” – falfestése (például Gödöllőn) az ilyen, belsőben kialakított textilsátrak redukcióinak is tarthatók. A kiállítások világánál sokkal korábban, az antik mitológiából ismert Hesperidák kertjénél és az európai kereszténység Mennyei Jeruzsáleménél kezdődik a végül a 19. századi vas-üveg kiállítási csarnokok, a mintaadó londoni Crystal Palace, a párizsi világiállítási épületek és oroszországi követők elemzéséig, bemutatásáig ívelő tárgyalás egy orosz szerzőpáros (Anna Korndorf–Ekaterina Vjazova) tollából. Ehhez hasonlóan még valamennyi olyan tanulmány is kapcsolódik valamilyen mértékig a kiállítási pavilonokhoz, amelyek témája és címe amúgy nem ezt ígéri. Ilyen Csáki Tamás írása Árkay Bertalan városi pavilonjairól. Általában ezek a közlekedést szervező, árusításra vagy gyorsétkeztetésre szolgáló kis egységek eredendően nem is annyira efemerek, mint a kiállítási pavilonok. Ha utolsó hírmondók végül akár több évtizedes fennállást követően mégis eltűnnek, például a Moszkva/Szell Kálmán tér éppen befejezett, az emlékezetből a névvel együtt az egykori élet emblematikus helyszíneit is kitörölni célzó átépítése során, akkor az már leginkább a műemlékvédelem tehetetlenségét, lehetőségeinek határait mutatja. Egy ír szerző (Caoimhe Gallagher) Le Corbusier-tanulmánya sem kizárólag az építész pavilonjairól szól, de azért erős hangsúlyt kap benne az art deco irányzatnak nevet adó, 1925-ös párizsi nemzetközi iparművészeti kiállításon vászonból emelt kiállítási tere, valamint az 1939-ben Zürichben rendezett svájci országos kiállítás emlékezete.

Egyetlen olyan további tanulmány található a kötetben, amelynek a címében nem szerepel az *exhibition*, az *exposition*, a *fair*, az *expo*, a *pavilion* szavak legalább egyike. De a kivétel, Sebestyén

4 SZÉKELY Miklós: *Az ország tükréi. A magyar építészeti és művészet szerepe a nemzeti reprezentációban az Osztrák–Magyar Monarchia korának világiállításain*. [Budapest], CentrArt, 2012. 309 oldal.

5 *Opus Mixtum, a CentrArt Egyesület Évkönyve*, I. Szerk. SZÉKELY Miklós. Budapest, CentrArt, 2012. http://issuu.com/centrart/docs/opus_mixtum_1 Letöltés ideje: 2016. június 1.

Ágnes Annának az efemer építészet médiabeli megjelenéseit vizsgáló írása is az 1935. évi Budapesti Nemzetközi Vásár pavilonjai, illetve az 1936-ban rendezett milánói (iparművészeti) Triennale magyar kiállításának építésze körül rendeződik.

A tanulmányok leghangsúlyosabb – legnagyobb számú – csoportja lényegében a 19. század utolsó évtizedének kiállításaival foglalkozik, kezdve az 1889-es párizsi világkiállítással, az 1894-ben Lembergben rendezett galíciai tartományi kiállításon és a három szerző által is vizsgált millenniumi országos kiállításon át az ugyancsak három írásban főszereplő 1900-as párizsi világkiállításig és a századforduló körüli évek rigai bemutatóiig. Az 1896-ban a honfoglalás ezredik évfordulóját ünneplő budapesti kiállítás nemcsak magyar (Székely Miklós) és a témában ugyancsak közvetlenül érdekelt horvát (Dragan Damjanović) szerzőt ihletett meg, de feléje fordult az a Paolo Cornaglia is Olaszországból, aki már másfél évtizeddel ezelőtt is a magyar kiállítástörténet olyan fő művéről publikált tanulmányt, mint az 1911. évi torinói nemzetközi kiállításon a Tőry Emil és Pogány Móric által tervezett, Attila „fejedelmi sátorkastélyát” rekonstruálni hivatott magyar pavilon,⁶ és akinek a magyar építészettörténet, többek között Budapest építésze, ennél szélesebb körűen is kutatási témája. A balkáni államoknak a századvég és a századforduló két nagy párizsi kiállításán való részvételét három írás is tárgyalja, román (Cosmin Minea), szerb (Aleksandar Ignjatović) és magyar (Sebestyén Ágnes) szerzők tollából. Szempontjaik, ha a címadás szóhasználata – nemzeti építészeti teremtése, bizantinizmus, békés kolonizáció – ugyancsak eltérő is, valójában nagyon hasonlóak: a nemzeti politikák céljait és eszközeit vizsgálják. De lengyel és ukrán nemzetépítési szempontok álltak az említett lebergi kiállítással kapcsolatos erőfeszítések központjában is (Weronika Drohobycka-Grzesiak), ahogy a nemzeti magára találás, a korábbi német, majd orosz dominanciával szemben a helyi vállalkozók kezdeményezése hozta létre a rigai bemutatót is (Silvija Grosa).

A 19. század végétől az 1950-es, 1960-as évekig ívelő cseh (Marta Filipová, valamint Petra Nováková) és horvát témájú írásokról már volt szó, közülük a zágrábi vásárváros „szocialista” korszakának a világpolitika alakításában és benne a független jugoszlávok vezette országcsoporthoz meghatározásában játszott szerepe, pontosabban ennek a szerepnek a vásár építészetében megmutatózó tükröződése kapott erős hangsúlyt (Mirna Meštrović–Aleksander Laslo). Egy további, Jugoszlávia világkiállítási csarnokainak szentelt tanulmány (Lara Slivnik) azonban nem a politikáról, hanem a sikerről, illetve a kudarcról szól: az 1967-es montreali expóra vitatott pályázat után kikerülő, az expó egészét meghatározó építészeti innovációs hullámhoz kapcsolódni képtelen épület – ellentétben a ju-

goszláv állam korábbi, 1929-es (Barcelona), 1937-es (Párizs) és 1958-as (Brüsszel) világkiállítási jelentkezéseivel – semmilyen nemzetközi visszhangot nem váltott ki. A korábbi pavilonok a tanulmányban csak egy bevezető fejezet erejéig jelennek meg, minden illusztráció nélkül – a két évvel korábbi előadás képanyagára, különösen az 1929-es pavilonról vetített felvételekre visszaemlékezve ez ugyancsak sajnálatos. Ebben a tanulmányban képen is szerepel a zágrábi vásárvárosban 1961–1962-ben elkészült, sorolódó, csúcsokra állított betongútlak alkotta, opart színezésű itáliai pavilon. A tanulmányok közül némileg kilóg az az írás, amely ennek a most egyenesen építészeti „ikonként” interpretált pavilonnak a jelenkori emlékezetét tárgyalja (Roula Matar-Perret), egy fiatal horvát művész, David Maljković a helyszínen forgatott filmjét elemezve. Valójában itt még az épület efemer volta is kérdéses, hiszen a pavilon áll, csak éppen használaton kívül – ahogy egyébként a többször költöztetett zágrábi vásár vasút melletti korábbi területén is ott pusztulnak a második világháború előtti korszak nemzetközi modernjének értékes alkotásai.

Az olasz „vonalat” gazdagítja a kötetben a Velencei Biennálé magyar pavilonjának évszázados történetét taglaló írás. Szerzője is olasz (Cristiana Volpi), ami jól jelzi, hogy pavilonunkat az Európa Tanács „örökségközösség” eszméjének megfelelően több nemzet is sajátjaként tarthatja számon. Az téma nem igazán tartozik az efemer körébe, hiszen az 1909-ben épült – nem kis részben az 1906-os milánói magyar kiállítást idéző – pavilon mintegy főnixként kel új életre minden fél évszázadban.

Haba Péter tanulmánya viszont a Budapesti Nemzetközi Vásár alumíniumból, a „magyar ezüstsóból” az 1960-as években valóban ideiglenes céllal épített, már régen elpusztult pavilonjairól szól. Ezzel a pavilonépítészetben a korszerűség, az ipari és a szociális haladás eszméinek építészeti lecsapódásaként értékelt témával a kötet eljut addig az időszakig, amiről már magam is rendelkezem személyes élményekkel. A városligeti vásárváros, bár a természeti környezetre igencsak káros voltával már akkoriban, kiskamaszként is tisztában voltam, és természetesen most még inkább látom bezárásának és elköltöztetésének szükségességét, számomra minden idők legszebb fekvésű kiállítása marad, az azóta felkeresett vagy tucatnyi expó és nemzetközi kiállítás ismeretében alighanem már mindörökké. Ennek a szubjektív emlékképnek a szövegben forgó tanulmány megállapításai és képanyaga egyáltalán nem mondanak ellent.

Ez akár a zárszó is lehetne, de mivel éppen tavaly rendezték Milánóban az eddig utolsó világkiállítást, nem tehetem meg, hogy erre ne utaljak. A tanulmánykötetet olvasva felvetődik a kérdés – mint egyébként annyi más tudományos mű ese-

6 PAOLO CORNAGLIA: A magyar pavilon az 1911-es Torinói Világkiállítás / Il Padiglione Ungherese. All'esposizione internazionale di Torino del 1911. In: *Pavilon építészet a 19–20. században a Magyar Építésze-*

ti Múzeum gyűjteményéből. Szerkesztette FEHÉRVÁRI Zoltán–HAJDÚ Virág–PRAKFAI Endre. (Pavilon periodika különszám.) Budapest, OMVH Magyar Építészeti Múzeum–Pavilon Alapítvány, 2000. 79–96.

tében is –, hogy mennyire van kutatásainknak, a 2000-től kezdődően megjelent vagy féltucatnyi monográfiának, tanulmánykötetnek, kiállítási katalógusnak és számos „szórványként” publikált írásnak hatása jelenünk alakításában. Úgy tűnik, hogy a Magyarországon vagy két évtizede megélenkült kiállítástörténeti vizsgálatok – ez természetesen nem kizárólag az építészetre korlátozódik – a milánói magyar szereplésre semmilyen befolyással nem voltak. A száz évvel korábbi valóban sikeres első milánói (1906) és a már említett torinói (1911), komoly nemzetközi visszhangot kiváltó magyar csarnokok és bemutatók színvonalához igencsak méltatlanra sikeredett a 2015-ös produkció, mind az építészeti keret, mint a benne uralkodó gondolattalan üresség szempontjából. Milánó azonban talán mégis hozhat előrelépést. Környezetemben jó pár kolléga – köztük a világkiállítások történetével hosszú ideje foglalkozók, például a most bemutatott kötet egynémely szerzője is – életében

először juthatott el személyesen is egy világkiállításra, kihasználva a lehetőséget, hogy az 1873-as bécsi világtárlat óta nem rendeztek hazánkhoz ilyen közel ekkora eseményt. Milánót azonban nemcsak a mai korszak szakemberei tekinthették meg, hanem gyerekek, útjukat kereső fiatalok is. Talán akadnak majd köztük olyanok, akik később – akár erre az élményre is emlékezve – maguk is a téma kutatóivá válnak. A magyar kiállítástörténet még sok fehér foltot kínál – és aligha tévedek nagyot azt állítva, hogy a kötet címében szereplő Közép-Kelet-Európa más országainak pavilonépítészete is. Ha a konkrét alkotások az efemer lét tiszavirágéletébe is vesznek – a 2008-as zaragozai világkiállítás magyar kiállításának egyébként éppen a tiszavirág volt a központi marketingeleme –, tudományos kutatásuk és elemzésük egyre szilárdabb alapokon nyugszik.

Lővei Pál

Intézeti események 2015

JANUÁR 13.

Aknai Katalin nyitotta meg Halász Károly *Museum* című kiállítását a Vintage Galériában.

JANUÁR 15.

Faludy Judit nyitotta meg Csorba-Simon László egyéni kiállítását a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár I. kerületi fiókjában.

JANUÁR 30.

Ugry Bálint tartott előadást *A Kavalierstour alkalmazása a kora újkori magyar főúri nevelési gyakorlatban. A Kavalierstour-és főúri peregrináció-kutatás jelentősége a művészettörténeti kutatások számára* címmel az MTA BTK Művészettörténeti Intézet *Collegium Artium* előadás-sorozata keretében.

Perenyei Monika nyitotta meg Betuker István *Érzelmi zsarolás* című kiállítását a dunaujvárosi Kortárs Művészeti Intézetben.

FEBRUÁR 27.

A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Tudományos Bizottságának rendezésében sor került a 2013. év legjobb művészettörténeti munkájáért odaítélt Opus Mirabile díjak átadására. Intézetünk munkatársai közül egyéni szerzői kategóriában díjat kapott Ecsedy Anna *Plenus sapientia: Lippay György esztergomi érsek pozsonyi kertjének látványosságai (Művészettörténeti Értesítő, 62. 2013)* című tanulmánya; Bubryák Orsolya *Családtörténet és reprezentáció. A galgóci Erdődy-kastély gyűjteményei* (Budapest, MTA BTK, 2013) kötete; a többszerzős művek kategóriájában a Kerny Terézia és Smohay András által szerkesztett *István, a szent király. Kiállítás, tanulmánykötet és katalógus Szent István tiszteletéről, halálának 975. évfordulóján* (Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2013 [Magyar királyok és Székesfehérvár, IV.; A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai, 9.]); valamint a Szentesi Edit, Mentényi Klára és Simon Anna által szerkesztett *Kő kövön. Dávid Ferenc 73. születésnapjára / Stein auf Stein. Festschrift für Ferenc Dávid* (I–II. Budapest, Vince Kiadó, 2013) tanulmánykötet. A rendezvényen Galavics Géza laudálta Róka Enikő *Nacionalizmus és modernizmus. Ernst Lajos gyűjteménye és az Ernst Múzeum* (Budapest, L'Harmattan, 2013) című művét.

Perenyei Monika nyitotta meg a Bálint Endre grafikáiból és fotómontázsaiából rendezett kiállítást Szentendrén a Városi Képtárban.

Marosi Ernő előadást tartott a budai Szent Anna-egyház-köztség felkérésére *Árpád-kori magyar katedrálisok* címmel.

MÁRCIUS 4.

Perenyei Monika nyitotta meg Hermann Zoltán *Töredékes monitoring 2.* című kiállítását a budapesti Magyar Műhely Galériában.

MÁRCIUS 5.

Marosi Ernő mutatta be Zentai Tünde *A Dél-Dunántúl hímes templomai* című könyvét a Magyar Néprajzi Társaság felkérésére.

MÁRCIUS 17.

Marosi Ernő tartott előadást az MTA BTK Régészeti Intézetében, a Szőke Béla Miklós 65. születésnapja alkalmából rendezett tudományos ülésszakon *Zalavár Szent István vagy Szent László korának művészetében?* címmel.

MÁRCIUS 23.

Perenyei Monika nyitotta meg Fejős Miklós *Mindennapi csendek* című kiállítását a budapesti Robert Capa Kortárs Fotográfiai Központban.

A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat közgyűlésén Marosi Ernő Ipolyi Arnold-émlékemre javasolta és méltatta Lövei Pált.

MÁRCIUS 25.

Tatai Erzsébet előadást tartott *What can Hungarian woman artists do in a neoliberal world order?* címmel a 5th International Women's Studies 2015 Conference: Neoliberal Discourse and Gender Equality konferencián (Eastern Mediterranean University, Famagusta, Ciprus, 2015. március 25–27.).

ÁPRILIS 1.

András Edit előadást tartott *Democracy under construction. Pardon our appearances. Art and nationalism in the Post-Socialist countries* címmel a Minszkben megrendezett ARTES LIBERALS – Art & Education Festival rendezvényen.

ÁPRILIS 15.

Marosi Ernő nyitotta meg a Budapesti Történeti Múzeumban a *Mátyás-templom – A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai* című kiállítást, melyet Farbak Péter, Farbakyné Deklava Lilla, Rákossy Anna és Végh András rendezett.

ÁPRILIS 17.

Bara Júlia előadást tartott *Representation of the deceased in the funerals of the Hungarian aristocracy in the 17th and 18th centuries* címmel a 2015. április 17–18-án Varsóban rendezett *Anatomy of the political bodies* konferencián.

Marosi Ernő korreferátumot tartott *Nemzeti kulturális intézményeink a fővárosban* címmel a Magyar Tudományos Akadémián a Magyar Urbanisztikai Társaság által rendezett „Mindent a maga helyén”. *Múzeumliget vagy tudatos városfejlesztés* című városfejlesztési konferencián.

Tatai Erzsébet *Mind the gap!* címmel nyitotta meg Czene Márta *Kilátás* című tárlatát a székesfehérvári Szent István Király Múzeumban.

ÁPRILIS 18.

Tatai Erzsébet tartott előadást *Álom a kortárs magyar képzőművészetben* címmel a Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Francia Kapcsolat Kutatócsoport (Budapest) & RETINA International (AIAC Paris 8) által 2015. április 17–18-án rendezett *Az Álmodó ember / L'Homme qui rêve* című nemzetközi interdiszciplináris konferencián.

ÁPRILIS 22.

Kerny Terézia tartott előadást *Rómer Flóris közgyűjteményi hagyatéka Budapesten / Pozostalost Františka Floriána Rómera v Budapešti* címmel a Rómer Flóris születésének 200. évfordulója alkalmából a Múzeum mesta Bratislava, a Balassi Intézet, a Pozsonyi Magyar Intézet és a Pamiatkový úrad Slovenskej Republiky által Pozsonyban rendezett *Slovom a činom / Szóval és tettel* című nemzetközi tudományos konferencián.

ÁPRILIS 23.

Marosi Ernő tartott előadást *Mire való a művészettudomány?* címmel a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen.

ÁPRILIS 25.

Perenyi Monika nyitotta meg Csáky Marianne *Delete* című kiállítását az Inda Galériában az Off-Biennálé Budapest keretében.

ÁPRILIS 26.

Faludy Judit nyitotta meg Fekete Edit *Hiteles hihetetlen* című kiállítását (2015. április 26. – július 31.) a Holokauszt Emlékközpontban, a tárlat anyagát válogatta és a kiállítást rendezte Faludy Judit.

ÁPRILIS 30.

Szentesi Edit tartott szakmai vezetést a budai városháza épületében a RÉKE (Régi Épületek Kutatóinak Egyesülete) szervezésében.

Sidó Zsuzsa előadást tartott *Hungarian Aristocratic Art Patronage in the Second Part of the 19th Century. The Case of the Count Andrassy and Károlyi Families* címmel Berlinben, a Humboldt Egyetem Művészettörténet Tanszéke által szervezett *Second International Forum for Doctoral Candidates in East European Art History* kollokviumon.

MÁJUS 5.

Perenyi Monika nyitotta meg Marafkó Bence *Körbeért* című kiállítását a budapesti Flux Galériában.

MÁJUS 6.

Lővei Pál *Budai Vár kék ködben*, Marosi Ernő *Vajon s mikor leszön jó Budában lakásom?* címmel tartott előadást az OSA (Open Society Archives) Archívum a Királyi Palota jövőjéről rendezett konferenciáján.

MÁJUS 8.

Faludy Judit tartott előadást *Kreativitásvesztés James Ensor művészetében* címmel a Károli Gáspár Református Egyetem *Vallás és művészet* címmel rendezett konferenciáján (2015. május 8–9.).

MÁJUS 12.

Faludy Judit nyitotta meg a Francia Intézetben az *Un diwan sur le Danube – Dívány a Dunán* című, 2015. május 12–15. között rendezett nemzetközi konferenciához kapcsolódó művészetterápiás kiállítást.

Sisa József tartott előadást *Hauszmann Alajos építésze* címmel a Hauszmann Bizottság konferenciáján Budapesten, a Várkertbazárban.

MÁJUS 14.

András Edit tartott előadást *Homage to the Half-Truth: Imagination in historical reenactment* címmel a tranzit.hu által szervezett *Former West Conference* keretén belül.

Lővei Pál részt vett az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának *A tudás értéke és az érték tudása* című, a szellemi értékek a felsőoktatásban való megjelenéséről és elhalványulásáról rendezett kerekasztal-beszélgetésén.

MÁJUS 15.

Hornyik Sándor és András Edit szervezésében zajlott a *Visualizing Ideology* című nemzetközi konferencia, amelyen Hornyik Sándor *Aesthetics in the Shadow of Politics* címmel tartott előadást az MTA BTK Zenetudományi Intézetében.

MÁJUS 21.

Perenyi Monika nyitotta meg Szabó Dezső kiállítását *Kontaktok – párbeszéd a művésszel* címmel, az Off-Biennálé Budapest szervezésében.

Marosi Ernő részt vett a zágrábi egyetem szervezésében 2015. május 21–23. közt Porečben rendezett középkori konferencián, melynek nyitó előadását *Artistic exchanges in High and Late Middle Ages* címmel tartotta, valamint a konferencia 4. szekcióját elnökölte.

MÁJUS 23.

Székely Miklós előadást tartott *Vadona János japán és kínai gyűjteménye az 1880-as évek közepéről az egykori kolozsvári I. Ferenc József Iparmúzeumban* címmel az Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencián Kolozsvárott.

MÁJUS 26.

Ugry Bálint tartott előadást *Batthyány Kristóf nemes inasa Firenzében – 17. századi utazók művészeti érzékének, ízlésének és műveltségének kérdéséhez* címmel a III. KoraújkorÁsz doktorandusz konferencián (Budapest, ELTE BTK).

Pócs Dániel tartott előadást *Scultori fiorentini per Mattia Corvino: alcune novità e ipotesi sull'attività di Andrea del Verrocchio e Benedetto da Maiano* címmel az MTA BTK Művészettörténeti Intézet, a Szépművészeti Múzeum, a Budapesti Történeti Múzeum, az Università degli Studi Federico II (Napoli) és a Római Magyar Akadémia együttműködésében szervezett, *Alle origini del Rinascimento in Ungheria* című nemzetközi tudományos vitaülésen, Rómában. A konferenciát Pócs Dániel és Paolo Parmiggiani szervezte.

MÁJUS 28.

Az Esztergom–Budapesti Főegyházmegye által Esztergomban rendezett „Metropolis Hungariae” – Esztergom, Magyarország első fővárosa című konferencián Lővei Pál Bíbor Esztergom – a Szent Adalbert-székesegyház, a Bakócz-kápolna és a királyi/érseki palota vörös márványa, Marosi Ernő „Esztergom II.” A 12. századi Szent Adalbert-székesegyház a művészettörténetben címmel tartott előadást.

JÚNIUS 5.

Marosi Ernő ünnepi előadást tartott *Stichwörter: Kronstadt / Brassó / Braşov, Erbgemeinschaft* címmel a Brassóban, a Fekete-templom paramentumgyűjteménye (Evelin WETTER: *Liturgische Gewänder der Schwarzen Kirche zu Kronstadt in Siebenbürgen*, I–II. Zürich, 2015) tudományos katalógusának bemutatójához kapcsolódó rendezvényen.

JÚNIUS 11.

Papp Gábor előadást tartott *Present constructed from Past. Attempts to Shape National Architecture in 19th-century Hungary* címmel a jyvaskyläi egyetem Történettudományi Tanácskeke által 2015. június 11–12. közt szervezett *Discovering and Imagining the Nation: Sciences and Arts in the Service of Nation-Building c. 1830–1914* kollokviumon.

JÚNIUS 12.

Sidó Zsuzsa előadást tartott *Private Investment, Public Benefit: Count István Károlyi and the painter Antal Ligeti* címmel a finnországi Jyvaskyläban *Nobility Reconsidered. New Perspectives on the European Aristocracy* címmel 2015. június 10–12. közt rendezett nemzetközi konferencián.

JÚNIUS 20.

Faludy Judit nyitotta meg a Budapest Art Brut Galéria *Traumata és test – Kívülről? Belülről?* (2015. június 20. – július 25.) kiállítását.

JÚNIUS 25.

Marosi Ernő részt vett Klára Benešovská köszöntésén, Prágában, a Cseh Tudományos Akadémia Művészettörténeti Intézetében.

JÚLIUS 3.

Perenyei Monika nyitotta meg *Külső helyszín* címmel a BKF fotográfia szak diplomamunkáiból rendezett kiállítást a FUGA Építészeti Központban.

JÚLIUS 18.

Tatai Erzsébet nyitotta meg *Hozzáadott érték. Németh Ágnes „Formálómező”* című kiállítása elé címmel Németh Ágnes kiállítását a szentendrei MűvészetMalomban.

AUGUSZTUS 6.

Faludy Judit nyitotta meg a Barcsay Művészkör–Ébredések Alapítvány *Ember a kálvárián* kiállítását az Óbudai Platán Könyvtárban.

SZEPTEMBER 2.

Bara Júlia tartott előadást *Funeral traditions and practices of the Hungarian Aristocracy in the 17th and 18th centuries* címmel a 2015. szeptember 2–6. közt Gyulafehérvárott rendezett *Death, Dying and Disposal* konferencián.

SZEPTEMBER 10.

Aknai Katalin nyitotta meg a *Magángyűjtők, magángyűjtemények a Bozsó Gyűjteményben* sorozat részeként rendezett *Szentendreiek a Vass Gyűjteményből* kiállítását a kecskeméti Bozsó Gyűjteményben.

SZEPTEMBER 16.

András Edit tartott előadást *Trajectory of Criticism in the time of Post-Socialist Nationalism* címmel az Igor Zabel Association for Culture and Theory & World of Art program szervezésében, Ljubljánában (SCCA Ljubljana, Center for Contemporary Arts).

SZEPTEMBER 17.

András Edit tartott előadást *Trajectory of Criticism in the time of Post-Socialist Nationalism* címmel Grazban (Künstlerhaus, Halle für Kunst and Medien).

Lővei Pál tartott előadást *Egy elfeledett kolostor – az óvári kapucinusok* címmel a mosonmagyaróvári Hansági Múzeum *Múzeumi esték* programsorozatában.

SZEPTEMBER 18.

Bubryák Orsolya tartott előadást *Családfakutatás és művészettörténet. Egy magyar főúri kincstár származástörténete* címmel a Magyar Családfakutató Egyesület felkérésére Óbudán.

Aknai Katalin nyitotta meg a Budapest Galéria Lajos utcai kiállítójának *Emlékek tava* kiállítását.

SZEPTEMBER 19.

Hornyik Sándor tartott előadást *The Function of Creativity in Miklós Erdély's Work* címmel a *Creativity/Exercises* című, Majakovszkij 102 – Transzit.hu Nyitott iroda szervezésében rendezett nemzetközi workshopon.

SZEPTEMBER 20.

A Kulturális Örökség Napjai keretében Papp Gábor *A tudományok háza* címmel az MTA székházában; Sidó Zsuzsa *Megtört formátörekvések: Jánszky Béla, Szivessy Tibor és a századelő magyar építészete* címmel a Central European University Nádor utca 11-es épületében tartott előadást.

SZEPTEMBER 25.

A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Tudományos Bizottságának rendezésében sor került a 2014. év legjobb művészettörténeti munkájáért odaítélt Opus Mirabile díjak átadására. Intézetünk munkatársai közül egyéni szerzői kategóriában díjat kapott Szentesi Edit *Néhány szó a magyarországi építőipar kapacitásainak területi eloszlásáról a 19. század első felében* (*Ars Hungarica*, [40] 2014/4.) tanulmánya, kritika-recenzió-ismertető kategóriában Lővei Pál „Konzerválni és nem restaurálni” – *A műemlékvédelem elvei, régebbi és újabb törekvései* (*Műemlékvédelem*, [LVIII] 2014/1. 41–50) és Marosi Ernő *Derűre ború?* (In: *Történelem és emlékezet. Egy akadémiai ülésszak előadásai*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2014. 74–88) írása. A rendezvényen Galavics Géza laudálta Terdik Szilveszter *Görögkatolikus püspöki központok Magyarországon a 18. században. Művészet és reprezentáció* ([*Collectanea Athanasiana VI. Ars Sacra byzantino-carpathiensis*, 1.] Nyíregyháza, 2014] kötetét.

Tatai Erzsébet tartott előadást *Csúf banyák és bölcs proféták metamorfózisa* címmel a Szegedi Tudományegyetem *A nő és a kor/osodás magyar vetületei 1989 óta. Nyelv, Ideológia, Média – 11. Interdiszciplináris Gender Konferencia* rendezvényén.

OKTÓBER 1.

Papp Júlia tartott előadást *Family, Home and Fashion in the First Third of the 19th Century in the Mirror of the Book Illustrations by Johann Blaschke (1770–1833)* címmel a pozsonyi Slovenská národná galéria és az Univerzita Komenského v Bratislave által rendezett *Domestic (Slovak) and European connections of Biedermeier Style* című nemzetközi konferencián.

Marosi Ernő mutatta be a *Mátyás-templom – A budavári Nagybaldogasszony-templom évszázadai (1246–2013)* (Szerk. Farbak

Péter, Farbakyné Deklava Lilla, Mátéffy Balázs, Róka Enikő és Végh András. Budapest, BTM, 2015) című kiállítási katalógust a Budapesti Történeti Múzeumban.

OKTÓBER 7.

Az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, a Magyar Nemzeti Múzeum, a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat, az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottsága és az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottsága szervezésben emlékkonferenciát rendeztek Rómer Flóris (1815–1889) születésének 200. évfordulóján a Magyar Nemzeti Múzeum dísztermében, melyen előadást tartott Kerny Terézia *Rómer Flóris, a rimajánosi bencés templom címzetes apátja* címmel; Mikó Árpád (Zsupán Edinával közösen) *Egy archeológus a művészettörténetben. Rómer Flóris és a Corvina Könyvtár* címmel, a délutáni szekció elnöke Sisa József volt.

OKTÓBER 9.

Home of Arts and Muses: the Library of Matthias Corvinus címmel rendezett nemzetközi konferenciát az Országos Széchényi Könyvtár a milánói EXPO Magyar Pavilonjában, melyen előadást tartott Pócs Dániel *La Parthenice Mariana di Battista Mantovano: storia di un codice* (Budapest, Biblioteca Nazionale Széchényi, Cod. lat. 445.) és Mikó Árpád *Le legature in cuoio dorato e la Biblioteca Corviniana a Buda* címmel.

OKTÓBER 10.

Hornyik Sándor mutatta be Bernar Venet katalógusát (Vass Gyűjtemény) Budapesten, a Művészetek Házában.

OKTÓBER 15–16.

A Pécsi Egyházmegye Keresztény Örökség Kutatóintézetének 2015. október 15–16. közt rendezett *A középkori pécsi székesegyház és a Dóm-kőtár. In Memoriam Tóth Melinda* című konferenciáján október 15-én előadást tartott Simon Anna *A pécsi székesegyház Szent Kereszt oltárának kőfaragványai*; Marosi Ernő *A pécsi székesegyház és a magyarországi romanika művészete*; Lővei Pál *A gótika és a pécsi székesegyház*, valamint október 16-án Havasi Krisztina *A középkori pécsi székesegyház és Tóth Melinda kutatásai* címmel. Az október 16-i délelőtti szekció elnöke Marosi Ernő volt.

OKTÓBER 17.

András Edit tartott előadást *Revolution ON and OFF. The Hungarian Patient* címmel a Württembergischer Kunstverein által Stuttgartban szervezett *The Beast and is the Sovereign* konferencián (Stuttgart, 2015. október 17–18.).

Kerny Terézia és Smohay András szervezett konferenciát a Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum és a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat támogatásával *Könyves Kálmán és Székesfehérvár* címmel. A rendezvényen *Királydrámák a Képes Krónikában* címmel Marosi Ernő tartott előadást.

Mikó Árpád (Zsupán Edinával közösen) tartott előadást *Egy archeológus a művészettörténetben. Rómer Flóris és a Corvina Könyvtár* címmel Nagyváradon az *Írtál és élet támadt a romok felett...* címmel rendezett Rómer-émlékkonferencián.

OKTÓBER 20.

Bicskei Éva rendezésében nyílt kiállítás az MTA Művészeti Gyűjteményben *150 éves az Akadémia palotája* címmel (2015. október 20. – 2016. március 18.), munkatársai voltak: Boncz Hajnalka, Ugry Bálint, Véri Dániel.

OKTÓBER 27.

A *Privát nacionalizmus projekt* programsorozatának részeként, András Edit rendezésében nyílt kiállítás a Kiscelli Múzeum–Fővárosi Képtár és Budapest Galéria épületében *Képzelt közösségek, magánképzetek. Privát Nacionalizmus Budapest* címmel (2015. október. 27. – 2015. december 13.), munkatársai voltak: Leposa Zsóka, Zombori Mónika.

OKTÓBER 29.

Tatai Erzsébet nyitotta meg *A magyar Pentagon* címmel Sipos Eszter *A láthatatlan gyár* című kiállítását a székesfehérvári SZIKM Új Magyar Képtárban.

NOVEMBER 6.

Galavics Géza *A tudomány hónapja* program keretében az MTA Vári épületegyüttesében szakmai vezetést tartott Fónagy Zoltánnal és Soós Istvánnal az épületegyüttes történeti, művészettörténeti értékeiről.

NOVEMBER 7.

Székesfehérvár város polgármestere, a Szent István Király Múzeum és az Egyháztörténeti Múzeum szervezésében projektindító tanácskozást tartottak *Székesfehérvár művészete* címmel a székesfehérvári városházán. A rendezvényen referátumot tartott Marosi Ernő, felkért hozzászólóként konferátumot tartott Galavics Géza, Lővei Pál, Szentesi Edit.

NOVEMBER 10.

Deklava Lilla tartott előadást a Budapest-Vári Nagyboldogasszony Főplébánián a Schulek Frigyes által a templomhoz készített makettről.

NOVEMBER 13.

Lővei Pál tartott előadást *Inschriften im Karpathen-Becken von der Karolingerzeit bis um 1350* címmel a pozsonyi Comenius Egyetem által rendezett *Általános Inschriften im mittleren Donauraum* című középkori epigráfiai workshopon.

NOVEMBER 17.

Marosi Ernő a budai főplébánia előadótermében tartott előadást *Ókori hagyományok a keresztény liturgiában és művészetben* címmel.

Perenyei Monika *Gyógyító alkotás* címmel rendezett kerekasztal-beszélgetésen vett részt az Élő Múzeum Caféban.

NOVEMBER 19.

Lővei Pál, Galavics Géza és Marosi Ernő szervezésében *Magyarország és a külvilág: fejezetek a műgyűjtés történetéből* címmel került sor az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztálya Művészettörténeti Tudományos Bizottságának tudományos ülésére a Magyar Tudomány Napja alkalmából, a Magyar Tudományos Akadémia székházának felolvasótermében. A délelőtti szekció levezető elnöke Galavics Géza, a délutáni szekcióé Marosi Ernő volt. Megnyitó beszédet mondott Lővei Pál. A rendezvényen előadást tartott Pócs Dániel *A Baptista Mantuanus-corvina története. Adalék a corvina kódexek provenienciájához*; Bubryák Orsolya *Fantomkép egy 17. századi bécsi műgyűjtőről*; Mikó Árpád *A gyűjtő Jankovich Miklós* címmel, valamint Szentesi Edit felolvasa és gondozta Szilágyi János György *A klasszikus ókori művészet egy 19. századi magyar gyűjtője: Haan Antal* című előadásának szövegét.

NOVEMBER 20.

Sidó Zsuzsa tartott előadást *Az Andrásyak és a művészetek a 19. században. Forrásadottságok és lehetőségek az Andrassy család kutatásához* címmel az MTA BTK Művészettörténeti Intézet *Collegium Artium* előadás-sorozata keretében.

NOVEMBER 25.

A Magyar Tudomány Ünnepe rendezvénysorozat keretében *Fikciós világok a valóság talaján* címmel interdiszciplináris kollokviumot szervezett az MTA Pszichiátriai Művészeti Gyűjtemény és az MTA BTK Művészettörténeti Intézet. A kollokvium szekcióinak levezető elnöke Faludy Judit és Aknai Katalin volt, megnyitó beszédet mondott Perenyei Monika. A rendezvényen Perenyei Monika tartott előadást *Freaks. Az angyalföldi elmeegógyintézet törpenövés-vizsgálatának olvasatai* címmel.

Hornyik Sándor mutatta be Maja Fowkes *The Green Bloc. Neo-avant-garde Art and Ecology under Socialism* című kötetét (Translocal Institute for Contemporary Art, Budapest).

NOVEMBER 27.

András Edit szervezésében és bevezetőjével *Visualizing the Nation. Post-Socialist ImagiNations* címmel 2015. november 27–28. közt került sor a *Privát nacionalizmus projekt* budapesti programsorozatának részeként megrendezett nemzetközi tudományos konferenciára.

NOVEMBER 28.

Székely Miklós tartott előadást *Az egykori kolozsvári I. Ferenc József Iparmúzeum gyűjteményei* címmel az Erdélyi Múzeum-Egyesület által szervezett *Magyar Tudomány Napja Erdélyben* című konferencián, Kolozsvárott.

DECEMBER 3.

Faludy Judit nyitotta meg a Barcsay Művészkör – Ébredések Alapítvány kiállítását Budapesten a Múterem Cafében.

DECEMBER 8.

Lővei Pál tartott előadást *A pénzügyigazgatás szereplőinek szórványos síremlékei a középkori Magyarországon* címmel az MTA BTK Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport *Gazdaságtörténeti alapkutatások: források, módszerek, lehetőségek* című műhelykonferenciáján.

DECEMBER 10.

Az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztálya szervezésében került sor a 150 éves *a Magyar Tudományos Akadémia székháza* című jubileumi ülésre az MTA Felolvasótermében, levezető elnöke Marosi Ernő volt. A rendezvényen Sisa József *Az Akadémia palotája és a neoreneszánsz kérdése*; Papp Gábor *Az Akadémiai Könyvtár első évtizedei* címmel tartott előadást.

DECEMBER 11.

Perenyei Monika tartott előadást *Wunderkammer és kamera – az elmeügy vizuális reprezentációjának kérdéséhez* címmel az MTA Pszichiátriai Művészeti Gyűjtemény archív fotóanyagáról az *ArtBázis Kép(e)zés* című előadás-sorozatának keretében, az ArtBázis alapítványi intézményben.

Marosi Ernő mutatta be Kemény Mária *A Magyar Tudományos Akadémia palotája* (Budapest, Osiris Kiadó, 2015) című kötetét a Magyar Tudományos Akadémia székházában.

DECEMBER 14.

Nagy Eszter Szilárdfy-jutalomdíjat nyert a Mátyás-graduáléről írt szakdolgozatáért (ELTE BTK Művészettörténet Tanszék).

DECEMBER 18.

Lővei Pál bemutatta a Székely Miklós által szerkesztett *Ephemeral Architecture in Central-Eastern Europe in the 19th and 20th Centuries* (Paris, L'Harmattan, 2015) című tanulmánykötetet a FUGA Építészeti Központban.

DECEMBER 21.

Marosi Ernő elnökölte Bagi Dániel MTA doktora cím elnyeréséért benyújtott értekezésének vitáját.

Összeállította: Bubryák Orsolya